

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

İSLÂM-OSMANLI HUKUKUNDA KİTÂBET (MÜKÂTEBE) AKDİ

Yüksek Lisans Tezi

FATMA KURU

İSTANBUL, 2022

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

İSLÂM-OSMANLI HUKUKUNDA KİTÂBET (MÜKÂTEBE) AKDİ

Yüksek Lisans Tezi

FATMA KURU

Danışman: Prof. Dr. EKREM BUĞRA EKİNCİ

İSTANBUL, 2022

ÖZ

İslâm-Osmanlı Hukukunda Kitâbet (Mükâtebe) Akdi

Bu çalışmada İslâm hukukunda cari köle azat usullerinden biri olan kitâbet akdi ele alınmıştır. Bu akit köle ve efendisi arasında kurulmaktadır. Akdin yapılması umumiyetle “efendinin kölesini kitâbete kesmesi” şeklinde ifade edilmektedir. Kitâbete kesilen köleye “mükâteb” denilmektedir. Mükâteb mal veya menfaat olabilen muayyen bir bedeli efendisine ödemeyi borçlanmaktadır. Bunun karşılığında ehliyet kısıtlılığı kalkmakta, bazı tasarruflara ehil hale gelmektedir. Ayrıca o, mülkiyet hakkına sahip olmakta, buna binaen kazandıklarına mâlik hale gelmektedir. Kararlaştırılan bedeli efendisine ödeyen mükâteb hürriyetine kavuşmakta, aksi takdirde tekrar sıradan köle olmaktadır. Dolayısıyla kitâbet akdi devam ederken mükâtebin köleliği son bulmamaktadır. Bununla beraber bazı hususlarda hür mesabesinde olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Kölelik, Hürriyet, İtk, Azat, Akit, Kitâbet, Mükâteb

ABSTRACT

Contract of Mukātaba in Islamic-Ottoman Law

In this study, the contract of mukātaba, which is one of the methods of freeing slaves in Islamic law, is discussed. This contract takes place between the master and his slave. Making a mukātaba contract is also expressed as "the master is cutting his slave to the kitābat ". The slave with whom mukātaba is made is called "mukātab". A certain price is determined in the contract. The price can be property or benefit. In return, the competency restriction is lifted, and he becomes competent to make some treatment. In addition, he has the right to own property, thereby becomes the owner of what he has earned. The slave who pays the agreed price to his master gains his freedom, otherwise he becomes an ordinary slave again. Therefore, the slavery of the mukātab does not end while the contract continues. However, he becomes like free in some aspects.

Keywords: Islamic Law, Slavery, Liberty, Enfranchisement, Manumission, Contract, Mukātab

ÖNSÖZ

İslâm hukukunda kölelik, hem çok konuşulan hem de hakkında çok az şey bilinen bir mevzudur. Bu çalışmada hususi olarak kitâbet akdi tetkik edilirken, İslâm dininin kölelik karşısındaki tavrı ve insana verdiği kıymet de mütalaa edilmiştir. Kitâbet akdinin çalışılmasının sebebi ise gerek mevzuya dair müstakil bir çalışmanın olmayışı, gerek de bu azat usulünde kölenin aktif bir role sahip olmasıdır. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Tez tanışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci'ye sınırlı vaktinden ayırdığı, teze dair sorularıma ihtimam gösterdiği ve çalışmaya yaptığı katkılardan dolayı çok teşekkür ediyorum.

Tez jürimde yer alarak kıymetli tavsiyelerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Ali Adem Yörük'e ve Dr. Öğr. Üyesi Osman Safa Bursalı'ya teze yaptıkları katkıdan dolayı teşekkür ediyorum.

Tezimi okuma zahmetine katlanarak gerek şekle gerek muhtevaya dair mühim tavsiyelerde bulunan, tezime dair birkaç meselede gönül rahatlığıyla yardım talep edebildiğim Araştırma Görevlisi Fatma Çiçekkaya'ya çok teşekkür ediyorum.

Ankara Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı kürsüsündeki kıymetli hocalarıma, bilhassa Öğretim Görevlisi Emine Direkler'e en derin teşekkürlerimi sunuyorum.

Üzerimde büyük emeğe sahip olan ve desteklerini yanımda hissettiğim aileme, annem başta olmak üzere teşekkür ediyorum.

Pek çok kaynağa erişme imkânı bulduğum İSAM Kütüphanesine ve 2210-A Genel Yurtiçi Lisansüstü burs programı kapsamında yaptığı maddi destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum.

Fatma Kuru

İstanbul Haziran 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1
1. Tezin Mevzuu ve Hedefi	1
2. Kaynakların Değerlendirilmesi	2
3. Tezde Takip Edilen Metot	2
BİRİNCİ BÖLÜM: KÖLELİK MÜESSESESİ.....	3
1. Tarif	3
2. Diğer Cemiyetlerde Kölelik	3
3. İslâm Cemiyetinde Kölelik.....	6
3.1. İslâm'ın Kölelik Karşısındaki Tavrı	6
3.2. İslâm Hukukuna Göre Köleliğin Kaynağı	7
3.2.1. Savaş Esirliği.....	7
3.2.2. Köle Bir Anneden Doğma	8
3.3. İslâm Hukukunda Kölenin Statüsü.....	9
3.3.1. Kölenin Cemiyetteki Statüsü.....	9
3.3.2. Şahıslar ve Borçlar Hukuku Cihetiyle Köle	12
3.3.3. Aile Hukuku Cihetiyle Köle	13
3.3.4. Ceza Hukuku Cihetiyle Köle.....	13
4. İslâm Hukukunda Köle Azadı	14
4.1. Kur'ân ve Sünnette Azat	14
4.2. Köleliğin Sona Erme Şekilleri.....	16
4.2.1. İtk (Gönüllü Azat ve Kanuni Azat)	16
4.2.1.1. İtkin Tarifi	16
4.2.1.2. İtkin Meşruiyeti	17
4.2.1.3. İtkin Hükmü	17
4.2.1.4. İtknâme Tanzimi.....	18
4.2.1.5. İtkin Rüknu.....	18
4.2.1.5.1. Lafız ile İtk	18
4.2.1.5.2. Kendiliğinden İtk (Kanuni Azat).....	19
4.2.1.6. İtkin Şartları.....	21
4.2.1.6.1. Mu'tike (Azat Edene) dair Şartlar	21
4.2.1.6.2. Mu'taka (Azat Edilene) dair Şartlar	21

4.2.1.6.3. İtkin Yapılma Sebebi.....	22
4.2.1.7. İtkin Bir Vakte İzafesi veya Bir Şarta Ta‘liki.....	22
4.2.1.8. İtk Alâ Mâl	23
4.2.1.9. İtkta Tecezzi Meselesi	24
4.2.1.9.1. Münhasıran Mâlik Olunan Kölede	24
4.2.1.9.2. Müşterek Kölede	25
4.2.1.10. Maraz-ı Mevtte İtk.....	26
4.2.2. Kefâret Sebebiyle Azat.....	26
4.2.3. Devlet Tarafından Azat	27
4.2.4. Tedbir	28
4.2.5. İstîlâd (Ümmü Veledlik).....	29
4.3. Azatlı Kölenin Statüsü (Velâ-i İtâka).....	31
İKİNCİ BÖLÜM: KİTÂBET AKDİNİN TARİFİ, KURULMASI VE SONA ERMESİ.....	33
1. Kitâbet Akdinin Tarifi ve Hukuki Dayanağı	33
1.1. Kitâbetin (Mükâtebenin) Lügat Manası	33
1.2. Kitâbetin (Mükâtebenin) İstîlâhî Manası.....	34
1.3. Kitâbet Akdinin Fıkıh Kitaplarındaki Yeri.....	35
1.4. Kitâbet Akdinin Vasfı	35
1.5. Kitâbet Akdinin Meşruiyeti.....	36
1.5.1. Kur’ân.....	37
1.5.1.1. “Kitâbete Kesin” (Nur 24/33) Emrinin Hükmü.....	37
1.5.1.2. “Onlarda Bir Hayır Görürseniz” (Nur 24/33) İle İfade Edilen Hayır	39
1.5.2. Sünnet.....	40
1.6. İslâmî Devirde İlk Misaller	41
1.7. Kitâbetin Sebebi	42
1.8. Kitâbetin Hükmü	43
1.9. Mükâtebin Azat Olma Zamanı	44
1.10. Kitâbetin Ta‘lik, İtk Alâ Mâl ve İzinden Farkı.....	46
2. Kitâbet Akdinin Unsurları	47
2.1. Akdin Rüknü	47
2.2. Akdin Tarafları	49
2.2.1. Efendi	49
2.2.2. Mükâteb.....	52
2.3. Kitâbet Bedeli.....	53
2.3.1. Sahih Bedel.....	53
2.3.1.1. Mal.....	54
2.3.1.2. Hizmet	56

2.3.1.3. Hem Mal Hem Hizmet	58
2.3.2. Akdi İfsâd veya İbtâl Eden Bedeller	59
2.3.2.1. Gayr-i Mütakavvim Bedel.....	59
2.3.2.2. Kölenin Kıymeti	60
2.3.2.3. Gayr-i Muayyen Bir Kölenin Bedelden İstisna Edilmesi	60
2.3.2.4. Mülkiyeti Başkasına Ait Mal.....	61
2.3.2.5. Cinsi Belli Olmayan Hayvan veya Kumaş	61
2.3.2.6. Arazi ve Ev (Dâr)	62
2.3.2.7. Kıymetli Taş	62
2.3.2.8. Kan veya Meyte (Leş)	62
2.3.3. Bedelin Kararlaştırılmaması	62
2.3.4. Kitâbet Bedeline Dair Diğer Meseleler	62
2.3.4.1. Bedelin Bir Kısımının Mükâtebe Hibe Edilmesi	62
2.3.4.2. Bedelin Taksitlere Ayrılması ve Vade Tayini	65
2.3.4.3. Vadenin Müphem Bir Vakıt Olması.....	67
2.3.4.4. Bedel Üzerinde Sulh.....	67
2.3.4.5. Kitâbet Bedeline Kefil Olunması	68
2.3.4.6. Bedelin Cinsine veya Miktarına Dair İhtilaf	68
2.4. Kitâbet Akdinin Mahalli (Ma'kûdun Aleyhi).....	69
3. Kitâbet Akdine Konulan Şartlar	69
3.1. Akdın Sıhhatini Bozmayan Şartlar	70
3.1.1. Muteber Şart	70
3.1.1.1. Şart Muhayyerliği.....	70
3.1.1.2. Azattan Sonra Muayyen Borç Şartı	70
3.1.1.3. Sadıkane Hizmet Şartı	70
3.1.1.4. Kölenin Mallarının Kölede Kalması	70
3.1.2. Lağv Şart	71
3.2. Akdın Sıhhatini Bozan Şartlar.....	71
3.2.1. Bedeli Meçhul Hale Getiren Şart.....	71
3.2.2. Gayr-i Muayyen Müddet Hizmet Şartı.....	72
3.2.3. İstifrâş Şartı	72
3.2.4. Kitâbet Dairesine Dahil Olacakların İstisna Edilmesi	73
4. Kitâbet Akdinin Taraflarına Dair Diğer Meseleler.....	73
4.1. Mükâtebenin Efendisinden Çocuk Doğurması.....	73
4.2. Mükâtebin Müdebber Kılınması.....	74
4.3. Ümmü Veled ile Kitabet Akdi Yapılması	75
4.4. Müdebber ile Kitabet Akdi Yapılması	75

4.5. Me'zûn Kölenin Kitâbete Kesilmesi	76
4.6. Aynı Efendiye Ait Kölelerin Beraber Kitâbeti	76
4.7. Farklı Efendilere Ait Kölelerin Beraber Kitâbeti	78
4.8. Fuzulinin Kölenin Yerine Kitâbet Akdi Yapması	78
4.9. Aynı Efendiye Ait Biri Hâzır Diğerî Gâîp İki Kölenin Beraber Kitâbeti	79
4.10. Mükâtebin Kitâbet Esnasında Doğan Çocukları	80
5. Kitâbetin Tecezzi Etmesi ve Müşterek Mükâtebe Dair Hükümler.....	81
5.1. Kitâbet-i Şıks.....	81
5.2. Müşterek Kölenin Kitâbeti	82
5.2.1. Ortakların Beraber Kitâbeti	82
5.2.2. Bir Ortağın Kitâbeti.....	82
5.2.2.1. Diğer Ortakların İzni Yoksa	82
5.2.2.2. Diğer Ortakların İzni Varsa	83
5.3. Müşterek Mükâtebin Azadı	84
5.4. Müşterek Mükâtebenin İstîlâdı.....	84
6. Taraflardan Birinin Vefat Etmesi	85
6.1. Efendinin Vefat Etmesi	85
6.1.1. Akdın Efendinin Sağlığında Yapılmış Olması	85
6.1.2. Efendinin Kitâbet Akdini Vasiyet Etmiş Olması	86
6.1.3. Maraz-ı Mevtte Yapılan Kitâbet Akdi.....	86
6.1.4. Efendinin Maraz-ı Mevtteki Kitâbet İkrarı.....	87
6.1.5. Mirasçıların Mükâtebi Azat Etmesi.....	87
6.2. Mükâtebin Vefat Etmesi.....	88
6.2.1. Terekenin Kitâbet Bedelini Karşılaması.....	89
6.2.2. Terekenin Kitâbet Bedelini Karşılammaması.....	90
6.3. Bedelin Muayyen Müddet Hizmet Olması.....	92
7. Kitâbet Akdinin Sona Ermesi.....	95
7.1. Bedelin Ödenmesi	95
7.2. Mükâtebin Azat Edilmesi	96
7.3. Mükâtebin İbra Edilmesi	97
7.4. Akdın Fesholması.....	97
7.5. Mükâtebin Hür Çocuğu	101
7.6. Mükâtebin Mal ve Borçlarının Akıbeti	101
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MÜKÂTEBİN HUKUKİ STATÜSÜ	103
1. Kitâbetten Sonra Tarafların Tasarrufları	103
1.1. Efendinin Tasarrufları	103
1.1.1. Mükâtebi Mülkiyetinden İhraç Etmesi.....	103

1.1.2. İcâreye Vermesi veya Kazancına El Koyması	104
1.2. Efendi ve Mükâteb Arasındaki Tasarruflar	106
1.3. Mükâtebin Tasarrufları.....	107
1.3.1. Umumi Olarak Muâvazât ve Teberruâtı.....	107
1.3.2. Kölesini Kitâbete Kesmesi	108
1.3.3. Kefil Olması	109
1.3.4. Mufâvaza veya İnan Şirketi Kurması	109
1.3.5. Vasiyet Etmesi.....	110
1.3.6. Vasî Tayini	110
1.3.7. Zî Rahm-i Mahremine Mâlik Olması	110
1.3.8. Eşine Mâlik Olması	111
1.3.9. Efendisinin Akrabasına Mâlik Olması	112
1.3.10. Evliliğe Dair Hükümler	112
1.3.10.1. Mükâtebin Evliliği.....	112
1.3.10.2. Mükâtebin Kölelerinin Evliliği.....	113
1.3.10.3. Mükâtebin Çocuklarının Evliliği	114
1.3.11. Mükâtebin Cariyesine Dair Meseleler.....	114
1.3.11.1. Cariyenin Çocuk Doğurması	114
1.3.11.2. Cariyenin Mülkiyetinde Hata	114
2. Ceza Hukukuna Dair Meseleler.....	115
2.1. Mükâtebin Amden Katl Etmesi.....	116
2.2. Mükâtebin Kısas Gerekmeyen Cinayeti.....	116
2.3. Mükâtebin Tesebbüben Katl Etmesi	118
2.4. Mükâtebin Amden Katli	118
2.5. Mükâtebin Kölesinin veya Yakınının Katli.....	119
2.6. Efendinin Mükâtebi veya Yakınını Katletmesi	119
SONUÇ	120
KAYNAKLAR	122

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
AŞ	: Anonim Şirket
b.	: Oğlu
bkz.	: Bakınız
bt.	: Kızı
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicri
H.	: Hüküm Numarası
Haz.	: Hazırlayan veya Hazırlayanlar
Hız.	: Hazreti
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
KSP	: İstanbul Kadı Sicilleri Projesi
m.	: Miladi
No	: Numara
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
Sic.	: Sicil
Şrh.	: Şerh Eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme Eden
v.	: Varak
vd.	: Ve diğeri
vs.	: Ve saire

GİRİŞ

1. Tezin Mevzuu ve Hedefi

Bu çalışmanın bir hedefi, tarihin en eski müesseselerinden biri olan köleliğin farklı bir yüzünü ortaya koymaktır. Kölelik deyince akla hep gayri insani muameleler gelmiştir. Tarih boyu pek çok cemiyette köleler ağır işlerde çalıştırılmış, zalimane muamelelere maruz kalmıştır. İslâm hukuku ise bu müesseseyi realist bir şekilde ele almış, kölelere tatbik edilecek hukuku her mesele için tafsilatlı bir şekilde tanzim etmiştir. İslâm hukukunda köle azadına dair geniş bir literatür oluşturulmuştur. Bu hükümlerde, hürriyetin asıl olması ön plana çıkarılmış, kölelerin insanca yaşaması için gayret sarf edilmiştir. Köle azadı birçok vesile ile teşvik edilmiş, bazı fiillerin işlenmesi halinde mükellefe kefarete olarak yüklenmiştir. Zekât gelirlerinin bir kısmı köle azadına tahsis edilmiştir.

Bu çalışmanın asıl hedefi ise, köle azat usullerinden biri olan kitâbet (mükâtebe) akdinin hususiyetlerini ortaya koymaktır. Bu usulde azat, efendi ve kölesi arasında cereyan eden bir akde binaen vuku bulmaktadır. Bu akitle köle, muayyen bir bedeli (mal, menfaat) ödeme borcu altına girmektedir. Bedeli ödemediği takdirde azat olmakta, aksi takdirde köleliği devam etmektedir. Bu azat usulünü diğerlerinden ayıran, kölenin hürriyetini elde etmede oynadığı aktif roldür. Zira o azat olmayı beklememekte, buna ulaşmak için çalışıp gayret sarf etmektedir.

Köle azadı ve kitâbet akdi fıkıh kitaplarında geniş yer tutmaktadır. Ayrıca kölelerin bu usulle azat edilmesine geçmiş devirlerde çokça rastlanılır. Nitekim şer‘iye sicillerinde bu yolla azat edilen kölelere dair bir hayli kayıt mevcuttur. Ancak modern devirde gerek kitâbet gerek köle azadına dair araştırmalar tafsilatlı değildir. Kölelik mevzuuna dair yapılan çalışmalar içinde birkaç paragraf veya birkaç sayfa kitâbet akdinden bahsedildiği olmuştur. Bununla beraber kitâbet akdine dair müstakil bir çalışma mevcut değildir.

Bu çalışma üç bölümden müteşekkil olup, ilk bölümde kölelik müessesesi umumi hatlarıyla izah edilmiştir. İslâm dininin bu müesseseye bakışı, İslâm hukukunda köleliğin kaynakları ve kölenin statüsü tetkik edilmiştir. Daha sonra İslâm Hukukunda köle azadı tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun sebebi, çalışmanın asıl mevzuu olan kitâbet akdinin bu meselelerle irtibat halinde olmasıdır. Zira kitâbet akdine dair bazı meseleler, ilk bölümde yer alan bir meselenin benzeri olabilmekte veya bunların da içinde olduğu karma bir meseleye dönüşebilmektedir.

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde tezin asıl mevzuu olan kitâbet akdi tetkik edilmiştir. İkinci bölüm kitâbet akdinin tarifi, kurulması ve sona ermesine dairdir. Bu bölümde öncelikle kitâbet akdi tarif edilmiş, meşruiyeti ortaya konulmuş ve İslamiyet’in kabulünden sonraki ilk misallerine yer verilmiştir. Ayrıca kitâbetin “ta‘lik”ten, “ıtk alâ mâl”den ve “izin”den farkı ortaya konulmuştur. Böylelikle kitâbetin ne olmadığına ortaya konulması hedeflenmiştir. Sonrasında akdin unsurları, taraflardan birinin vefat etmesi ve akdin sona ermesine dair muhtelif meseleler tetkik edilmiştir. Üçüncü bölümde ise mükâtebin hukuki statüsü ele alınmış, bazı tasarruflara tatbik edilecek hükümler ortaya konulmuştur.

2. Kaynakların Değerlendirilmesi

Kitâbet akdi fıkıh kitaplarında yer alan bir bahis olduğundan bu çalışmada öncelikle fıkıh kitapları ve fetva mecmualarından istifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Hanefî mezhebi cari olduğu için kâhır ekseriyetle bu mezhebe ait eserler tetkik edilmiştir. Diğer mezheplere ait eserler tafsilatlı bir şekilde ele alınmamıştır. Ayrıca mevzuya dair İslâm Ansiklopedisi maddelerinden istifade edilmiştir. Tefsir, hadis, tarih ve siyer kitaplarının alakalı bahisleri gözden geçirilmiştir. Gayr-i İslâmî cemiyetlerde cari köleliğe dair iz sürerken Roma Hukuku ve Umumi Hukuk Tarihi kitaplarına müracaat edilmiştir. Diğer taraftan İslâm'da köleliğe dair birkaç eserden istifade edilmiştir. Bazı ıstılahlar için Ahterî'nin ve Mütercim Âsım Efendi'nin lügatlerine bakılmıştır.

Kitâbet akdine dair şer'îye sicil kayıtları tespit edilmiş ve ihtiva ettiği meseleye göre teze yerleştirilmiştir. Bu esnada benzer kayıtların tekrarlanmasından imtina edilmiştir. İstifade edilen sicil kayıtları daha ziyade İSAM'ın başlattığı İstanbul Kadı Sicilleri Projesi çerçevesinde transkribe edilmiş hüccet ve ilamlar olmuştur. Bununla beraber tez mevzusu yapılmış veya müstakil olarak transkribe edilmiş defterlerden de istifade edilmiştir. Bu sicillere atıf yaparken izlenen usul şu şekildedir: Sicilin bulunduğu yer, sicil numarası, orijinal sayfa veya varak numarası (Defteri transkribe eden kişinin soyadı, transkript metinde kaydın yer aldığı sayfa). Misal: Konya, Sic. 28, s.20/1 (Sak, s.118-119). İstanbul Kadı Sicilleri ekip çalışmasının ürünü olduğundan sicili transkribe eden kişinin soyadının yer aldığı yere KSP yazılmıştır. Bununla İstanbul Kadı Sicilleri Projesi kastedilmiştir.

3. Tezde Takip Edilen Metot

Çalışmaya kitâbet akdi ile alakalı mevzuların tespit edilmesiyle başlanmıştır. Bu mevzuların kitâbet ile benzeştiği ve ayrıldığı hususlar tespit edilmiştir. Bu esnada kitâbet akdinin diğer köle azat usulleri içindeki yeri tetkik edilmiştir. Fıkıh kitaplarının kitâbet ve köle azadına dair bahisleriyle, İslâm Ansiklopedisinin alakalı maddelerine müracaat edilmiştir. Bilhassa hizmet mukabilinde kitâbete kesilen köleye dair meselelere, fetva mecmualarında cevap aranmıştır. İstifade edilen eserlerin az bir kısmı elde mevcut olan kaynaklar olmuştur. Büyük çoğunluğu ya internet ortamından ya da İSAM kütüphanesinden temin edilmiştir. Ankara Üniversitesi'nin yazma eserler koleksiyonundan (<http://www.divinity.ankara.edu.tr/yazma-eserler/>) ve Diyanet İşleri Başkanlığının erişime açtığı yazma eserler koleksiyonundan (<https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/>) istifade edilmiştir. İSAM'ın erişime sunduğu 100 ciltlik kadı sicilleri, (<http://www.kadısicilleri.org/>) çalışma mevzuuna dair misallere ulaşma noktasında büyük fayda temin etmiştir. Şer'îye sicillerinin transkribe edildiği tezler Yöktez vasıtasıyla gözden geçirilmiştir. Buradan doğrudan ulaşılamayan birkaç teze Marmara Üniversitesi Kütüphanesi Ödünç Hizmetleri Birimi aracılığıyla erişilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖLELİK MÜESSESESİ

1. Tarif

Köle, hürriyetini kaybederek başkasının malvarlığına dahil olmuş kimsedir. Bu kişi alınıp satılabilen iktisadi bir meta olup efendisinin boyunduruğu altındadır. Bununla beraber bir şeye veya bir kimseye bağımlı olan kişiye de köle yakıştırmaları yapılır. Paranın kölesi olmak buna misaldir.¹

İslâm hukukuna göre kölelik “manevi bir zayıflık” olup; kişinin hür kimselerin ehil olduğu velâyet ve şahitlikten, ayrıca hac, cihat, Cuma ve cenaze namazı gibi ibadetleri yerine getirmekten aciz olmasıdır.² Köle mal mesabesinde olup, mülkiyet hakkından mahrumdur. Köleliğin meşru kılınması küfrün cezası olarak görülmesiyle mümkün olmuştur. Bahis mevzuu yapılacağı üzere bir Müslümanın köle yapılması mümkün değildir. Sonradan Müslüman olmak ise sabit olan hükmi acziyete (köleliğe) son vermemektedir.³

Kölenin bu hali onun ne kadar zayıf bir vaziyette olduğunu ortaya koyar. Esasen Arapçada köleliği ifade eden bir tabir de zayıflık manasına gelen “rıkık” kelimesidir. Aynı kökten türeyen ve köleyi ifade eden “rakık” kelimesi ise zayıf, ince manalarına gelir. Köleyi ifade eden kelime ile kölenin acziyeti uyum halindedir.⁴

Köleyi ifade etmek için başka tabirler de kullanılmıştır. Bunlardan abd, kul, bende, halayık, esir, gulâm, memlûk ve vasîf erkek köle için; câriye, memlûke, odalık, vasîfe, kenîze, gurre ve eme kadın köle için kullanılmıştır.⁵ Rakabe, kinn, milk-i yemin gibi bazı tabirler ise müşterektir.⁶ Bununla beraber İslâm hukukunda hususi statülerinden dolayı müdebber, müdebber, mükâteb, mükâtebe ve ümmü veled olan ve bu sıfatla anılan köleler de vardır.

2. Diğer Cemiyetlerde Kölelik

Aristo, işlerin görülmesi için insanların aletlere ihtiyaç duyduğunu söyler. Bu aletlerin bir kısmı canlı, bir kısmı cansızdır. Köle bu canlı aletlerden biridir. Diğer taraftan ona göre işçi de canlı bir alettir. Ancak farklı olarak köle mülk edinilebilmektedir. Aristo’ya göre kölenin köle olması onun tabiatından ileri gelir. Zira insanların bir kısmı, bir kısmından daha aşağıdadır. Aşağıda olanlar tam bir akla sahip olmayıp beden kuvvetiyle çalışırken, diğerleri yani efendiler felsefe veya siyasetle ilgilenir. Zira bazı kimseler hükmetmek, bazı kimseler ise hükmedilmek için yaratılmıştır. Bunun faydası işlerin görülmesidir. Nitekim “Mızrap kendiliğinden harpa dokunabilseydi ne ustaların işçiye ne de efendilerin

¹ Larousse, **Grand Larousse Universel**, C.6, Paris: Larousse, 1991, s.3882.

² Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsîlî, **el-İhtiyâr fî ta’lîl-i-Muhtâr**, Terc. Ahmet Oğuz vd. C.4, İstanbul: Nuh Yayıncılık, 2017, s.179.

³ Hacı Yunus Apaydın, **İslâm Hukuk Usulü**, 7. Baskı, Ankara: Bilay, 2019, s.187.

⁴ Mevsîlî, C.4, s.181; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebîr**, Haz. Ahmet Kırkkılıç ve Yusuf Sancak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s.787-788, 812; Kâmûs, **el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît**, Terc. Mütercim Âsım Efendi, Haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, 1. Baskı, C.4, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013, s.3999-4000.

⁵ Mehmet Âkif Aydın ve Muhammed Hamîdullah, “Köle”, **DİA**, C.26, İstanbul: TDV, 2002, s.237.

⁶ Ahmet Akgündüz, **İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik ve Harem Müessesesi ve Osmanlı’da Harem**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, s.107.

köleye ihtiyacı olurdu”.⁷ Mısırlı hukukçu ve devlet adamı Ahmet Şefik Bey (1860-1940) de kölelik hakkında yazdığı müstakil kitabında, köleliğin insanların cemiyet halinde yaşaması kadar eski olduğunu söylemiştir. Sebebi ise insanların iş yapmanın meşakkatlerinden kurtulmak istemesidir. Bu ağır vazifeyi güç sahibi kimseler zayıflara yüklemiştir.⁸ Bu noktada tarihte kölelerin cemiyette nasıl bir vaziyeti haiz olduğunu ortaya koymak ehemmiyet arz etmektedir.

Eski Mısır’da köleler bir yandan iş aleti olarak kullanılırken, bir yandan da zengin kimselerin şatafat göstergesi olmuştur. Savaş esirleri umumiyetle devletin kölesi yapılmış, ağır kamusal hizmetler onlar eliyle icra edilmiştir. Fakirlik de bir kimsenin köle olmasına yol açabilmiştir. Bununla beraber köle eş olabilmiş, yasa da köleyi öldürmeyi kisasla cezalandırmıştır.⁹

Eski Hint cemiyetinde ise kast sistemi hüküm sürmekteydi. Bu sistemde cemiyet, aralarında kalın duvarlar olan sınıflara bölünmüştü. Sınıflara mensubiyet ilahi (veya irsi) olduğu için bir üst sınıfa geçmek veya kastlar arası evlilik yapmak mümkün değildi. Bu sistemde en tepede Brahmanlar (ruhani sınıf) bulunurdu. İkinci sırada Kşatrya (askeri ve idari sınıf), üçüncü sırada Vaysya (ticaret veya ziraatla uğraşan sınıf) ve en altta Sudralar bulunurdu. Sudralar en ağır işleri görürdü. Üst sınıfa hakaret ettiğinde dili kesilir veya ağzına kızgın demir sokulurdu. Bunların yaratılış gayesi hizmet etmektir. Azat edilmeleri bu vaziyetlerinde bir değişiklik meydana getiremezdi. Ayrıca bir suçta Brahman basit bir para cezasıyla kurtulabilirken, Sudra’ya ağır bedeni cezalar verilirdi. Vaziyeti daha vahim olan kimseler ise hiçbir sınıfa mensup olmayan (kast dışında kalan) Paryalardı. Bunların köy ve kasabada oturmalarına dahi izin verilmemişti. Sadece kırık kap kullanabilir ve ölülerden kalan kıyafetleri giyebilirlerdi. Bunların dışında savaş esirliği, esir anne ve babadan doğma, kendini satmak, borcunu ödeyememek, hür kadının esirle zina etmesi, dini kaideleri ihlal etmek gibi sebeplerden esir olanlar da vardı. Ancak bunlar çoğu kere Paryalardan daha iyi bir vaziyetteydi.¹⁰

Eski Yunan’da da kölelik doğal bir müessese olarak kabul edilmiştir. Mevcut olan kölelik sebepleri arasında köle anne ve babadan doğmak, savaş esirliği, borcun ödenmemesi, ailenin çocuğunu köle olarak satması, yabancı statüsündeki birinin bazı mükellefiyetlerini yerine getirmemesi sayılabilir. Eski Yunan’da muhtelif azat usulleri olmakla beraber bunlara sık müracaat edilmezdi. Ayrıca azatlılar asla hürlerle eşit statüde olamazdı. Bir azatlı eski efendisine nankörlük ederse, efendi bu hali mahkemece tespit ettirip azatlıyı köleliğe döndürebilirdi. Diğer taraftan köle kendine ait mal (peculium) biriktirebilir, bazı hallerde satılmasını talep edebilirdi. Efendisinin zulmünden şikâyet eden köle mahkemeye müracaat edebilirdi.¹¹

Roma’da kölelik, diğer cemiyetlere benzer olarak savaş esirliği, köle anneden doğma, borcunu ödeyememe, babanın çocuğunu satması gibi sebeplere dayanırdı. Son iki halde hür kimsenin satışı Roma sınırları haricinde yapılırdı. Ömür boyu madende çalışma cezasına çarptırılma ve gladyatörlerle

⁷ Aristo, **Politika I-III**, Terc. Niyazi Berkes, İstanbul: Maarif Matbaası, 1944, s.11-20.

⁸ Ahmet Şefik Bey, **L’esclavage au point de vue musulman**, Kahire: Imprimeri Nationale, 1891, s.7. Ahmet Şefik Bey hukuk ve siyaset tedrisatı için gittiği Paris’te, 1888 yılında bir kilisede, Afrika Misyonerleri Cemiyeti kurucusu Charles Lavigerie’nin bir konferansına katılır. Bu konferansta, Lavigerie’nin Orta Afrika’daki köle ticaretinin ve Müslüman ülkelerdeki köleliğin dehşetinden bahsettiğine, ayrıca bu mevzuda İslâm dinine dil uzattığına şahit olur. Bunun üzerine bahis mevzu eserini Fransızca olarak kaleme alır. Maksudı ise İslâm dinini hedef alan bu suçlamaları bertaraf etmektir (age. s.5-6). Ahmet Şefik Bey’in bu eseri Mısırlı âlim Ahmet Zeki Paşa tarafından "Er-Rıkk f'l-İslâm" ismiyle Arapçaya tercüme edilmiştir. Daha sonra bu tercüme de "Er-Rıkk f'l-İslâm Tercümesi" ismiyle Osmanlıcaya tercüme edilerek İkdâm matbaası tarafından basılmıştır.

⁹ age. s.8-9.

¹⁰ Sadri Maksudi Arsal, **Umumi Hukuk Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948, s.37-40.

¹¹ Arsal, s.127-129.

dövüşme gibi ağır bazı cezalar da hür kimseyi köle statüsüne indirgerdi. Ayrıca satış bedelini paylaşmak için kendini hileli olarak köle diye sattıran ve sonrasında hürriyetini ispatlayarak alıcıyı mağdur vaziyette bırakan kimselerin 20 yaşından büyük olmaları şartıyla köle olacağı kabul edilmişti.¹²

Roma'da köle mülkiyet hakkı, ailesi, hatta kişiliği bile olmayan bir “şey”den ibaretti.¹³ Hak ehliyetine sahip olmadığından haklara ve borçlara ehil değildi. Bununla beraber efendisinin işlerini görmesi mecburi olduğundan fiil ehliyeti olmasına izin verilmişti. Muamelelerinden doğan haklar efendisine ait olmakla beraber, borçlara karşı ne efendiye ne de köleye karşı dava açılabilirdi. Bu borçların tabii borç (eksik borç) niteliğinde olması, kölelerle hukuki muamele yapılmasının tercih edilmemesine yol açmıştı. Bu sebeple Praetor hukuku ek dava imkânları getirmeye mecbur kalmıştı. Nitekim efendi kölesine “peculium” denilen bir sermaye verdiğiğinde, bununla mahdud olarak efendiye dava açılabilmiştir. Peculium fiilen köleye ait olsa da hukuken efendisine aitti. Yine Praetor hukukuna göre kölesini işletmesinin başına geçiren veya onu gemisine kaptan yapan efendiye karşı da dava açılabilmiştir.¹⁴

Roma'da kölelere yapılan muamele devirlere göre farklılık arz etmiştir. Köle sayısının az olduğu ilk devirlerde köle aileden biri olarak görülürken, imparatorluk sınırlarının genişlemesiyle köle sayısı artmış, farklı cemiyet ve kültürden gelen kölelere aynı sıcakkanlılık gösterilmemiştir.¹⁵ Efendi kölesini ölüme götürebilecek cezalar verebilmiştir. Zamanla kölelerin lehine yasalar tanzim edilmiştir. Bunlardan Petronia Yasası'yla kölelere kötü muamelede bulunulması ve kölelerin vahşi hayvanlarla dövüştürülmesi menedilmiştir.¹⁶

Efendiler insani gayelerle veya cemiyette belli bir itibara sahip olabilmek için kölelerini azat etmiştir. Kimi zaman da kendilerine sadık olan kölelerini ödüllendirmek istemişlerdir. Bazen de köle, peculium denilen sermayesini işleterek hürriyetini satın alabilecek hale gelmiştir.¹⁷ Roma'da köleler hürriyetlerine kavuşabilseler de anneden doğma hürlerle eşit haklara sahip olamamıştır.¹⁸ Azat olan kölenin efendisiyle münasebeti hepten kesilmemiş, efendiye karşı bazı mükellefiyetleri devam etmiştir. Ona karşı saygılı olmak, efendisini mahkûm edecek veya onurunu yitirmesine sebebiyet verecek davalar açmamak bunlara misaldir. Efendisine nankörlük eden azatlının köleliğe döndürülmesi de mümkündür. Diğer taraftan bazı devirlerde kölelerin azat edilmesi cemiyet için zararlı görülmüş ve kısıtlanmıştır.¹⁹

Roma'da, daha sonraları “kolon” diye isimlendirilen bir sınıf teşekkül etmiştir. Bu kimseler toprakla beraber alınıp satılmış ve bağlı bulundukları toprağı terk etmelerine izin verilmemiştir. Köle statüsünde olmadıkları için, mülk sahibi olabilmişler ve kendi adlarına akit yapabilmişlerdir. Yine de onların vaziyeti bir köleden daha iyi olmamıştır. Zira kölenin azat edilme imkânı varken, kolon bir ömür bu statüsünü muhafaza etmiştir.²⁰

Orta Çağ Avrupası'nda, bir nevi toprağı bağlı kölelik olan feodalite hüküm sürmüştür. Bu sistemde toprak sahibi derebeyler (senyörler) kendilerine ait topraklarda siyasi iktidarı ellerinde

¹² Özcan Çelebican, **Roma Hukuku**, 17. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2014, s.131-134.

¹³ Ahmet Şefik Bey, s.17.

¹⁴ Çelebican, s.135-137.

¹⁵ age. s.130.

¹⁶ Ahmet Şefik Bey, s.15-18.

¹⁷ Belgin Erdoğan ve Bülent Tahiroğlu, **Roma Hukuku Dersleri**, 10. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2014, s.143-146.

¹⁸ Arsal, s.223-224; Çelebican, s.145; Erdoğan, Tahiroğlu, s.141.

¹⁹ Çelebican, s.144-146.

²⁰ Arsal, s.454.

bulundurmıştır. Toprağa sahip olmayan kişiler (serfler) bu kimselerden toprak kiralamış, karşılığında onlara hizmet etmiştir. Serf anne ve babadan doğan çocuklar da serf olmuştur. Serfler, hür kimselerle ve senyör izin vermedikçe malikane haricinden evlenememiş, senyörün izni olmadan yer ve iş değiştirememiştir.²¹

Yahudilik ve Hristiyanlık ilahi birer din olduğu için, bu dinlere mensup fertlerin yaşadığı cemiyetlerde köleler nispeten daha yumuşak bir muamele ile karşılaşmıştır.²² Nitekim Tevrat'a göre köleler, efendileri gibi 6 gün çalışıp, 7. gün dinlenme hakkına sahiptir. (Çıkış 23/12). Efendi, kölesini sopayla döverek ölümüne sebebiyet verirse cezalandırılacaktır (Çıkış 21/20). Efendi, kölesinin gözüne vurarak kör olmasına sebebiyet verirse veya kölesinin dişini düşürürse, köle azat olacaktır (Çıkış 21/26-27).

İbrani bir köle, bir İbrani tarafından satın alındığında, 6 sene hizmet edecek, 7. senede bir şey ödmeden azat olacaktır (Çıkış 21/2, Tesniye 15/12). Hatta efendisi bu kölesini boş göndermeyecek, Allah'ın rahmetinin bir eseri olarak kazandığı maldan (sürüsünden, harmanından, şarabından) ona da verecektir (Tesniye 15/13-14).

Bir İbrani fakir düşer ve kendini başka bir İbrani'ye köle olarak satarsa, köle gibi çalıştırılmayacak, işçi veya misafir muamelesi görecektir, Jübile²³ senesine kadar efendisine hizmet edecektir (Levililer 25/39-40).

Bir İbrani fakir düşerek kendini bir yabancıya sattığında, geri alınma hakkına sahip olacaktır. Bir yakını onu satın alabileceği gibi, gücü yetiyorsa kendi de bunu yapabilecektir. Aksi takdirde, Jübile senesinde çocuklarıyla beraber azat olacaktır (Levililer 25/47-54).

Tevrat'a göre ülke içinde yaşayan yabancılar, satın alınarak köle yapılabilecektir. Bu köleler hayatları boyunca köle olarak kalacak, efendi öldüğünde çocuklarına miras olarak bırakılabilecektir (Levililer 25/45-46). Yine Tevrat bir kimsenin kızını köle olarak satmasını da kabul etmiştir (Çıkış 21/7).

İncil'de ise bütün insanların kardeş olduğu ifade edilmiş ve insanların birbirini sevmesi öğütlenmiştir. Mamafih İncil, köleliği açıkça yasaklayan bir hüküm ihtiva etmemektedir. Hristiyanlık dinine mensup olanlar da zamanında köleliği tabii bir müessese olarak kabul etmiş ve tatbik etmiştir.²⁴

3. İslâm Cemiyetinde Kölelik

3.1. İslâm'ın Kölelik Karşısındaki Tavrı

İslâm'ın doğduğu zaman ve zemin köleliği tabii bir müessese olarak kabul ediyordu. Sanayileşmenin olmadığı devirlerde insan gücüne olan ihtiyaç bugünkünden katbekat fazla olduğundan kölelik sosyal ve iktisadi hayatın bütün alanlarına kök salmıştı. Diğer taraftan devamlı savaş halinin olduğu bir devirde köleliği kabul etmemek, bu savaşların neticesi olan savaş esirlerini öldürmek manasına gelecekti. Zira serbest bırakmak düşmanı güçlendirmek demektir ve devletin kendi sonunu hazırlamasıyla eşdeğerdi. Böyle bir zaman ve zemine gelen İslâm dini kölelik müessesesini bir kalemde

²¹ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 15. Baskı, İstanbul: Beta, 2015, s.68-72.

²² Ahmet Şefik Bey, s.12.

²³ Elli senede bir gelen, herkese hürriyet getiren, insanların kendi toprağına ve ailesine döndüğü mukaddes sene. bkz. Levililer 25/10.

²⁴ Ahmet Şefik Bey, s.27.

silemeyeceğinin farkındaydı. Bu sebeple köleliği ilga etme yolunda tedrici bir usul benimsedi. Bir yandan kölelik kaynaklarını bire indirdi ve buna istisnalar getirdi. Bir yandan da köle azat usullerini artırdı ve muhtelif vesilelerle köle azadına teşvik etti. Köle azat etmenin Allah’a yakınlaşma ve cehennemden kurtulma vesilesi olduğunu bildirdi. Bazı fiillerin icrası halinde köle azat edilmesini mecburi kıldı. Zekât gelirlerinin bir bölümünü kölelerin azadına tahsis ederek devlete bu hususta vazife yükledi. Mısırlı sosyolog Vâfi, İslâm dininin köleliğe karşı bu politikasını bir nehrin kurutulmasına benzetmiştir. Zira kaynakları azaltılan ve muhtelif kollara ayrılarak akan bir nehir kurumaya mahkumdur.²⁵

İslâm hukukunda köle azat etmeye teşvikin ve azat mekanizmalarının çok oluşu, köle sınıflarının oluşmasına da büyük ölçüde mâni olmuştur. Zira sistem bir yandan köleyi içinde eritmiş, bir yandan da entegrasyonunu sağlamıştır. Köleliğin kalıcı olmadığı böyle sistemlere “açık kölelik” sistemi denilmiştir. Osmanlı Devleti’nde tatbik edilen sistem de bu olmuştur. Bunun karşısında ise “kapalı kölelik” sistemi yer almıştır. Böyle bir sisteme bir defa köle olarak giren kimsenin hür olmasına nadiren rastlanılır. Dolayısıyla kölelik nesiller boyu devam eder.²⁶ Bir önceki başlıkta bahsi geçen gayr-i İslâmî cemiyetlerde mevcut sistem ve Müslüman bir cemiyete sahip olmasına rağmen Çerkezya’daki sistem buna misaldir.

3.2. İslâm Hukukuna Göre Köleliğin Kaynağı

Köleliğin kaynağı cemiyetten cemiyete ve zamandan zamana değişmekle beraber, az çok aynıdır. Borcunu ödeyemeyen kimsenin köle yapılması, insanların kendini veya çocuklarını köle olarak satması, savaş esirlerinin köle yapılması, hür insanların kaçırılarak köle diye satılması tarihte yaygın hadiselerdir. Bununla beraber kölelik bazı cemiyetlerde adam öldürme, hırsızlık ve zina gibi ağır suçlara verilen ceza olmuştur.²⁷ İslâm dininin zuhur ettiği yer olan Arap yarımadasında da kölelik benzer sebeplere dayanıyordu. Savaş esirliği, kumarda kaybettiği kişinin kölesi olma, borç köleliği, kaçırılma karşılaşılabilecek köle olma sebeplerindendi.²⁸

İslâm hukukunda ise köleliğin tek kaynağı savaş esirliğidir. Köle anneden doğma, bu tek kaynağın tabii bir uzantısıdır. Bunların dışında hür bir kimsenin köleleştirilmesi veya köle diye satılması mümkün değildir.²⁹ Nitekim Ebu Hureyre’den rivayet edilen bir hadis-i kudside, Allah teâlâ kıyamet gününde üç kimsenin hasmı olacağını bildirmektedir. Bunlardan biri de hür bir kişiyi köle diye satarak parasını yiyen kimsedir.³⁰

3.2.1. Savaş Esirliği

İslâm hukuku kölelik kaynaklarını savaş esirliği ile sınırlamıştır. Bununla beraber Müslüman savaş esirlerinin köle yapılması mümkün değildir. Bunun istisnası esir alındıktan sonra Müslüman

²⁵ Ali Abdolvâhid Vâfi, “İslâmiyet’e Göre Kölelik”, Terc. Kemal Işık, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.9, Sayı 1, 1961, s.207-212.

²⁶ Y. Hakan Erdem, *Sözden Kalanlar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, s.272-274.

²⁷ Vâfi, s.208.

²⁸ Corî Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, Terc. Nejdî Gök, C.2, İstanbul: İletişim, 2015, s.231.

²⁹ Ahmet Şefik Bey, s.36-37.

³⁰ Buhârî, Buyû’, 106, İcâre, 10.

olanlardır. Köle yapılan savaş esirleri ganimet olduğu için 1/5'i devlete ait olur, kalanı da gaziler arasında taksim edilir.³¹

Savaş esirlerinin köle statüsüne geçirilebilmesi için devlet başkanının meşru sebeplere dayanan bir savaş açması ve bu savaşta İslâm harb hukuku kaidelerine riayet edilmesi icap eder. Ayrıca devlet başkanı savaş esirlerinin köle yapılacağına dair sarîh bir irade beyanında bulunmalıdır.³² Bununla beraber kölelik, savaş esirlerinin kaçınılmaz akıbeti değildir. Devlet başkanının vereceği karara göre yenilen tarafla zimmet akdi yapılması veya savaş esirlerinin serbest bırakılması mümkündür. Zimmet akdi yapıldığı takdirde, yenilen devletin vatandaşları İslâm devletinin vatandaşı olur, karşılığında haraç ve cizye öderler.³³

Hanefî mezhebine göre esirleri karşılıksız olarak serbest bırakmak caiz değildir. Ebu Hanife'den gelen kuvvetli rivayete göre o, esirlerin mübadele yoluyla serbest bırakılmasını dahi kabul etmemiştir. İmameyn (İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed) ise esir mübadelesini caiz görmüştür.³⁴ Ayrıca İmam Muhammed'e göre Müslümanların ihtiyacı varsa, esirler fidye karşılığı da serbest bırakılabilmektedirler.³⁵ Diğer taraftan devlet başkanı muharip erkeklerin öldürülmesine de karar verebilir. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, sakatlar, din adamları gibi savaşla ilgisi olmayan kimseler ise bizzat savaşmadıkça veya savaşa başka şekilde katkıda (yönetmek, maddi destek, strateji üretme gibi) bulunmadıkça öldürülmezler.³⁶

Savaş esirlerinin serbest bırakılması veya öldürülmesi İslâm tarihinde pek tercih edilmemiş, köle yapılmaları yoluna gidilmiştir. Böylelikle hem bir istihdam kaynağı elde edilmiş (tarla, atölye işçiliği gibi) hem de katliamların önüne geçilmiştir.³⁷ Kölelik bir taraftan öldürmeye alternatif, diğer taraftan da savaşların her daim cereyan ettiği bir devirde diğer devletlerin köleleştirme politikalarına mukabil bir silah olarak kabul edilmiştir. Zira esirlerin serbest bırakılmaları düşmanı güçlendirmekte ve devletin kendi sonunu hazırlaması manasına gelmektedir. Öldürülmeleri ise düşmanın muharip gücünü kırmakla beraber, köleleştirilmelerine nispetle daha büyük bir maslahatı haiz değildir.³⁸

3.2.2. Köle Bir Anneden Doğma

İslâm hukukundaki bir diğer kölelik kaynağının köleden doğmak olduğu söylenebilir. Esasında bu müstakil bir kaynak olmaktan öte, tek kaynak olarak ifade edilen savaş esirliğinin bir uzantısıdır. Babanın köle veya hür olmasının çocuğun hürriyetine bir tesiri olmamaktadır. Zira hürriyet ve kölelik mevzularında anneye tabi olma esas alınmıştır. Doğan çocuğun efendisi annenin efendisidir ve çocuk o efendinin mülkiyetindedir. Bunun başlıca iki istisnası vardır. Birincisi istilâh bahsinde

³¹ Mevsîlî, C.4, s.523, 532.

³² Ahmet Şefik Bey, s.34-35, Vâfi, s.209.

³³ İbrahim Halebî, **Mültekâ'l-Ebhur**, Şam: Dâru'l-Beyrûtî, 2005, s.338-339.

³⁴ Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Serahsî, **Mebûsât**, Editör. Mustafa Cevat Akşit, Terc. Heyet, 1. Baskı, C.10, İstanbul: Gümüşev, 2008, s.257.

³⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, 2. Baskı, C.3, İstanbul: Ravza Yayınları, 2018, C.3, s.403.

³⁶ Mevsîlî, C.4, s.503

³⁷ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, 6. Baskı, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2019, s.424.

³⁸ Bilmen, C.4, s.31-32.

geçeceği üzere cariyenin efendisinden doğurduğu çocuktur. Bu çocuk köle bir anneden doğmasına rağmen hürdür. Zira babasının mülkiyetinde husule gelmiştir.³⁹

İkinci istisna ise hür bir kimsenin hürre zannıyla bir cariyeyi nikahlaması halinde tezahür eder. Bu kişi cariyenin hür olduğu hususunda aldanmıştır. Dolayısıyla kendisine “mağrur koca” da denilir. Bu kimse hür bir kadınla evlenerek, doğacak çocuklarının da hür olmasını istemiştir. Çocuğun annesi sebebiyle köle olması beklenirken, sahâbe icmâna binaen çocuk kıymeti mukabilinde hür kabul edilmiştir. Bir kimsenin satın aldığı cariyenin başkasına ait çıkması da böyledir. Zira bu kimse de doğacak çocuklarının hür olmasını ummaktadır.⁴⁰

İmam Muhammed aldatılmış kimsenin hür olmasının şart olmadığını söylemiştir. Ona göre mağrur koca mükâteb, müdebber veya sıradan köle olabilmektedir. Zira bu kimseler de çocuklarının hür olmasını umut etmiştir. Şeyhayn (Ebu Hanife ve Ebu Yusuf) ise iki köleden hasıl olan çocuğun hür olması için bir sebep olmadığını söylemiştir.⁴¹

3.3. İslâm Hukukunda Kölenin Statüsü

3.3.1. Kölenin Cemiyetteki Statüsü

Fransız antropolog ve sosyolog Gustave Le Bon, “Arapların Medeniyeti” isimli eserinde, Amerikan romanlarının tesiri altında kalmış bir Avrupalının zihnindeki köle figürünü şu şekilde tasvir etmiştir: “Zincirlere vurulmuş, kırbaç darbeleriyle tahakküm altına alınan, az bir lokmaya mahkûm, uyuyabileceği küçük, karanlık bir hücreden başka meskene sahip olmayan zavallı biri.” Daha sonra Le bon, “Müslümanların tatbik ettiği köleliğin Hristiyanlarınkinden bir hayli farklı olduğunu, vaziyetlerinin Batıdaki hizmetçilere nazaran tercihe şayan olduğunu, zira onların aileden biri gibi olduğunu” söylemiştir.⁴²

Benzer tespit Alman Mareşal Moltke tarafından da yapılmıştır. O, 1836 senesinde İstanbul’da yazdığı bir mektubunda, Osmanlı’daki kölenin, Batıdaki manasıyla esirden ziyade hizmetkâr mevkiinde olduğunu ifade etmiştir. Ona göre satın alınmış bu hizmetkarların vaziyeti, istihdam edilenlerden daha iyidir. Zira onlar ailenin bir üyesi gibi muamele görmektedir.⁴³ İstanbul doğumlu İsveç sefiri d’Ohsson da “Tableau Générale de l’Empire Ottoman” adlı eserinde, kölelerine Müslümanlardan daha iyi muamelede bulunan başka bir milletin olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴

Ahmet Şefik Bey de Doğu’da kölelerin aileden biri olduğunu söylemiştir. Efendi ve köle arasındaki sınırlar Batı’nın aksine aşılmaz değildir.⁴⁵ Zira İslâm dini kölelere iyi muamelede

³⁹ Molla Hüsrev, **Dürru’l-Hukkâm Şerhu Ğururi’l-Ahkâm**, C.1, Beyrut: Dâru’s-Sâder, 2018, s.668-669; Bilmen, C.4, s.43. Çocuğun mülkiyet, kölelik ve hürriyet (tedbir, istilâd, kitâbet dahil) mevzularında anneye tabi olacağı hususunda ümmet icma etmiştir. İbn Rüşd Ebu’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafid, **Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid**, Terc. Ahmed Meylâni, C.4, İstanbul: Beyan Yayınları, 1991, s.180; Dâmâd (Şeyhizâde) Abdurrahman İbn Muhammed İbni Süleyman, **Mecmau’l-Enhur fi Şerhi Mülteka’l-Ebhur**, Tahric: Halil İbrahim Mansur, C.2, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998, s.219.

⁴⁰ Mevsîlî, C.4, s.197; Dâmâd, C.2, s.219.

⁴¹ Dâmâd, C.2, s.219.

⁴² Gustave Le Bon, **La Civilisation des Arabes**, Paris: Librairie de Firmin-Didot et Cie, 1884, s.394-395.

⁴³ Feldmareşal Helmuth Moltke, **Moltke’nin Türkiye Mektupları**, Terc. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s.36.

⁴⁴ I. Mouradgea D’Ohsson, **Tableau Général de l’Empire Ottoman**, C.4/1, Paris: Chez Firmin Didot Père et Fils, 1824, s.381.

⁴⁵ Ahmet Şefik Bey, s.37-38.

bulunulmasını ve merhamet edilmesini nasihat etmiştir. Nitekim Nisa suresi 36. ayette şöyle buyurulmaktadır: “Allah’a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi şirk koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, **sağ ellerinizin altında bulunanlara güzel muamele edin.** Allah teâlâ kendini beğenen ve övünenleri sevmez.” Nur suresi 32. ayette de köleleri evlendirmek tavsiye edilmiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.)’in hayatında kölelerin hor görülmediklerine dair bir hayli misal vardır. Nitekim O (s.a.v.), azatlı kölesi Zeyd b. Hârîse’yi ordu kumandanlığına getirmiştir.⁴⁶ Zeyd b. Hârîse’nin çocukluğunda yaptığı tercih de mevzu dahilinde dikkat çekmektedir. Zira babası fidesini vererek Zeyd’i geri almak istemiş, Hiz. Peygamber (s.a.v.) Zeyd’i bu meselede serbest bıraktığı halde, Zeyd ailesiyle dönmeyi değil, efendisiyle kalmayı tercih etmiştir. Hiz. Peygamber (s.a.v.) de bunun üzerine onu azat etmiştir.⁴⁷

Hiz. Peygamber (s.a.v.), vefat etmeden az bir zaman önce, Şam beldesinde el-Belkâ taraflarına göndermek üzere bir ordu hazırlamış, komutanlığına da azatlı kölesi Zeyd b. Hârîse’nin oğlu Usâme’yi geçirmiştir. Bazı kimseler, Usâme’nin genç oluşu sebebiyle söylenmeye başlamışsalar da Hiz. Peygamber (s.a.v.) ordunun kumandanını değiştirmeyerek şöyle demiştir: “Sizler Usâme’yi ayıplıyor ve onun komutanlığını küçümsüyorsunuz. Daha önce bunu babasına da yaptınız. Allah’a yemin olsun ki, o komutanlığa layık biriydi. Onu hepinizden fazla severdim. Ardından onun bu oğlu da en sevdiğim insandır. Onun hakkında hayır tavsiye edin. O, sizin en hayırlınızdır.”⁴⁸

Hiz. Peygamber (s.a.v.) kölelerin ailenin bir ferdi olarak kabul edilmesini ve onlara “oğlum”, “kızım”, “çocuğum” diye hitap edilmesini nasihat etmiştir.⁴⁹ Hiz. Ali’den rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber (s.a.v.)’in son sözü şudur: “Namaz, namaz! **Sağ ellerinizin sahip oldukları** hakkında Allah’tan sakının!”⁵⁰

Köleler haksız bir muameleyle karşılaştıklarında, bunu Hiz. Peygamber (s.a.v.)’e veya mahkemeye şikâyet edebilmiştir. Nitekim bir köle sahâbeden Ebû Zer el-Ğıfârî’yi Hiz. Peygamber (s.a.v.)’e şikâyet etmiş, Hiz. Peygamber (s.a.v.) ise şöyle demiştir: “Onu annesinden dolayı ayıpladın mı? Bu **kardeşleriniz** sizin hizmetinizi görüyor. Allah bunları sizin emrinize vermiş. Onlara yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin, onlara güçlerinin yetmeyeceği yükler yüklemeyin, yüklerseniz yardım edin.” Ebû Zer el-Ğıfârî’nin bu hadiseyi anlatmasına sebep olan olay ise, insanların onu ve kölesini bayramlıklar içinde görmesidir.⁵¹ Yine Hiz. Peygamber (s.a.v.) “Kölelerinizden size itaat edenleri yediklerinizden yedirin, giydiklerinizden giydirin! Size itaat etmeyenlerini ise satın! Allah’ın yarattıklarına eziyet etmeyin!” buyurmuştur.⁵²

Sahâbeden Ebû Mesud el-Ensârî, kölesini dövdüğü esnada, şu sözü işitmiştir: “Allah’ın gücünün sana üstünlüğü, senin gücünün bu köleye olan üstünlüğünden daha fazladır.” Sesin geldiği yere gittiğinde, Hiz. Peygamber (s.a.v.)’i görmüş ve Allah rızası için kölesini azat ettiğini söylemiştir. Bunun

⁴⁶ İbn Hişâm, **Sîret-i İbn Hişâm Tercemesi**, Terc. Hasan Ege, C.4, İstanbul: Kahraman, 2006, s.22.

⁴⁷ age. C.1, s.329-330.

⁴⁸ İbn Sa’d, **Kitâbü’t-Tabakâtü’l-Kebîr**, Editör. Adnan Demircan, Terc. Heyet, C.2, İstanbul: Siyer Yayınları, 2015, s.194-196, 252-253.

⁴⁹ Buhârî, İtk, 17.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, Sünen, Edeb, 123-124 (5156).

⁵¹ Buhârî, İtk, 15; Ebû Dâvûd, Sünen, Edeb, 123-124 (5157-5158).

⁵² Ebû Dâvûd, Sünen, Edeb, 123-124 (5161).

üzerine Allah Resulü (s.a.v.), “Azat etmeseydin sana cehennem ateşi dokunacaktı” veya “Cehennem ateşi seni saracaktı.” demiştir.⁵³

Müslümanların halifesi Hz. Ömer’in kölesine muamelesi de mevzuya güzel bir misal teşkil eder. Nitekim o Kudüs’ü almaya giderken, bineğini kölesiyle nöbetleşe kullanmıştır. Kudüs’e girdikleri esnada deveye binme sırası kölesine gelmiş, kendisi de yaya olarak ve son derece mütevazı kıyafetler içinde şehre girmiştir. Bu halinin münasip düşmediği ve düşman tarafça hakir görülmeye sebebiyet vereceği kendisine söylendiğinde, Hz. Ömer şu cevabı vermiştir: “Biz insanların en zeliliydik. Allah bizi İslâm’la yüceltti. Bundan başka bir izzet istersek, Allah bizi yeniden zelil kılar.”⁵⁴ Ayrıca o, köle sahibi olan kimsenin mesuliyetinin ağır olması sebebiyle, “Köle sahibi olmak, köle olmaktır.” demiştir.⁵⁵ Yine önüne gelen bir davada hırsızlık suçları sabit olan köleleri cezalandırmaktan vazgeçmiştir. Bunun sebebi efendilerinin onları aç bıraktığının ortaya çıkmasıdır.⁵⁶ Zira kölelerin nafakası efendisine yüklenmektedir.⁵⁷

Osmanlı Devleti’nde bazı şehirlerde esir pazarı kurulmuş (İstanbul esir pazarı gibi), böylelikle köle ticareti bir merkezde organize olabilmıştır. Esirciler birbirine kefil yapılmış ve devlete karşı topluca mesul tutulmuştur. Esir pazarı köle ticaretinin muhtesipler tarafından teftiş edilmesini de kolaylaştırmıştır. Böylelikle hem kölelere iyi muamelede bulunulması temin edilmiş, hem de hür kimselerin köle diye satılmasına mâni olunmaya çalışılmıştır. Bazı şehirlerde ise esir pazarı kurulmamış, bu husus kontrolü zorlaştırmıştır. Diğer taraftan kölelerin şüpheli kimselere satılmaması istenilmiş ve muhtelif tedbirler alınmıştır. Mesela 1568’de İstanbul kadısına bu mevzuda bir emir gönderilmiştir. Burada, bazı kimselerin dilendirmek üzere sakat ve kör köle satın aldığına dair duyum aldıkları ifade edilmiş ve buna mâni olunması emredilmiştir.⁵⁸

İslâm dininde kölelik hayata yenik başlamak olarak görülmemiştir. Köleler ve azatlılar ilimde ve sanatta ileri seviyelere gelebilmiş, devlet kademelerinde mühim roller üstlenmiştir. Tarihte Memluk devleti köle asıllı kimseler tarafından kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nde köle menşeli kimseler sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Hatta bu sebeple köleliğin Osmanlı’da bir “kariyer yapma aracı” olduğu da söylenmiştir.⁵⁹

Kölelerin akrabalık bağları da gözetilmiş zî rahm-i mahrem⁶⁰ olan iki küçük veya biri büyük diğeri küçük iki köleyi birbirinden ayırmak mekruh addedilmiştir.⁶¹ Nitekim Osmanlı Devleti’nde köle aile bireyleri birbirlerinden ayrı düşüklerinde, devletçe satın alınarak azat edildikleri vaki olmuştur.⁶² Müslüman bir kölenin, gayrimüslim efendi elinde kalmasına da izin verilmemiştir. Bir gayrimüslim

⁵³ Ebû Dâvûd, Sünen, Edeb, 123-124 (5159).

⁵⁴ age. s.42.

⁵⁵ Ekrem Buğra Ekinci, “Köle Sahibi Olmak, Köle Olmaktır”, *Asya’dan Avrupa’ya Türkler*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2020, s.302.

⁵⁶ Mâlik, *Muvatta’*, Akdiye, 28.

⁵⁷ Bilmen, C.2, s.508. Kölenin de efendisine karşı mükellefiyetleri vardır. Köle efendisine hizmet eder ve onun malını korur. Hz. Peygamber (s.a.v.), efendisinin ve Allah’ın hakkını gözetken köleye, iki kat ecir olduğunu söylemiştir. Buhârî, İtk, 16-17; Ebû Dâvûd, Sünen, Edeb, 124-125 (5169).

⁵⁸ Y. Hakan Erdem, *Osmanlı’da Köleliğin Sonu 1800-1909*, Terc. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s.51-53.

⁵⁹ Erdem, *Sözden Kalanlar*, s.285-288.

⁶⁰ Zî rahm-i mahrem, evlenilmesi yasak olan akrabalar, kan bağıyla bağlı olunanlardır.

⁶¹ Mevsîlî, C.2, s.110-111.

⁶² Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Terc. Y. Hakan Erdem, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.135-136.

Müslüman köle sahibi olduğunda veya kölesi sonradan Müslüman olduğunda, kölesini Müslümanlara satması icap etmiştir.⁶³

Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinde muayyen hizmet müddetinden sonra kölelerin azat edilmesi gelenek halini almıştır. Batılı gözlemciler bu müddetin umumiyetle 7 sene olduğunu müşahade etmiştir. Müddetin beyaz köleler için 9, siyah köleler için 7 sene olduğu da söylenmiştir. Ancak efendinin rızasına aykırı olarak kölenin kendiliğinden azat olması mümkün değildir. Bununla beraber efendi azada yanaşmadığında, kölenin devletçe satın alınarak azat edildiği birkaç misal mevcuttur.⁶⁴ Behçetü'l-Fetâvâ'da, bir kimsenin 9 sene boyunca istihdam ettiği kölesini azat etmesinin, azat etmezse azat etmesi ümit edilen merhamet sahibi bir kişiye satmasının müstehab olduğu zikredilmiştir.⁶⁵

İslâm tarihinde köleleri azat etmek, mükâteblerin kitâbet bedelini ödemek, azat edilmiş köle ve cariyelere destek olmak için vakıflar kurulmuştur.⁶⁶

3.3.2. Şahıslar ve Borçlar Hukuku Cihetiyle Köle

Köle, mütekavvim mal kabul edildiğinden, hukuki muamelelere mevzu yapılabilir. Dolayısıyla efendisi onu satabilir, hibe edebilir ve icâreye verebilir. Efendi vefat ettiğinde terekeye dahil olarak varislerin mülküne geçer. Kazandıkları efendisine ait olduğundan kendi malvarlığından bahsedilmez. Bu sebeple miras bırakması veya ona miras kalması mevzubahis olmaz. Bununla beraber, köle bazı borçlara ehil olduğundan, eksik bir vücub ehliyetinden bahsedilir. Nitekim kölenin borç ikrarı geçerlidir, ancak azadından sonra talep edilebilir. Aynı şekilde eda ehliyeti de kısıtlıdır. Bununla beraber karısını boşayabilmektedir.⁶⁷ Ayrıca bahsi geçtiği üzere köle, şahitliğe ve velâyete ehil değildir.⁶⁸

Bir kimse kölesinin ticaret yapmasına izin verirse, onu “me’zûn” kılmış olur. Böylelikle köle ticarete ve ticaretin gereklerinden olan hususlara ehil hale gelir. Alım, satım, kiralama, kiraya verme, vekâlet verme, rehin alma ve verme, âriyet, selem, mudârebe yapma, inan şirketine ortak olma gibi. Ticaretin gereklerinden olmayan veya me’zûnun sırf zararına olan mevzularda ise kısıtlılık devam eder. Bunlara evlenme, kölelerini evlendirme, karz verme, hibe etme, kefil olma, köle azat etme ve kitâbete kesme misal verilebilir.⁶⁹

Hanefî mezhebi izni, bir hakkın düşürülmesi olarak görmüştür. Zira efendi bununla, köle üzerinde kendisi için sabit olmuş bir haktan (kölenin kısıtlılık halinden) vazgeçmektedir. Böyle olunca, köleye ticaretin bir türü için izin verilmesi, bütün türleri için izin verildiği manasına gelir. Ayrıca bir ay için verilen izin müddetin tamamlanmasıyla sona ermez. Bununla beraber iznin geri alınması, böylelikle kölenin tekrardan kısıtlı hale gelmesi her zaman mümkündür. Me’zûn köle hukuki muameleleri efendisi adına değil, kendi adına yapar. Bununla beraber mülkiyet hakkı olmadığından kazandıkları efendisinin olur. Hukuki muamelelerinden doğan borçlarını kazancından öder. Borçları kendisi veya efendisi tarafından ödenmediği takdirde me’zûnun satılması bahis mevzuu olur. Zira bu borçlar onun rakabesine

⁶³ Kâsânî, **Bedâ'i'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâ'i'**, Tahkik: Ali Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmet Abdülmevcut, C.5, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997, s.428.

⁶⁴ Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu*, s.193-200.

⁶⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi, **Behçetü'l-Fetâvâ**, Haz. Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik, 2011, s.149.

⁶⁶ Bilmen, C.4, s.303.

⁶⁷ Mevsîlî, C.2, s.319, 337.

⁶⁸ age. C.4, s.179.

⁶⁹ Halebî, s.553-554.

taalluk etmiştir. Kölenin satılmasıyla ele geçen meblağ borçları karşılamaz ise, kalan borç azadından sonra köleden talep edilir.⁷⁰

Köle, bir kimsenin malını telef ettiğinde tazminat talebi için kölenin azat olması beklenilmez.⁷¹ Efendi ya ödemeyi bizzat yapar ya da borcun ifası için kölenin satılmasına katlanır.⁷²

Kölenin bir malvarlığının olmaması ve efendisine hizmet etme mükellefiyetinin olması, dini mükellefiyetlerinin hür kimselere nispetle daha hafif takdir edilmesine yol açmıştır. Nitekim o, mali yönü olan kurban, hac, zekât ve fitır sadakasıyla mükellef kılınmamıştır. Ancak efendisinin onun için de fitır sadakası vermesi gerekmiştir. Ayrıca bir köle cihatla, Cuma ve bayram namazlarıyla da mükellef değildir. Cariyelerin tesettür mesuliyeti, hür kadınlara nispetle daha hafif takdir edilmiştir.⁷³

3.3.3. Aile Hukuku Cihetiyle Köle

İslâm hukukuna göre bir köle, efendisinin iznini alarak köle veya hür kimseyle evlenebilmektedir. Efendisinin iznini almadıkça nikahı mevkuf olur. Bu takdirde efendi icâzet verirse nikah nâfiz, reddederse batıl olur. Diğer taraftan efendi rızasını almadan da kölesini evlendirebilir. Efendisinin iznini alarak evlenen cariyeye azat olduğunda “ıtk muhayyerliğini” kullanarak nikah akdini feshedebilir. İzin almayarak evlenir, sonrasında hürriyetine kavuşursa nikahı nâfiz olur. Ancak bu takdirde ıtk muhayyerliğine sahip olmaz. Erkek köle için ise mezkûr muhayyerlik mevzubahis değildir. Zira o gerek köleyken gerek azatlıyken eşini boşama hakkına sahiptir.⁷⁴

Efendinin cariyesini vaty etmesi (cinsi münasebet kurması) caiz kabul edilmiştir. Ancak bunun için cariyenin ehl-i kitap olması icap eder.⁷⁵ Efendinin kölesiyle (kadın veya erkek) evlenmesi ise caiz değildir. Zira nikah ile mülkiyet aynı kişide birleşmemektedir.⁷⁶

3.3.4. Ceza Hukuku Cihetiyle Köle

İslâm hukukunda kölelerin işledikleri suçlara verilen bazı cezalar, hür kimselere nispetle daha hafif takdir edilmiştir. Bunun sebebi kölenin zayıf bir vaziyette olmasıdır.⁷⁷ Nitekim bir had cezası bölünebiliyorsa yarısı tatbik edilir. İçki içme, kazf ve muhsan olmayanın zinası böyledir. Bölünme kabul etmeyen cezalar ise tam olarak verilir. Nitekim hırsızlık yapan kölenin eli kesilir. Ayrıca muhsan kabul edilmediği için, köleye recm de tatbik edilmez.⁷⁸

Bir köle hür veya köleyi amden öldürürse, kısas edilir. Kölenin maktul olması halinde, hürün kısas edilip edilemeyeceği hususunda ise hukukçular ihtilaf etmiştir. Hanefiler, hürün köle (başkasının

⁷⁰ Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebidî el-Haddâd, **el-Cevheretü'n-Neyyire Alâ Muhtasari'l-Kudûrî**, C.1, Mısır: Matbaatu'l-Hayriyye, h.1322, s.365-367.

⁷¹ Haddâd, C.1, s.241.

⁷² Serahsî, C.5, s.311.

⁷³ Kurban muafiyeti için bkz. Mevsilî, C.5, s.185; Hac muafiyeti için bkz. age. C.1, s.458; Zekât muafiyeti için bkz. age. C.1, s.319; Fitır sadakası muafiyeti için bkz. age. C.1, s.395; Cihat muafiyeti için bkz. age. C.4, s.181; Cuma ve Bayram namazları için sırasıyla bkz. age. C.1, s.258, s.271; Cariyenin tesettürü için bkz. age. C.1, s.144.

⁷⁴ Bilmen, C.2, s.63-64.

⁷⁵ Haddâd, C.2, s.6.

⁷⁶ Serahsî, C.7, s.118.

⁷⁷ Ahmet Şefik Bey, s.38.

⁷⁸ Kudûrî, **el-Muhtasar**, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997, s.195-201.

kölesi) mukabilinde kısas edilebileceğini söylemiştir. İmam Mâlik, İmam Şâfî ve İmam Ahmed ise aksi cihette içtihat etmiştir.⁷⁹ Diğer taraftan Hanefiler, denklik olmadığı gerekçesiyle, müessir fiillerde hür-köle veya köle-köle arasında kısas cereyan etmeyeceğini söylemiştir.⁸⁰

Köle hataen bir cinayet işlediğinde, efendisi onun fidyesini vermek ile mağdur tarafa teslim etmek arasında muhayyer olur.⁸¹

4. İslâm Hukukunda Köle Azadı

4.1. Kur'ân ve Sünnette Azat

İslâm dini köle azadına büyük ehemmiyet vermiştir. Köle azat eden kimseyi mükafatlandıracağını vaat ederek buna teşvik etmiştir. Kimi zaman da mükellefe köle azadını kefarete olarak yüklemiş, dolayısıyla bunu mecburi addetmiştir. Zekât gelirlerinden köle azadına pay tahsis etmiştir.

Bakara suresi 177. ayet ve Beled suresi 13. ayette köle azat etmek güzel görülüp teşvik edilirken, Nisâ suresi 92. ayet, Mâide suresi 89. ayet ve Mücadele suresi 3. ayet bunu işlenen bir suç ya da günahın kefareti olarak mükellefe yüklemiştir:

“Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik (birr) değildir. İyilik kişinin Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman etmesi; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve **azat olmaları için kölelere** harcaması; namazı kılıp, zekâtı vermesidir. ...” (Bakara 2/177)

“O sarp yokuş nedir, bilir misin, nerden bileceksin? **Bir köle azat etmektir.** Veya açlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır.” (Beled 90/12-16)

“Hataen olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi yakışık kalmaz. Hataen bir mümini öldüren kimsenin, **mümin bir köle âzat etmesi** ve ölenin ailesine diyet vermesi gerekir. ... Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması icap eder. ...” (Nisâ 4/92)

“Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden mesul tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden mesul tutar. Bunun kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta derecesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da **bir köle âzat etmektir.** Buna imkân olmayan ise üç gün oruç tutar. ...” (Mâide 5/89)

“Karılarına zihâr yapıp, sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden evvel **bir köle âzat etmesi** gerekir. Size nasihat edilen işte budur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Buna imkân bulamayan, temastan evvel peş peşe iki ay oruç tutar. Buna gücü yetmeyen ise altmış fakiri doyurması icap eder. ...” (Mücadele 58/3-4)

⁷⁹ İbn Rüşd, C.4, s.228-229.

⁸⁰ Haddâd, C.2, s.123.

⁸¹ Eşref Ali ve Zafer Ahmed el Osman et-Tehânevî, **Hadislerle Hanefî Fıkhi**, Terc. Heyet, C.19, İstanbul: Misvak Neşriyat, 2014, s.546-547.

Kölelerin hürriyetine kavuşturulması zekâtın sarf yerlerinden biri olarak tespit edilmiştir. Bu husus, Tevbe suresi 60. ayette “fî'r-rikâb” ibaresi ile ifade edilmiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) de muhtelif vesilelerle köle azadına teşvik etmiştir. Nitekim o, “Her kim Müslüman bir köleyi azat ederse, azat olanın her uzvuna karşılık, Allah da azat edeninin bir uzvunu cehennemden kurtarır.”⁸² buyurmuştur. Yine o, “Kim mü'min bir köle azat ederse, o köle azat edenin ateşten kurtulması için fidye olur.”⁸³ demiştir. Dolayısıyla bir kimse kölesini azat etmekle, bir nevi kendini azat etmiş oluyor. Ahirette kendi ihyasına sebebiyet veriyor. Zira o, birtakım mevzularda hükmen ölü mesabesinde olan kölesini, bu dünyada iken ihya etmiştir.⁸⁴

Hiz. Peygamber (s.a.v.) “Hiçbir evlat babasının hakkını ödeyemez. Onu köle olarak bulup azat etmesi müstesna.”⁸⁵ buyurmuştur. İslâm'ın anne-baba hakkına verdiği ehemmiyet malumken, bu hakkın azatla ödenebileceğinin ifade edilmesi, köle azadının faziletini gösterir niteliktedir.

Köle azadının bazı vakitlere rastlaması veya kıymetli bir kölenin azadı, diğerlerinden daha faziletli görülmüştür. Nitekim Esmâ bt. Ebu Bekr'den nakledildiğine göre, Hiz. Peygamber (s.a.v.) güneş ve ay tutulmaları esnasında köle azat etmeyi tavsiye etmiştir.⁸⁶ Hiz. Peygamber (s.a.v.), ömrün sıhhatli evrelerinde köle azat etmenin daha faziletli olduğunu ifade etmek için “Ölürken köle azat eden kimsenin hali, doyunca ikram eden kimsenin hali gibidir.”⁸⁷ buyurmuştur. Sahâbeden Ebu Zerr, Hiz. Peygamber (s.a.v.)'e hangi köleyi azat etmenin daha faziletli olduğunu sorduğunda “En pahalısı ve sahibi için en kıymetli olanı” cevabını almıştır.⁸⁸ İmam Nevevi, bu hadisin tek bir kölenin azadını kastettiğini ifade etmiştir. Zira bir kimsenin elinde muayyen miktar para olsa ve bununla köle azat etmek istese, parası iki köleye yetiyorken bir kıymetliyi satın alıp azat etmesi daha faziletli olmaz. Buna mukabil, bu kaidenin umumi olmadığı, vaziyete göre değişeceği ifade edilmiştir. Nitekim ilim ve amelde yüksek mertebelere ulaşmış bir köleyi azat etmek, birden fazla köleyi azat etmekten daha faziletli olabilmektedir.⁸⁹

İslâm dininin köle azadına verdiği ehemmiyeti, bizzat Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatında görmek mümkündür. Nitekim o, vefat etmeden önce bütün kölelerini azat etmiştir. Zira Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımı Cüveyriye bt. Hâris'in kardeşi Amr b. Hâris şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) vefat ettiğinde beyaz renkli dişi katırı, silahı ve sadaka (vakıf) yaptığı arazi haricinde, arkasında ne bir dirhem ne bir dinar ne bir köle ne bir cariye ne de bir şey (veya koyun) bıraktı.”⁹⁰ Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in bizzat azat ettiği köle sayısının 63 olduğu rivayet edilmiştir.⁹¹

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in Cüveyriye bt. Hâris ile evliliği yüz aile halkının azat olmasına yol açmıştır. Cüveyriye, Benî Mustalik kabilesinin reisi olan Hâris'in kızıdır. Beni Mustalik Gazvesi sonrası esir düşmüş, ganimetlerin paylaşılmasıyla Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın veya Sâbit'in amcaoğlunun

⁸² Buhârî, İtk, 1; İbn Mâce, İtk, 4; Muslim, İtk, 5; Nesâî, İtk (4854-4872); Tirmizî, Yemin, 13 (1581). Saîd b. Mercâne bu hadisi Ali b. Hüseyin'e (Zeynelabidin, Ali Asgar) nakletmiş, bunu duyan Ali b. Hüseyin daha önce 10 bin dirhem (veya bin dinar) teklif edilen kölesini azat etmiştir. Buhârî, İtk, 1; Muslim, İtk, 5.

⁸³ İbn Mâce, İtk, 4; Nesâî, İtk (4862).

⁸⁴ Ahmed Davudoğlu, *Selâmet Yolları*, C.4, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967, s.292.

⁸⁵ Müslim, İtk, 6 (25). Bu yakınların azadı için mâlik olma yeterli olup, sonrasında azat beyanında bulunulması gerekmez. Mevzunun tafsilatı için bkz. “Kendiliğinden İtk (Kanuni Azat)” bahsi.

⁸⁶ Buhârî, İtk, 3.

⁸⁷ Ebû Dâvûd, Sünen, İtk, 15 (3968); Nesâî, İtk (4873).

⁸⁸ Mâlik, *Muvatta'*, İtk ve Velâ, 9; Buhârî, İtk, 2; İbn Mâce, İtk, 4; Nesâî, İtk (4874-4875).

⁸⁹ Davudoğlu, C.4, s.295.

⁹⁰ Buhârî, Vesâyâ, 1.

⁹¹ Davudoğlu, C.4, s.310.

cariyesi olmuştur. Cüveyriye onunla kitâbet akdi yapmış ve bedeli ödemek için Hz. Peygamber (s.a.v.)’den yardım istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bedeli ödemiş ve onunla evlenmiştir. Bunu işiten halk aynı gazvede esir düşen Cüveyriye’nin diğer akrabalarını da azat etmiştir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hanımının akrabalarını köle edinmeyi kendilerine yakıştıramamışlardır. Böylelikle yüz aile halkı hürriyetine kavuşmuştur.⁹²

Fıkıh kitaplarında “İtk (köle azat etme) kurbetlerin efdalidir.” denilerek, köle azat etmenin Allah’a yakınlaşmada kuvvetli bir vesile olduğu ifade edilmiştir.⁹³

4.2. Köleliğin Sona Erme Şekilleri

Fıkıh kitaplarında köleliğin sona erme şekilleri umumiyetle 4 başlık altında tetkik edilir. Bunlar i’tak (azat), tedbir, istilâd ve kitâbettir. Bazı eserlerde yer alan kendiliğinden ıtk (kanuni azat), devlet tarafından azat ve kefarete sebebiyle azat, aslında i’tak’tan ayrı bir tür değildir. Yine de aralarında mevcut olan belli başlı farklar, böyle bir tefriğe gidilmesine sebebiyet vermiştir. İlerleyen başlıklarda bu azat şekilleri hakkında gerekli tafsilat verilecek, izleyen iki bölümde de bu çalışmanın asıl mevzuu olan kitâbet akdi tetkik edilecektir. Diğer azat şekillerine nispeten de olsa geniş yer verilmesinin sebebi, kitâbet akdine dair meselelerin bu mevzularla olan yakın irtibatıdır.

4.2.1. İtk (Gönüllü Azat ve Kanuni Azat)

4.2.1.1. İtkin Tarifi

İtk lügatte güzellik, şeref, asalet ve eskilik manalarına gelir.⁹⁴ Esasında “kuvvetlendi” manasına gelen “ataka” fiilinin mastarıdır. Kuş yavrusunun yuvasından uçuşması bu kelime ile ifade edilir. Zira o artık kuvvetlenmiştir.⁹⁵ İstilahta ise, köle azadını ifade eden tabirdir. Dolayısıyla kölelik statüsünün sona ermesini ifade eder. Böylelikle köle, hukuk nazarında kuvvet bulur. Ehliyet kısıtlılığı kalkar ve daha önce yapmaya ehil olmadığı bazı tasarrufları yapabilir hale gelir. Ayrıca kazandıkları üzerinde mülkiyet sahibi olur. Neticede diğer hürlerden bir farkı kalmaz. Ayrıca insanlar nezdinde şeref ve itibar kazanır. Böylelikle öncesinde rakık yani lügat manasıyla zayıf olan kişi, ıtkın lügat manasının gerektirdiği üzere “kuvvetlenir”.⁹⁶ Bir başka deyişle hükmen ölü mesabesinde olduğu mevzularda hayat bulmuş olur.⁹⁷ Molla Hüsrev de ıtkı, “Başkalarının ondan haklarının kesilmesiyle, insanın hakkında zâhir olan hükmi kuvvet” şeklinde tarif etmiştir.⁹⁸ Kudûrî ise “İtk efendinin kölesi üzerindeki kölelik hakkını iskât etmesidir.” demiştir. Burada ıtkın farklı bir cepheden tarif edilmesi mevzubahistir. Zira bir kimsenin kölelikten kurtulması değil, efendinin bir hakkını kaybetmesi nazara alınmıştır.⁹⁹

⁹² Ebû Dâvûd, Sünen, İtk, 2 (3931). Sahâbeden Hâkim b. Hizâm, Müslüman olduktan sonra yüz kölesini azat etmiş ve onları yüz deveye bindirmiştir. Mamafih, mezkûr sahâbi aynı cömertliği, Müslüman olmadan önce de göstermiştir. Buhârî, İtk, 12.

⁹³ Bilmen, C.4, s.32.

⁹⁴ Kâmûs, C.5, s.4090.

⁹⁵ Ahterî, s.67.

⁹⁶ Mevsîlî, C.4, s.181; Molla Hüsrev, C.1, s.661.

⁹⁷ Davudoğlu, C.4, s.292.

⁹⁸ Molla Hüsrev, C.1, s.661.

⁹⁹ Mevsîlî, C.4, s.181.

Atâk, itâk, atâka ve i'tak aynı kökten türeyen ve köle azadını karşılayan diğer tabirlerdir. Azat olmuş köleye atîk, âtik, mu'tak veya mevlâ denir. Mevlâ ayrıca azat eden efendi için kullanılır.¹⁰⁰

Atîk (ıstılahta azatlı köle) güzel, asil, şerefli ve eski (kadîm) manalarına gelir. Nitekim Hac suresi 29. ve 33. ayetlerde Kâbe'den "Beytu'l-Atîk" şeklinde bahsedilmiştir. Diğer taraftan "Atîk" Hz. Ebu Bekr'in de lakabıdır. Bunun sebebi onun "güzel" oluşu, annesinin onu böyle isimlendirmesi veya Hz. Peygamber (s.a.v.)'in onun hakkında söylediği hadistir.¹⁰¹ Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ona, "Sen, Allah'ın cehennemden azatlısısın (atîkisin)" demiştir.¹⁰²

Köle azadını ifade eden ve farklı kökten türeyen kelimeler de vardır. Beled Suresi 13. ayette çözmek, kaldırmak manasına gelen "fek" kelimesine rastlanırken, Nisa suresi 92. ayet, Mâide suresi 89. ayet ve Mücadele suresi 3. ayette "tahrîr" kelimesinin kullanıldığı görülür. İslâm hukukunun diğer kaynaklarında da bu kelimelere sıklıkla rastlanır.

Tahrîr lügatte "hür" kılmak manasına gelir. Hür ise saf, halis, katışıksız demektir. Dolayısıyla içine yabancı bir unsur karışmamış madde hürdür. Nitekim saf altın için hür altın, içine kum vs. karışmamış çamura hür çamur, vergi konulmamış toprağa hür arazi denilir. Dolayısıyla tahrîr saflaştırmak, hâlis kılmak demektir.¹⁰³ Kölenin hür kılınması (tahrîr) da böyledir. Zira köleyi hür kılmak, onu kölelikten arındırmak yani onu hâlis kılmaktır.¹⁰⁴

4.2.1.2. İtkın Meşruiyeti

Köle azadının meşruiyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Bahsi geçtiği üzere Nisâ suresi 92. ayet, Mâide suresi 89. ayet ve Mücadele suresi 3. ayetle köle azadı kefâret olarak mükellefe yüklenmişken, Bakara suresi 177. ayet ve Beled suresi 12-13 ayetlerle de teşvik edilmiştir. Yapılması mecburi tutulan veya teşvik edilen bir şeyin gayrimeşru olması beklenmeyeceğinden, bu ayetlerde köle azadının meşruluğuna dair deliller vardır.¹⁰⁵

Sünnetteki delillere gelince, Hz. Peygamber (s.a.v.) kölelerini azat etmiş ve köle azat etmeye teşvik etmiştir. Köle azat eden kimseye ahirette verilecek ecirden bahsetmiştir. Sahâbe de aynı yolu izleyerek pek çok kölelerini azat etmiştir. Köle azat etmek meşru olmasının yanı sıra, mendûb addedilmiştir. Zira köle azat eden kimseye Allah'a yakınlık ve ahirette ödül vardır. Bunun için azadın Allah rızası için veya kefâret olarak yapılması gerekirse de böyle yapılmayan azat da bahsi geçeceği üzere sahih bir azattır.¹⁰⁶

4.2.1.3. İtkın Hükümü

İtkın hükümü, kölenin hürriyetine kavuşması ve üzerindeki ehliyet arızasının kalkmasıdır. Böylelikle bu kimse kazandıklarına mâlik hale gelir. Azat öncesinde kölenin elinde bulunan (ona izafe

¹⁰⁰ Ahterî, s.400; Kâmûs, C.5, s.4091-4093.

¹⁰¹ age. C.5, s.4090-4092.

¹⁰² Tirmizî, Menâkıb, 44 (3922).

¹⁰³ Serahsî, C.7, s.93-94; Mevsilî, C.4, s.181.

¹⁰⁴ Serahsî, C.7, s.93; Mevsilî, C.4, s.181.

¹⁰⁵ Mevsilî, C.4, s.182.

¹⁰⁶ age. C.4, s.182.

edilen) mal ise, efendinin mülkiyetinde olmaya devam eder.¹⁰⁷ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) “Bir kimse malı olan kölesini azat eder ve kölenin malının ona (köleye) ait olacağını şart etmezse, malı onda (efendide) kalır.” buyurmuştur.¹⁰⁸

Mahkemece azada hükmedildikten sonra azadın vaki olmadığı anlaşılırsa, hükümden geri dönülmesi bahis mevzuu olmaz. Zira hürriyet feshe imkân vermez. Nitekim bir kölenin sahte delillerle mahkemeden azat hükmü elde etmesi, sonrasında ileri sürdüğü delillerin sahte olduğunu ikrar etmesi, azadının iptaline sebebiyet vermez.¹⁰⁹

4.2.1.4. Itknâme Tanzimi

Köle azat edildikten sonra bunu delillendiren bir vesikanın tanzim edilmesi ve bu esnada şahit bulundurulması müstehab görülmüştür. Bunun sebebi husule gelmesi muhtemel ihtilafların önüne geçmektir.¹¹⁰ Köle azatlarının tevsiik edildiği bu hüccetlere “ıtknâme” denilmiştir. Itknâmeler kölelere verilmiş, onlar da bunu boyunlarında taşımıştır.¹¹¹ Itknâmeler bazen mahkeme nezdinde tanzim edilmiştir. Bu kayıtlarda efendi kölesini azat ettiğini, kendisi veya vekili aracılığıyla ikrar etmiştir. Çoğunlukla bu ikrarına mecburi olmayan bazı hususları da ilave etmiştir: “Kölesini Allah rızası için azat ettiğî”, “üzerinde velâdan gayrı hakkı kalmadığı”, “kölesinin diğer hürri’l-asl kimseler gibi olduğu” vs.¹¹²

4.2.1.5. İtkın Rüknu

İ’takın, yani köle azat etmenin rüknu, ıtkı meydana getiren irade beyanı veya efendinin bazı yakınlarına mâlik olmasıdır. İrade beyanı, efendinin kölesini azat ettiğini ifade ettiği sarîh veya kinayeli lafızlardır.¹¹³ Azat ister lafız ile ister yakınla mâlik olma ile vuku bulsun, kölenin kabulüne ihtiyaç yoktur. Kabul etmesi veya reddetmesi bir mana ifade etmemektedir.¹¹⁴

Neticede İslâm hukukunda bir kölenin azat olması için hususi bir merâsim, hareket, tescil veya şahit şartı aranmamıştır.¹¹⁵

4.2.1.5.1. Lafız ile İtk

İtka delalet eden **sarîh lafızlar** azat, hürriyet ve velâ lafızlarıdır.¹¹⁶ Bunlar haber verme, köleyi vasıflandırma ve köleye nida olmak üzere üç farklı şekilde gelebilir.¹¹⁷

¹⁰⁷ Bilmen, C.4, s.37-38.

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, Sünen, Itk (3962).

¹⁰⁹ Fetâvâ-i Ebussuûd, **Şeyhü’l-İslâm Ebussuûd Efendi Fetvâları**, Haz. Ahmed Akgündüz, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018, s.244.

¹¹⁰ Serahsi, C.7, s.97; Mevsilî, C.4, s.183.

¹¹¹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s.427.

¹¹² bkz. Bab, Sic. 54, v.45b/3 (KSP, s.240, H.274).

¹¹³ Bilmen, C.4, s.32-33.

¹¹⁴ age. C.4, s.32.

¹¹⁵ Ahmet Şefik Bey, s.51.

¹¹⁶ Serahsi, C.7, s.98-99; Bilmen, C.4, s.32.

¹¹⁷ Serahsi, C.7, s.98.

1. **Haber Verme:** Efendinin köleye onu hür kıldığını bildirmesidir. “Seni azat ettim”, “Seni hür kıldım.”, “Sen azat edilmişsin.” gibi.
2. **Köleyi Vasıflandırma:** Efendinin köleyi hür veya azat edilmiş (atık) olarak vasıflandırmasıdır. “Sen hürsün.”, “Sen atıksın.” gibi. Efendi kölesi için “Bu benim mevlâmdır.” ya da “Sen benim mevlâmsın.” derse, köle yine azat olur. Zira mevlâ, köle için kullanıldığında azatlı manasına gelir.
3. **Köleye Nida:** Efendinin köleye seslenirken “Ey hür”, “Ey atık”, “Ey mevlâm” gibi lafızlar kullanmasıdır. “Ey mevlâm” yerine “Ey efendim”, “Ey mâlikim” der ise, köle azat olmaz. Zira bunlar velâya işaret etmezler.

Efendi, sarîh lafızla husule gelen ıtkta azadı kastetmediğini söylese dahi, azat kazaen sahih olur. Buna binaen mahkemece hükme esas alınır. Efendinin “Köleme atık derken kıymetlisin demek istedim.” demesi buna misaldir. Efendinin bu beyanı diyaneten muteber olup, Allah ve kul arasında kalır. Mahkeme gaybı bilemeyeceğinden zâhire göre hükmeder.¹¹⁸

Sarîhe mülhak lafız, kölenin mülkiyetinin köleye intikal ettiğini beyan eden lafızdır. Bir kişinin kölesine, “Seni sana sattım.” veya “Seni sana hibe ettim.” demesi böyledir. Bu ifadelerle niyete bakılmaksızın azat vaki olur. Zira bunlar da sarîh lafızla ıtka dahildir.¹¹⁹ Bu lafızların, sarîh söz ile azattan ayrı tetkik edilmesinin sebebi, bunların lügat manalarıdır. Zira lügatte, satmak ve hibe etmeye azat etmek manası verilmez. Mâmafih azat edenin taşıdığı niyetten bağımsız olarak azat neticesine sebebiyet verdiklerinden, kinayeli lafza değil, sarîh lafza mülhak olurlar.¹²⁰

Kinayeli lafız, ıtka delalet edebileceği gibi başka manaya da gelebilen lafızdır. “Benim senin üzerinde yolum yok”, “Senin mülkiyetin bana ait değil”, “Sen benim mülkiyetimden çıktın”, “Senin emrin senin elindedir.” gibi ifadeler kinayelidir.¹²¹

İfade birden fazla manaya gelince, ıtkın vukuu için azat niyetinin varlığı aranır. Dolayısıyla efendi, kinayeli lafızla azat etmeyi kastetmediğini söylese, kazaen de bu beyanına itibar edilir. Sarîh lafızla azat ise bundan farklıdır. Zira sarîh lafzın kastettiği mana açıktır.¹²²

4.2.1.5.2. Kendiliğinden İtk (Kanuni Azat)

Bir kimse “zî rahm-i mahrem” akrabasının mülkiyetine dahil olursa, azat olur.¹²³ Zira Hz. Peygamber (s.a.v.), “Kim zî rahm-i mahrem akrabasına mâlik olursa, bu yakınlar azat olur.” buyurmuştur.¹²⁴ Ayrıca İbni Abbas’tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) kardeşini azat niyetiyle satın almış kimseye, “Sen ona mâlik olduğun vakit, Allah onu azat etti.” demiştir.¹²⁵ Yani bu kişi kardeşinin mülkiyetine girmekle, ayrıca bir azat beyanına gerek kalmaksızın, hürriyetine kavuşmuştur. Zira İslâm dininde akrabalık münasebetlerine büyük ehemmiyet verilmektedir. Köle-

¹¹⁸ Serahsî, C.7, s.98-99; Mevsilî, C.4, s.184-185; Molla Hüsrev, C.1, s.662-663.

¹¹⁹ Mevsilî, C.4, s.186; Bilmen, C.4, s.32. Efendi kölesine “Nefsini sana şu kadar dirhem karşılığında sattım.” dediğinde azat için kabul şarttır. Zira burada, “ıtk alâ mâl” mevzubahistir. Molla Hüsrev, C.1, s.663.

¹²⁰ Mevsilî, C.4, s.186.

¹²¹ Serahsî, C.7, s.100; Mevsilî, C.4, s.188; Molla Hüsrev, C.1, s.663.

¹²² Serahsî, C.7, s.100; Mevsilî, C.4, s.188; Bilmen, C.4, s.33.

¹²³ Mevsilî, C.4, s.193-194; Molla Hüsrev, C.1, s.665; Dâmâd, C.2, s.216.

¹²⁴ İbn Mâce, İtk, 4; Ebû Dâvûd, Sünen, İtk, 7 (3949-3951); Nesâî, İtk, (4877-4882).

¹²⁵ Dârekutnî, Kitâbü’l-Mükâteb, 15. Hadis.

efendilik münasebeti ise, akrabalar arasında nefrete yol açarak bunu zayıflatır.¹²⁶ Azat eden efendi değil, İslâm hukuku olduğundan bu azada “kanuni azat” veya “kendiliğinden azat” da denilmiştir.¹²⁷

“Zî rahm-i mahrem”, yani mahrem olan rahim akrabaları, evlenilmesi haram olan akrabaların büyük bir kısmıdır. Süt akrabaları ve sıhriyet yoluyla akraba olanları ihtiva etmemektedir. Zira onlar rahim akrabası değildir. “Zî rahm-i mahrem”; alt soy, üst soy, kardeş, amca, dayı, teyze, hala ve yeğenden ibarettir. Bunlardan alt ve üst soy doğum münasebeti ile akraba olanlardır.¹²⁸

Nikahlı eş rahim akrabası olmadığından, ona mâlik olmak azat olması neticesine sebebiyet vermemektedir. Mamafih böyle bir halde nikah sona ermektedir. Zira nikah ve mülkiyet aynı kişide birleşemez.¹²⁹

Mâlik olma; satım, hibe, miras, vasiyet gibi herhangi bir yolla olabilir. Mülkiyete dahil olan “zî rahm-i mahrem”, azat etmeye dair herhangi bir irade beyanı veya niyete ihtiyaç duymaksızın hürriyetine kavuşur. Bu nedenle lafızla ıtkın aksine, mâlik olan kimsenin âkil ve bâliğ olması aranmaz. Ayrıca efendi veya kölenin Müslüman olması da şart değildir. Mezkûr akrabalık yeterlidir.¹³⁰

Şâfiî mezhebine göre usul ve fûru haricindeki akrabalar, kendiliğinden ıtk ile hürriyetine kavuşamaz. Zira onlara göre evlenilmesi yasak rahim akrabalarının azat olacağına dair hadis zayıftır. Yine onlara göre anne, baba ve çocuğun azat olma sebebi, aradaki parça-bütün münasebetidir. Usul ve fûru haricindekilerde bu münasebet mevcut değildir.¹³¹

İmam Mâlik usul ve fûrunun azadına kardeşleri de ilave etmiştir.¹³² Dâvûd ez-Zâhirî ise “Hiçbir evlat babasının hakkını ödeyemez. Onu köle olarak bulup azat etmesi müstesna.”¹³³ hadisinin zâhirini esas almış ve kendiliğinden ıtkı kabul etmemiştir. Ona göre, bu akrabalara mâlik olan kimsenin ilave bir azat beyanında bulunması icap eder.¹³⁴

Kendiliğinden ıtkın bir diğer şekli de harbiye ait Müslüman kölenin dâru’l-İslâm’a iltica etmesidir. Bu köle dâru’l-İslâm’a gelmekle “kendiliğinden” azat olur.¹³⁵ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) Taif’in köleleri Müslüman olarak yanlarına geldiğinde, “Onlar, Allah’ın azatlılarıdır.” buyurmuştur.¹³⁶

İmam Mâlik ve İmam Ahmed’e göre köleye yapılan müsle (kulağını, burnunu kesmek vs.) gibi zalimane fiiller, azat neticesini doğurur. Bu şekilde vuku bulan azada cebri azat da denilir. Zira azada mahkeme karar verir.¹³⁷ İmam Mâlik’e rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, efendisinin ateşle işkence ettiği bir cariyeyi azat etmiştir.¹³⁸

¹²⁶ Bilmen, C.4, s.33.

¹²⁷ Aydın, Hamîdullah, “Köle”, DİA, C.26, s.243; İkinci, *Osmanlı Hukuku*, s.429.

¹²⁸ İbn Rüşd, C.4, s.174; Mevsilî, C.4, s.194.

¹²⁹ Serahsi, C.7, s.118.

¹³⁰ Serahsi, C.7, s.110, 114; Mevsilî, C.4, s.193-194; Dâmâd, C.2, s.217.

¹³¹ Hatîb eş-Şirbînî, *Delilleriyle Büyük Şâfiî Fıkhı Muğni’l-Muhtâc*, Terc. Soner Duman, 1. Baskı, C.19, İstanbul: Mirac Yayınları, 2017, s.349-350.

¹³² İbn Rüşd, C.4, s.174; Davudoğlu, C.4, s.300.

¹³³ Müslim, Itk, 6 (25).

¹³⁴ Davudoğlu, C.4, s.300.

¹³⁵ Molla Hüsrev, C.1, s.667; Dâmâd, C.2, s.218.

¹³⁶ Ebu Dâvûd, Cihad, 126 (2700).

¹³⁷ Bilmen, C.4, s.33-34.

¹³⁸ Mâlik, *Muvatta’*, Itk ve Velâ, 5 (7).

4.2.1.6. İtkin Şartları

4.2.1.6.1. Mu'tike (Azat Edene) dair Şartlar

İtkin vukuu için bazı şartlar aranır. Bunlardan ilki, azat edenin teberruâta (karşılıksız kazandırmaya) ehil olmasıdır. Zira azat bu mahiyette bir tasarruftur. Dolayısıyla azat edenin âkil ve bâliğ olması icap eder. O halde delinin, uyuyanın ve mümeyyiz olsun veya olmasın çocuğun azat etmesi batıldır.¹³⁹ Veli ve vasî velâyetleri altındaki kimse adına teberruda bulunamayacağından, azat tasarrufları da batıl olur.¹⁴⁰

Azat edenin, “azat anında”, malum kölenin mâliki olması icap eder. Bir kimsenin başkasının kölesini azat etmesine fuzulinin azadı denir. Bu tasarruf kölenin efendisinin icazetine mevkuftur.¹⁴¹

Azat eden efendinin Müslüman olma şartı yoktur. Zımmî ve müste'menin yaptığı azat, tedbir ve istilâd sahihtir. Mürtedin ise istilâdı sahih olup, tedbir ve azadı ihtilaflıdır. Ebu Hanife'ye göre mürtedin tedbir ve azadı mevkuftur. İslâm'a dönerse nafiz, dönmezse batıl olur. İmameyn bunların da sahih ve nafiz olduğunu söylemiştir.¹⁴²

Mükrehin ve kendi iradesiyle sarhoş olanın azadı sahihtir.¹⁴³ İkraah edenin bizzat köle olması dahi neticeyi değiştirmemektedir.¹⁴⁴ Zira Hz. Peygamber (s.a.v.), “Üç şeyin ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir. Bunlar nikah, talak ve azat etmedir.” buyurmuştur.¹⁴⁵ Mamafih mükreh, ikraah edenden azat ettiği kölenin kıymetini talep edebilir.¹⁴⁶ Aynı şekilde şaka yoluyla azat edilen köle de hürriyetine kavuşur. Azadın muhayyerlik şartıyla yapılması da bağlayıcılığına mâni olmamaktadır.¹⁴⁷

Köle azadı tıpkı diğer tasarruflarda olduğu gibi yazarak da icra edilebilir. Lisân ile beyan mecburi değildir. Azat eden dilsiz ise bilinen işareti ile azat vuku bulur.¹⁴⁸

4.2.1.6.2. Mu'taka (Azat Edilene) dair Şartlar

Azat edilen köle, azat edenin mülkiyetinde olmalıdır. Mamafih, azadın mülkiyete veya mülkiyet sebebine ta'lik edilmesi de caizdir. Böyle bir halde azat, köle mülkiyete dahil olduğunda vaki olur.¹⁴⁹

¹³⁹ Serahsî, C.7, s.132; Halebî, s.287; Bilmen, C.4, s.34.

¹⁴⁰ Molla Hüsrev, C.1, s.662.

¹⁴¹ Mevsilî, C.4, s.183; Bilmen, C.4, s.35.

¹⁴² Bilmen, C.4, s.15-17. Mürtedin kitabeti bu çalışmanın ikinci bölümünde, akdin taraflarına dair kısımda bahis mevzuu yapılmıştır.

¹⁴³ Abdülgani el-Guneymî el-Meydânî, *El-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, C.3, Beyrût: Mektebetu'l-İlmiyye, tarihsiz, s.118. Şâfi mezhebinde ise mükrehin diğer tasarrufları gibi, azadı da batıldır. Şirbînî, C.19, s.310; Bilmen, C.4, s.35.

¹⁴⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.144.

¹⁴⁵ Ebû Bekr Abdurrezzâk, *Musannef*, Kitâbu'n-nikâh, Beyrût: Dâru't-Te'sil, 2016, s.217 (11089).

¹⁴⁶ Mevsilî, C.2, s.357.

¹⁴⁷ Serahsî, C.7, s.95.

¹⁴⁸ Bilmen, C.4, s.35. bkz. Mecelle Madde 69: “Mükâtebe, muhâtaba gibidir.”; Madde 70: “Dilsizin işâret-i ma'hûdesi, lisân ile beyân gibidir.”

¹⁴⁹ Halebî, s.287-288; Bilmen, C.4, s.35.

Efendi cariyesinin karnındaki cenini azat etse, doğumun altı ay içinde olması gerekir. Aksi takdirde azat vuku bulmaz. Zira altı aydan daha sonraki doğumlarda, ceninin azat anında mevcut olduğu kesin olarak bilinemez. Kesin olarak bilinebildiği takdirde, bu doğumlarda da azat vaki olur.¹⁵⁰

Hamile cariyeye azat edildiğinde, cenin de ona tabi olarak hürriyetine kavuşur. Bunun sebebi ceninin anneye bitişik ve ondan bir parça olmasıdır. Ceninin azadı ise annenin hürriyete kavuşmasına sebebiyet vermez. Zira anne cenine tabi değildir.¹⁵¹

Azat edilecek kölenin ahlakına, meziyetlerine veya nafakasını temin kudretine dair herhangi bir şart mevzubahis değildir. Mamafih Hanbelî mezhebi, azat edildikten sonra nafakasını temin edeceğinden veya gayr-i ahlaki bir hayat süreceğinden endişe edilen kölenin azat edilmesini mekruh addetmiştir.¹⁵²

4.2.1.6.3. İtkın Yapılma Sebebi

Efendiyi azada sevk eden niyetin meşru olup olmaması mühim değildir. Nitekim Allah’a yaklaşmak için icra edilen azat sahih ve nâfiz olduğu gibi, putlar veya şeytan namına ya da herhangi bir saik taşımadan yapılan azat da sahih ve nazıftır.¹⁵³ Mamafih, Allah için yapılan azatla Allah’a yakınlık elde edilirken, belli bir niyet taşımadan veya bir başkasının hatırı için yapılan azatla bu yakınlık elde edilmez. Azat şeytan veya put namına yapıldığında ise günah işlenmiş olunur.¹⁵⁴

4.2.1.7. İtkın Bir Vakte İzafesi veya Bir Şarta Ta’liki

Kölenin azat olması bir vakte izafe ediliyorsa, buna itk-ı muzâf denilir. Efendinin kölesine “Gelecek Ramazan ayının bitimiyle azat ol.” demesi böyledir. Zikredilen vaktin gelmesiyle azat vaki olur.¹⁵⁵

Kölenin azat olmasının bir şarta bağlanmasına ise itk-ı muallak denilir. Böyle bir halde azadın vaki olup olmayacağı askıdadır. Şart tahakkuk ederse köle hürriyetine kavuşacak, etmezse köle olmaya devam edecektir. Efendinin kölesine “Bugün yağmur yağarsa hürsün.”, “Şu kapıdan girersen hürsün.”, “Bana 1000 dirhem verdiğinde hürsün.”, “Bana 3 sene hizmet ettiğinde hürsün.” demesi böyledir. Ta’lik ve izafeyi kölenin kabul veya reddetmesi bir mana ifade etmez. Zira bunlar efendinin tek taraflı tasarrufudur.¹⁵⁶

Şart bir meblâğın ödenmesi olduğunda, efendi köleyi zımmen me’zûn kılmış olur. Dolayısıyla efendinin kölesine “Şu kadar meblâğı ödediğinde hürsün.” demesi, “izin” teşkil eder. Bunun sebebi, kölenin bu miktarı temin etmek için kazanç sahasına atılmasının mecburi olmasıdır. İtk kölenin muayyen bir bedeli ödemesi şartına bağlandığında, beyan edilen bedeli ifa eden köle hürriyetine kavuşur. Kölenin ödediği bedel bir başkasına, hatta efendiye ait olsa dahi azat vaki olur. Gasp edilen malın veya ta’likten

¹⁵⁰ Serahsî, C.7, s.207.

¹⁵¹ Mevsîlî, C.4, s.195; Molla Hüsrev, C.1, s.668.

¹⁵² Bilmen, C.4, s.34.

¹⁵³ Mevsîlî, C.4, s.195; Molla Hüsrev, C.1, s.666; Bilmen, C.4, s.33-34.

¹⁵⁴ Mevsîlî, C.4, s.182.

¹⁵⁵ Bilmen, C.4, s.36.

¹⁵⁶ age. C.4, s.35, 55.

önce biriktirilmiş paranın ödenmesi böyledir. Zira şart tahakkuk etmiştir. Ancak bu ödemelerde hak sahiplerinin köleye rücu etmeleri bahis mevzuu olur.¹⁵⁷

Köle zikredilen meblağı efendiye getirdiğinde, efendi kabulden imtina edemez. Köle malı efendinin ulaşabileceği bir yere koyarsa azadına hükmedilir. İmam Züfer ise meseleyi şarta kıyas ederek, efendinin kabule icbar edilemeyeceğini düşünmüştür.¹⁵⁸ İstihsân deliline göre ise, mesele kitâbet akdine kıyas edilmiş, buna binâen efendinin kabulden imtina edemeyeceği neticesine varılmıştır.¹⁵⁹

Şart kısmen tahakkuk ettiğinde, azadın da kısmen tahakkuk edeceği söylenemez. Zira şart, şart edilen şeyin tamamına karşılık gelir. Şarta bağlılık esas kabul edilmiştir. Buna verilecek güzel bir misal, iki kölenin azadının muayyen bir meblağı ödemelerine bağlanmasıdır. Böyle bir halde kendi payını ödeyen köle hürriyetine kavuşamaz. Zira şart, ikisinin zikredilen meblağın tümünü ödemeleridir.¹⁶⁰

İtkin mülkiyete veya mülkiyet sebebine bağlanması caizdir. Köleye, “Sana mâlik olursam hürsün.” denildiğinde itk mülkiyete, “Seni satın alırsam hürsün.” denildiğinde mülkiyet sebebine ta’lik edilmiş olur.¹⁶¹ Efendinin “Satın alacağım her köle hürdür”, “Ebede kadar mâlik olacağım her köle hürdür” veya “Şu kadar sene zarfında mâlik olacağım her köle hürdür” demesi böyledir. Şart tahakkuk ettiğinde başkaca bir muameleye gerek kalmaksızın azat vaki olur.¹⁶²

Efendi vefat ettiğinde, izafe ve ta’lik batıl olur. Zira köle artık varislerin mülküdür.¹⁶³ Şart tahakkuk etmeden veya zikredilen vakit gelmeden, efendinin malum köleyi mülkiyetinden çıkarması da caiz kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu köle satılabilmekte ve hibe edilebilmektedir.¹⁶⁴

4.2.1.8. İtk Alâ Mâl

“İtk alâ mâl” veya “İtk alâ cu’l” kölenin bir bedel mukabilinde azat edilmesidir. Mal ile mal olmayan bir şey mübadele edildiğinden, aynı zamanda muâvazât (karşılıklı kazandırma) nevinden bir akittir. İtk icabı köleyi borç altına sokan bir ibare ihtiva eder. Efendinin “1000 dirhem üzerine seni azat ettim.”, “1000 dirhem mukabilinde seni azat ettim.”, “1000 dirhem mukabilinde seni sana hibe ettim.” veya “1000 dirhem mukabilinde seni sana sattım.” demesi böyledir. Köleyi borç altına sokan bir muamele olduğundan, karşılıksız azadın aksine, kölenin kabulü aranır. Kabul ile azat vaki olur. Bununla beraber kabul, meclis birliği bozulmadan yapılmalıdır. Bu meclis, efendinin icabı yaptığı veya kölenin bunu öğrendiği meclistir. Bedel ise azat olmuş kölenin zimmetinde deyn olarak sabit olur.¹⁶⁵

¹⁵⁷ Serahsî, C.7, s.220-225; Molla Hüsrev, C.1, s.682; Dâmâd, C.2, s.242-244.

¹⁵⁸ Şeyhu’l-İslâm Burhânüddin Ebu’l Hasan el-Merğînânî, **Hidâye Tercemesi**, Terc. Hasan Ege, C.1, İstanbul: Şelâle Yayınları, 1984, s.543-544; Dâmâd, C.2, s.243.

¹⁵⁹ Serahsî, C.7, s.221.

¹⁶⁰ age. C.7, s.225. Şarta bağlılık ilkesi uyarınca şartın tahakkuk etmediği başka misaller: Bu ay ödemek şart edildiği halde daha sonra ödemek, ödersen denildiği halde başkasının eliyle ifa etmek, efendinin çocuklarına bir sene hizmet şart edildiğinde çocuklardan birinin ölmesi, beyaz kesede ödemek şart edildiği halde siyah kesede ödemek. Efendi şart edilen meblağda tenzilat yaptığında, yeni meblağı ödeyen köle hürriyetine kavuşamaz. Zira şart, meblağın tamamının ödenmesidir. Aynı şekilde, efendi bedelin tamamından vazgeçerse azat vaki olmaz. Zira bu takdirde de şartın tahakkuk ettiği söylenemez. Azat olmak isteyen kölenin, şartta zikredilen meblağın tamamını ödemesi icap eder. Dâmâd, C.2, s.243-245.

¹⁶¹ Bilmen, C.4, s.35.

¹⁶² Serahsî, C.7, s.127-128.

¹⁶³ Serahsî, C.7, s.224; Bilmen, C.4, s.55.

¹⁶⁴ Mevsilî, C.4, s.198-199; Bilmen, C.4, s.55.

¹⁶⁵ Serahsî, C.7, s.219; Mevsilî, C.4, s.198; Dâmâd, C.2, s.241-242.

Mal olan bedel para olabileceği gibi cinsi muayyen bir başka misli mal, ticaret eşyası veya hayvan (aynıyla tespit edilmemiş olsa dahi) da olabilir. Malın cinsi muayyen, fakat vasfı muayyen değilse vasatının ödenmesi icap eder. Cinsi muayyen olmadığı takdirde (bir hayvan veya bir kumaş gibi), efendinin ıtk icabını kabul eden köle hürriyetine yine kavuşur. Ancak bu takdirde ödemesi gereken bedel, kendi kıymeti olur.¹⁶⁶

Bedel olarak tespit edilen menfaatin de malum olması icap eder. Efendiye bir sene hizmet edilmesinin kararlaştırılması böyledir. Hizmetin müddeti bilinmezse, kabul beyanında bulunan köle hürriyetine yine kavuşur. Ancak ödemesi gereken bedel, kendi kıymeti olur. Mamafih, ıtk bedeli menfaat olduğunda isimlendirmenin “ıtk alâ mâl” yerine, “ıtk alâ ivaz” veya “ıtk alâ menfaat” olması daha münasip düşmektedir.¹⁶⁷

Hizmet borcunun tamamlanmasından önce köle veya efendisi vefat ederse, muayyen hizmet borcu “kölenin kıymeti” ile yer değiştirir. Hizmetin görülen kısmı nispetince, kıymetten düşme olur. Misal: Bedel 4 senelik hizmet olsa ve 1 sene sonra iki taraftan biri vefat etse, hizmetin ¼’ü görülmüş olur. Bu kölenin kıymetinin ¼’ünün ifa edildiği manasına geleceğinden, kalan borç kıymetin ¾’ü olur. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’un içtihadı bu şekildedir. İmam Muhammed’e göre ise ödenmesi gereken bedel, kalan “hizmetin kıymeti” olur.¹⁶⁸ İki halde de hizmet borcuna kıymet atfedilmesinin sebebi, menfaatin mirasa mevzu olmaması ve menfaatler arasında mevcut olan fahiş farktır.¹⁶⁹

4.2.1.9. İtkta Tecezzi Meselesi

İtkta tecezzi (bölünme) meselesi, köle azadının bölünmeye elverişli olup olmadığına dairdir. Kölenin bir kısmı azat edildiğinde, bu mesele gündeme gelir. Tecezziyi kabul eden görüşe göre sadece azat edilen kısım hür olurken, tecezziyi kabul etmeyen görüşe göre bir kısmı azat edilen köle tamamen hürriyetine kavuşur.

4.2.1.9.1. Münhasıran Mâlik Olunan Kölede

Ebu Hanife’ye göre itkta tecezzi cereyan ettiğinden, bir kısmı azat edilen kölenin sadece o kısmı azat olur. Böyle olunca azat edilmeyen kısım köle olarak kalır. Mamafih, bir kısmı hür olan kişiden istifade mümkün olmayacağından, efendi bu kısmı da hürriyetine kavuşturmakla mükellef olur. Kölenin bu hal üzere bırakılmasına izin verilmemiştir.¹⁷⁰

Azat edilmeyen kısmın hürriyetine kavuşturulması mecburi olmakla beraber, efendinin bunu karşılıksız yapması şart değildir. Kalan kısmı azat edebileceği gibi, kıymetini ödemesi için köleyi siâyet de ettirebilecektir.¹⁷¹ Siâyet, kölenin hürriyetinin bedelini ödemek için kazanç sahasına atılması, yani çalışmasıdır.¹⁷²

¹⁶⁶ Dâmâd, C.2, s.241-242.

¹⁶⁷ age. C.2, s.245.

¹⁶⁸ Molla Hüsrev, C.1, s.683; Dâmâd, C.2, s.245-246; Bilmen, C.4, s.55.

¹⁶⁹ Alâüddin Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefi, *ed-Dürrü’l-Müntekâ fî Şerhi Mülteka’l Ebhur*, Tahrir: Halil İbrahim Mansur, C.2, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998, s.245.

¹⁷⁰ Bilmen, C.4, s.36-37.

¹⁷¹ Mevsilî, C.4, s.202; Molla Hüsrev, C.1, s.670-671; Halebî, s.289.

¹⁷² bkz. Kâmûs, C.6, s.5800.

Ebu Hanife'ye göre, kıymetini ödemek için siâyet eden köle mükâteb statüsündedir. Dolayısıyla mükâtebe tatbik edilen hükümlere tabidir. Bununla beraber siâyet ettiği meblağı ödemede acze düşerse, mükâtebdan farklı olarak köleliğe döndürülmemektedir. Zira onun siâyetinin kaynağı feshi kâbil bir akit değildir.¹⁷³

İmameyn'e göre ise, itk tecezziye elverişli değildir. Tecezzi mümkün olsaydı bir insanın aynı anda hem kuvvetli (hür), hem de aciz (köle) olduğu kabul edilmiş olurdu. Birbirinin zıttı olan şeyler ise bir arada bulunamaz. Dolayısıyla bir köle kısmen azat edilirse, tamamı hür olur. Bu halde kölenin siâyet etmesi bahis mevzuu olmaz.¹⁷⁴ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bir adamın kölesi üzerindeki payını azat ettiği söylendiğinde, "Onun üzerinde Allah'ın ortağı yoktur." buyurmuştur.¹⁷⁵

İmameyn'in bir delili de hamile cariye azat edildiğinde, karnındaki ceninin de hürriyetine kavuşmasıdır. Bu kabul edilince, bir kimse kısmen azat edildiğinde tamamının azat edildiği evleviyetle kabul edilmelidir. Zira vücudun bir yarısının diğer yarısına yakınlığı, ceninin anneye yakınlığından daha fazladır. Ebu Hanife'ye göre bu halde ceninin azadının asıl sebebi, anneye bitişik olması değil, anneye tâbi olmasıdır. Mevzu dahilinde ise böyle bir tabiiyet yoktur.¹⁷⁶

4.2.1.9.2. Müşterek Kölede

Hanefî imamları, münhasıran mâlik olunan kölenin kısmen azat edilmesine dair içtihatlarını, müşterek köle için de aynen benimsemiştir. Dolayısıyla ortaklardan biri kendi payını azat ettiğinde, İmameyn'e göre kölenin tamamı hür olurken, Ebu Hanife'ye göre sadece o ortağa ait pay hür olur. Mamafih Ebu Hanife'ye göre de azat edilmeyen kısmın köle bırakılması mümkün değildir. Bu kısmın hürriyetine kavuşturulması hususunda azat edilmeyen payın sahibi bazı muhayyerliklere sahiptir. Bunlar: 1. Payını azat etme, 2. Kitâbete kesme, 3. Tedbir yapma, 4. Payının kıymeti için köleyi siâyet ettirme, 5. Azat eden mûsir (zengin) ise payını ona tazmin ettirme. Bu sonuncusu tercih edildiği takdirde, tazmin eden ortak diğerinin yerine kaim olur. Dolayısıyla en başta yer alan dört muhayyerlikten birini o seçer. Bu takdirde velâ münhasıran ona ait olur. Tazmin haricindeki diğer seçeneklerde ise, velâ iki ortak arasında müşterektir.¹⁷⁷

Bazı fıkıh kitaplarında tedbir ve kitâbet seçeneklerine yer verilmemiştir. Mebsût, Kenzu'd-Dekâik ve Düreru'l-Hükkâm bunlardandır.¹⁷⁸ Zeylaî Kenz şerhinde, diğer ortak için tedbir ve kitâbet imkânı da olduğunu söylemiştir. Zira tedbir, itkin bir nevidir. Kitâbet ise kölenin siâyet ettirilmesidir.¹⁷⁹ Mamafih ilave iki seçeneğe yer veren eserler, münhasıran mâlik olunan kölenin kısmen azadında buna paralel bir yol izlememiştir.

¹⁷³ Serahsî, C.7, s.162-164; Mevsilî, C.4, s.205; Dâmâd, C.2, s.221.

¹⁷⁴ Serahsî, C.7, s.162-163; Mevsilî, C.4, s.201; Bilmen, C.4, s.37. İmameyn itkin tecezzi etmemesini, talak ve kısasın bölünememesine benzetmiştir. Buna mukabil, itkin mülkiyet kaldırma olduğu, mülkiyetin de bölündüğü cevabı verilmiştir. Mevsilî, C.4, s.201-202; Molla Hüsrev, C.1, s.669.

¹⁷⁵ Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 4 (3933); Nesâî, Itk (4951-4952).

¹⁷⁶ Serahsî, C.7, s.163-165.

¹⁷⁷ Mevsilî, C.4, s.205-207; Halebî, s.289; Bilmen, C.4, s.36-37.

¹⁷⁸ Sırasıyla bkz. Serahsî, C.7, s.165; Ebu'l-Berekât en-Nesefî, **Kenzu'd-Dekâik**, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 2011, s.318; Molla Hüsrev, C.1, s.671.

¹⁷⁹ Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylaî, **Tebînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik**, C.3, Bulak: El Matbaatu'l-Kubra'l-Emiriyye, h.1313, s.75.

Her hâlükârda, azat olmayan hissesinin kıymetini siâyetle ödeyen köle, hürriyetine kavuşur. Diğer ortağın tedbir yapmış olması onun hürriyetini geciktirmeyip, alternatif bir hürriyet sebebi olur. Ayrıca hissenin müdebber kıymeti, evvelki kıymetinden az olacağından, siâyet daha düşük bir bedeli temin gayesiyle edilir.¹⁸⁰

İmameyn'e göre ise ıtk tecezzi etmez. Dolayısıyla bir ortak payını azat ettiğinde kölenin tamamı hür olur. Bu halde azat eden ortak mûsir (zengin), diğer ortağın (susan ortağın) payını tazmin eder. Mu'sir (fakir), azatlı köle susan ortağın payının tazmini için siâyet eder. Her iki halde de velâ, münhasıran azat eden ortağa ait olur. Zira o, payını azat ederek kölenin tamamını azat etmiştir. Neticede İmameyn'e göre susan ortak, muayyen seçenekler arasında muhayyer kılınmamıştır.¹⁸¹ Mûsir ortak tazmin ettikten sonra köleye rücu edemez. Zira bu halde köleye siâyet borcu gerekmemiştir.¹⁸²

Mevzu dahilinde kastedilen mûsirlik çok zengin olmak değildir. Azat eden kişi kendisinin ve ailesinin nafaka ve elbisesine ilave olarak, ortağının payının tazminine güç yetiriyorsa, mûsir kabul edilir. Zenginlik ve fakirlik azadın yapıldığı güne göre takdir edilir. Azat esnasında mûsir olan, ancak sonrasında fakirleşen kişinin tazmin borcu sona ermez. Azat eden sonradan zenginleştğinde de tazmin borcu doğmaz.¹⁸³

Hanefiler, efendinin mu'sir olması halinde kölenin siâyet etmesi gerekeceği hususunda, hadis¹⁸⁴ deliline dayanmıştır. Ayrıca bahis mevzuu köleden istifade mümkün olmadığından, azat edilmeyen payın onda mahpus olduğunu ifade etmişlerdir. Başkasının mütekavvim malı kendi nezdinde hapsedilmiş olan kişinin, zengin olsun fakir olsun bunu tazmin etmesi icap eder. Dolayısıyla kitâbet akdinin aksine, kölenin rızası aranmadan ondan siâyet talep edilebilir. Siâyet eden köle, azat eden ortağa rücu edemez.¹⁸⁵

4.2.1.10. Maraz-ı Mevtte İtk

Ölüm hastasının kölesini azat etmesi vasiyet hükmündedir. Zira azat teberru mahiyetinde bir tasarruftur. Dolayısıyla, terekenin 1/3'ünde geçerli olur. Bu kısım yeterli gelirse veya gelmediği halde varisler icazet verirse, köle tamamen hürriyetine kavuşur. Aksi halde 1/3'lük kısmın karşıladığı kadar azat olur. Karşılansayan kısmın bedelini ödemek için siâyet eder. Tereke borca batık olduğu takdirde, azadı hiç karşılamayacağından, siâyet kölenin kıymetinin tamamı için mevzubahis olur.¹⁸⁶

4.2.2. Kefâret Sebebiyle Azat

İslâm hukuku, bazı fiillerin işlenmesi halinde köle azat edilmesini, kefâret olarak mükellefe yüklemiştir. Bu fiiller hatâen adam öldürme (Nisa 4/92), kasten ve mazeretsiz olarak oruç bozma (Buhârî, Savm, 30), yeminin bozulması (Mâide 5/89) ve zıhardan dönmedir (Mücâdele 58/3).

¹⁸⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.142.

¹⁸¹ Serahsî, C.7, s.167; Mevsilî, C.4, s.207; Bilmen, C.4, s.37.

¹⁸² Zeylaî, C.3, s.75.

¹⁸³ Mevsilî, C.4, s.205, 208.

¹⁸⁴ "Hür kılan ortak malı bulunduğu takdirde öteki ortağın payını öder, malı yoksa köle siâyet edilir." Buhârî, İtk, 5 (11); Müslim, İtk, 1 (3); İbn Mâce, İtk, 7 (2527); Ebû Dâvûd, Sünen, İtk, 5 (3937-3938); Nesâî, İtk, (4943-4946).

¹⁸⁵ Serahsî, C.7, s.166-169; Mevsilî, C.4, s.202, 207; Zeylaî, C.3, s.74-75.

¹⁸⁶ Serahsî, C.7, s.119; İbn Rüşt, C.4, s.167; Bilmen, C.4, s.38.

Yeminini bozan kimse, on fakiri doyurur yahut onları giydirebilir veya da bir köle azat eder. Kefâret mükellefi bu üçü arasında muhayyer olup, dilediğini yerine getirebilir. Bunlardan herhangi birine güç yetiremediği takdirde ise üç gün oruç tutar.

Diğerlerinin kefaretinde ise mükellef muhayyerliğe sahip değildir. Oruç bozma ve zihardan dönmeye azat imkânı bulamayan mükellefin iki ay peş peşe oruç tutması, buna da imkân yoksa altmış fakiri doyurması gerekir. Hatâen öldürmede ise, köle azat etmeye imkân bulamayan mükellefin iki ay peş peşe oruç tutması icap eder.

Mükâteb ve sıradan köle (kınn) kefarete olarak azat edilebilirken, müdebber ve ümmü veled edilemez. Bunun sebebi, müdebber ve ümmü veled'in köleliğinin nakıs olmasıdır. Zira bunlar, efendilerinin ölümüyle azat olmayı hak etmiştir.¹⁸⁷

4.2.3. Devlet Tarafından Azat

Devlet tarafından azat ile devletin bizatihi köle azat etmesi veya kölenin azat edilmesine mali destek temin etmesi kastedilir. İslâm hukuku köleliği ilga etme noktasında devlete de vazife yüklemiştir. Nitekim Tevbe Suresi 60. ayette zekât verilecek sınıflar sayılmış, bunlar arasında hürriyetine kavuşturulacak kölelere de yer verilmiştir. Mezkûr ayette bu husus, “fi’r-rikâb” tabiri ile ifade edilmiştir.

Mâlikîlere göre, devlet başkanı zekât geliriyle köle satın alır ve onları azat eder. Bu kölelerin velâsı Müslümanların tamamına ait olur. Mükellef de zekâtıyla köle satın alıp, devlet başkanının yaptığı gibi azat edebilir. Bununla beraber Mâlikî mezhebi, kölelere ayrılan payın mükâtebe verilmesini caiz görmemiştir. Onlara göre mükâteb, zekâtın sarf yerlerinden bir başkası olan borçlular sınıfına dahildir.¹⁸⁸

Hanefî mezhebine göre ise zekât verilecek köle sınıfı, sadece mükâteblerdir. Zekât malı, hürriyetine kavuşturulmak üzere köle satın alınmasına sarf edilmez. Zira bu takdirde, temlik şartı yerine getirilmemiş olur.¹⁸⁹

İmam Şâfiî’ye göre de ayette kastedilen sınıf mükâteb kölelerdir. Zira ona göre ayette, köle azat etmek değil, köleye ödeme yapmak kastedilmektedir. Zira “fi’r-rikâb” ibaresi, ayetin devamında yer alan “fi sebîlillah (Allah yolunda olanlar)” ifadesi gibidir. Nasıl ki orada zekât borcu mücahidlere ödeme yapılması suretiyle yerine getiriliyor, burada da zekât mevzuu mal kölelere verilir. Mükâteb dışındaki kölenin mülkiyet hakkı olmadığından, onlara yapılacak bir ödemeden bahsedilmez.¹⁹⁰

Hanbelî mezhebi, zekâtın mükâteblere sarf edilmesini kabul ettiği gibi, zekât geliriyle köle satın alınıp azat edilmesini de kabul etmiştir. Ayrıca zekâtla Müslüman bir esirin kafirlerden satın alınması da caizdir. Zira bu da bir nevi hürriyetine kavuşturmadır. Bir kimsenin, zekât yerine geçmesi için, mevcut kölesini azat etmesi ise zekât mükellefiyetini düşürmez. Zira bu halde sanki zekâtını “köle” ile ödemiştir. Ancak, her malın zekâtının kendi cinsinden ödenmesi icap eder. Köle ise, üzerine zekât

¹⁸⁷ Zeylaî, C.3, s.72.

¹⁸⁸ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *El-Câmiu Li Ahkâmî'l-Kur’ân*, Terc. M. Beşir Eryarsoy, C.8, İstanbul: Buruc Yayınları, 2001, s.287-289.

¹⁸⁹ Mevsilî, C.1, s.382, 391.

¹⁹⁰ İbn Kudâme, *Muğnî*, C.9, Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kutubi, 1997, s.320.

düşen bir mal değildir. Zekâtla köle satın alınıp, azat edilmesi ise böyle değildir. Zira burada ifa, zekât malıyla, azattan önce yapılmıştır.¹⁹¹

İmam Şâfiî'ye göre toplam gelir sınıflar arasında eşit olarak paylaştırılacağından, zekâtın 1/8'i kölelere sarf edilir. Hanefî ve Mâlikî mezhebinde ise böyle bir sınırlama yoktur. Tahsis edilen hisse daha az olabileceği gibi, daha fazla da olabilir.¹⁹²

4.2.4. Tedbir

Tedbir, arka manasına gelen “dubur” kelimesinden türemiştir.¹⁹³ Dubur, bir işin sonu veya sonrası manasına da gelir.¹⁹⁴ İstılahta, bir kimsenin kölesinin hür olmasını kendi vefatına, kendinden sonrasına ta'lik etmesi “tedbir” şeklinde ifade edilmiştir. Tedbir yapılan köleye müdebber, cariye müdebber, efendilerine de müdebber denilmiştir.¹⁹⁵

Tedbirin rüknü, tedbire delâlet eden irade beyanıdır. Dolayısıyla bir kimse kölesine, “Seni müdebber kıldım.”, “Sana tedbir yaptım.”, “Ölümünden sonra hürsün.”, “Ölürsem hürsün.”, “Başıma bir iş gelirse hürsün.”, “Sana seni (rakabeni) vasiyet ettim.” derse, onu müdebber kılmış olur.¹⁹⁶

Yukarıdaki cümleler kullanılarak yapılan tedbir, tedbir-i mutlak şeklinde isimlendirilir. Zira tedbir, derhal husule gelir. Böylelikle kölenin hürriyet hakkı da kesinleşmiş olur. Kölenin hürriyet hakkı kesinleşince, efendi bu tasarrufundan rücu edemez. Dolayısıyla, tedbir-i mutlak lâzım (bağlayıcı) bir tasarruftur.¹⁹⁷

Müdebber, efendisinin vefatıyla beraber, terekenin 1/3'ünden azat olur. Zira ıtkı ölüm bağlamak vasiyet hükmündedir. Kölenin kıymeti 1/3'lük kısımdan fazla olduğu takdirde, mirasçılar aşan kısım için icazet vermezse, terekenin karşılamadığı kısım için müdebberin siâyeti bahis mevzuu olur. Dolayısıyla müdebber, terekede ondan başka bir mal olmadığı takdirde kıymetinin 2/3'ü, tereke borca batık olduğunda ise kıymetinin tamamı için siâyet eder.¹⁹⁸

Hürriyet mevzuunda çocuklar annelerine tabi olduğundan, müdebber cariye tedbirden sonra doğan çocukları, müdebber olarak dünyaya gelir. Dolayısıyla efendi vefat edince, anneleriyle beraber hürriyetlerine kavuşurlar.¹⁹⁹

Ölüm kati olarak vaki olacağından, tedbirle ıtkın sebebi tahakkuk etmiş ve azat hak edilmiş olur. Bu sebeple, efendinin vefatından önce, müdebber için bazı haklar sabit olur.²⁰⁰ Nitekim efendi müdebberini satım, hibe gibi tasarruflarla mülkiyetinden çıkaramaz. Zira bu tasarruflar, lâzım bir tasarruf olan tedbirin iptaline sebebiyet verir. Borç ödenmediği takdirde satılma tehlikesi olduğundan, müdebberin rehin verilmesi de caiz olmaz. Ancak efendi müdebberi azat edebilir veya kitâbete kesebilir.

¹⁹¹ İbn Kudâme, C.9, s.319-321.

¹⁹² İbn Rüşd, C.2, s.131.

¹⁹³ Mevsilî, C.4, s.218.

¹⁹⁴ Kâmûs, C.2, s.1928.

¹⁹⁵ Serahsî, C.7, s.287

¹⁹⁶ Serahsî, C.7, s.286-291; Mevsilî, C.4, s.219; Bilmen, C.4, s.38.

¹⁹⁷ Serahsî, C.7, s.285.

¹⁹⁸ Serahsî, C.7, s.282; Molla Hüsrev, C.1, s.686; Halebî, s.292. Müdebberin, ümmü veled gibi efendisinin malının tamamından azat olacağını söyleyenler olmuştur. bkz. Serahsî, C.7, s.282.

¹⁹⁹ Serahsî, C.7, s.285; Molla Hüsrev, C.1, s.686; Halebî, s.288.

²⁰⁰ Mevsilî, C.4, s.220-221.

Zira bunlar müdebberin hürriyetine daha erken kavuşmasını temin eder. Ayrıca efendi müdebberini evlendirebilir, menfaatlerine mâlik olmaya devam ettiğinden hizmetinden istifade edebilir, onu icâreye verebilir ve cariyeye olduğu takdirde onu vaty edebilir.²⁰¹

Tedbirin bir şarta bağlandığı (tedbir-i muallak) veya bir vakte izafe edildiği (tedbir-i muzaf) haller ihtimal barındırır. Zira şart tahakkuk etmeyebilir veya zikredilen vakit gelmeden efendi ve köleden biri vefat edebilir. “Şu işi yaparsan müdebbersin.” tedbir-i muallaka, “Ramazan ayının bitimiyle müdebbersin.” tedbir-i muzafa misaldir. Şart tahakkuk eder veya mezkûr vakit gelirse köle müdebber olur. Aksi halde “kının” yani sıradan köle olmaya devam eder.²⁰²

Tedbirin askıda olduğu bir diğer hal, “tedbir-i mukayyed”tir. Bu halde efendi, kölesinin azat olmasını, muayyen şekil veya zamandaki vefatıyla kayıtlar. “Gündüz ölürsem hürsün.”, “Gece ölürsem hürsün.”, “Bu hastalığımдан ölürsem hürsün.”, “Bu yolculuğumda ölürsem hürsün.” veya “10 sene içinde ölürsem hürsün.” demesi böyledir.²⁰³

Tedbir-i muallak, tedbir-i muzaf ve tedbir-i mukayyed şeklindeki tedbirlerde, tedbir askıda olduğundan, kölenin elden çıkarılması mümkündür. Zira azat henüz hak edilmiş değildir.²⁰⁴

Bir kimsenin, kölesinin azat olmasını ölümünden bir müddet öncesine ta’lik etmesi de mukayyed tedbirdir. Köleye “Ölümümünden bir ay önce hürsün.” denilmesi böyledir. Bu halde kölenin, efendisinin vefatıyla azat olacağı kesin değildir. Kesinleşmesi için sözün söylendiği andan itibaren bir ayın geçmesi gerekir. Efendi bir ay içinde öldüğü takdirde şart tahakkuk etmemiş olduğundan, azat vaki olmaz. Bunun sebebi, azadın efendinin sözünden daha evvelki bir vakte dayanacak olmasıdır. Hürriyet hakkı kesinleşince, müdebber mülkiyetten ihraç edilemez ve efendisinin vefatıyla hür olur. Bu halde o, sahih olan görüşe göre, efendinin “malının tamamından” azat edilmiş olur. Bunun sebebi azadın efendinin sıhhatli olduğu bir vakte (vefattan bir ay önceye) dayandırılmasıdır.²⁰⁵

4.2.5. İstîlâd (Ümmü Veledlik)

İstîlâd lügatte, çocuk istemek manasına gelir.²⁰⁶ Istilahta ise, efendinin cariyesinden çocuk sahibi olarak, cariyenin ümmü veled olmasını ifade eder. Ümmü veled, efendisinin vefatıyla hür olur. Bunun için efendinin nesep iddiasında bulunması gerekir. Zira cariyenin doğurduğu çocuğun nesebi, nikah beraberliğinin aksine kendiliğinden sabit olmaz.²⁰⁷

İstîlâd, nesep iddiası ile vaki olsa da bebeğin anne rahmine düşme vaktine (ulûk) dayandırılır. Müşterek cariyenin istîlâdında da vaty caiz olmamakla beraber, böyledir.²⁰⁸

Nesep iddiası, cariyeye hamileyken veya daha sonra yapılabilir. Çocuk sağ veya ölü doğmuş veyahut da düşmüş olabilir. Düşük halinde, ceninin bazı organları tebarüz etmiş olmalıdır. Aksi halde

²⁰¹ Serahsî, C.7, s.282-284, 290; Mevsîlî, C.4, s.223; Bilmen, C.4, s.40-41.

²⁰² Bilmen, C.4, s.39.

²⁰³ Serahsî, C.7, s.286; Mevsîlî, C.4, s.223-224; Halebî, s.292; Bilmen, C.4, s.39.

²⁰⁴ Mevsîlî, C.4, s.223.

²⁰⁵ Molla Hüsrev, C.1, s.687. bkz. Fetâvâ-i Ebussuûd, 248-249. Mezkûr fetvalarda yer alan meselelerde, efendi kölesinin azat olmasını ölümünden 40 gün öncesine ta’lik etmiştir. Bunun sebebi, maraz-ı mevtin 40 güne kadar uzayabileceğinin düşünülmesidir. Nitekim bu çalışmanın “Mükâtebin Müdebber Kılınması” bahsinde yer verilen sicil kayıtları da bu şekildedir.

²⁰⁶ Mevsîlî, C.4, s.226; Molla Hüsrev, C.1, s.688.

²⁰⁷ Bilmen, C.4, s.43-45.

²⁰⁸ Molla Hüsrev, C.1, s.690.

nesep sabit olmayacağından, istilâd vaki olmaz. Nesebi efendiden sabit olan çocuk hür olur. Ümmü veled cariyeye başkası ile nikahlanmazsa, istilâdtan sonra doğurduğu çocukların nesebi de, ayrıca bir nesep iddiasına lüzum olmaksızın, kendiliğinden efendiden sabit olur. Aksi netice için, efendinin nesebi reddetmesi kâfidir.²⁰⁹ Ümmü veledin istilâddan sonra doğan ve efendisinden olmayan çocukları, hükümde anneleri gibidir. Zira hürriyet ve kölelik mevzularında anneye tabi olma esastır.²¹⁰

Bir kimse nikahlı eşi olan cariyeye mâlik olursa, mülkiyet nikaha mâni olduğundan nikahları düşer. Mamafih, cariyeye nesebi bu efendiden sabit olmuş bir çocuğa sahipse, ümmü veled statüsünü kazanır.²¹¹

İstilâd lâzım bir tasarruf olduğu için rücu mümkün değildir.²¹² Ümmü veled cariyeye için hürriyet hakkı sabit olduğundan, efendinin buna mâni olabilecek tasarrufları batıl olur. Dolayısıyla ümmü veled satım, hibe, vakıf gibi tasarruflarla mülkiyetten çıkarılamaz. Rehnin satışla neticelenme ihtimali olduğundan, ümmü veledin rehin verilmesi de caiz olmaz. Ancak efendi onu azat edebilir veya kitâbete kesebilir. Zira bu tasarruflar, ümmü veledin hürriyetine daha erken kavuşmasını temin eder. Ayrıca efendi, ümmü veledin menfaatlerine mâlik olmaya devam eder. Dolayısıyla hizmetinden istifade edebilir, icareye verebilir, vaty edebilir veya evlendirip mehrini alabilir.²¹³

Ümmü veledlik tedbirden daha kuvvetli olduğundan müdebber cariyeye ümmü veled olursa, tedbir batıl olur. Zira müdebber terekenin 1/3'ünden azat olduğu halde, ümmü veled terekenin tamamından azat olur. Bu sebeple ümmü veledin siâyeti mevzubahis olmaz.²¹⁴

Ümmü veled cariyesinin efendisinden ölümünden sonra azat olacağı hadislerle sabittir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), cariyesi Mariyye kendisinden çocuk doğurduğunda, "Onu evladı azat etti." demiştir.²¹⁵

Müşterek cariyeye efendisinden temas etmesi caiz olmadığı halde, vaty eden ortağa had tatbik edilmez. Bunun sebebi mülkiyet şüphesinin mevcut olmasıdır. Müşterek cariyeye bir çocuk dünyaya getirirse, nesebi ilk iddia eden efendiden sabit olur. Zira nesep tecezzi kabul etmez. İstilâdın tecezzi etmesi ise ihtilaftır. Ebu Hanife'ye göre tecezzi ederken, İmameyn'e göre etmez. Bununla beraber Ebu Hanife'ye göre de istilâd sonradan tamamlanır. Bir başka deyişle evvela sadece nesep iddia eden ortağın hissesi ümmü veled olur, sonrasında diğerlerinin hisselerine de sirâyet eder. Neticede cariyeye, bu ortağın ümmü veledi ve münhasıran mülkü olur. Dolayısıyla, bu ortağın diğer ortaklara hisselerinin kıymetini ödemesi icap eder. Ayrıca, cariyelerini vaty ettiği için hisseleri nispetince onlara ukr vermesi lâzım gelir. Doğan çocuk hür olduğundan, onun için bir bedel ödenmesi mevzubahis olmaz.²¹⁶

²⁰⁹ Serahsi, C.7, s.228-235; Mevsilî, C.4, s.227-228.

²¹⁰ Serahsi, C.7, s.233; Halebî, s.288.

²¹¹ Mevsilî, C.4, s.232; Halebî, s.292.

²¹² Bilmen, C.4, s.43.

²¹³ Serahsi, C.7, s.228-233; Mevsilî, C.4, s.230-231. Câbir b. Abdullah şöyle demiştir: "Biz Resulullah (s.a.v.) ve Hz. Ebu Bekr devirlerinde ümmü veledlerimizi satardık. Hz. Ömer halife olunca bizi bundan menetti." Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 8 (3954).

²¹⁴ Serahsi, C.7, s.231-232; Mevsilî, C.4, s.222; Bilmen, C.4, s.42.

²¹⁵ İbn Mâce, Itk 2 (2516).

²¹⁶ Mevsilî, C.4, s.235-236; Molla Hüsrev, C.1, s.690. Müşterek mâliklerin aynı anda nesep iddiasında bulundukları hal için bkz. Dâmâd, C.2, s.256-257; Bilmen, C.4, s.44-45.

4.3. Azatlı Kölenin Statüsü (Velâ-i İtâka)

Azat olan köle ve eski efendisi arasında kurulan münasebete, “velâ-i itâka” veya “velâ-i ni‘met”²¹⁷, taraflarına da “mevlâ” denilir. Azat olma şeklinin velânın doğuşuna bir tesiri yoktur. Karşılıksız azat, kitâbet, tedbir, istilâd, kendiliğinden azat dahil bütün azat şekillerinde, efendi velâ hakkına sahip olur. Velânın azat edenden başkasına ait olması mümkün değildir. Azat beyanına ilave edilen böyle bir şart lağv kabul edileceği gibi, sonrasında velânın satım ve hibe gibi yollarla devrine de izin verilmemiştir.²¹⁸ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) “velânın nesep gibi olduğunu”²¹⁹ ve “azat edene ait”²²⁰ olduğunu bildirmiştir. Yine o, velânın satılmasını ve hibe edilmesini menetmiştir.²²¹

“Cerr-i velâ” bu geçiş yasağına bir istisna teşkil eder. “Cerr-i velâ” velânın annenin mevlâsından çekilip, babanın mevlâsına intikal etmesidir. Annesi azatlı köle, babası köle olan çocuk hür olarak dünyaya gelir. Zira annesi hürdür. Bununla beraber annesinin mevlâsı, onun da mevlâsı olur. Bir başka deyişle çocuğun velâsı annesinin mevlâsına ait olur. Çocuğun babası, daha sonra hürriyetine kavuşursa, velâyı kendi mevlâsına çeker. Zira velâ nesep gibi olduğundan, babaya tabi olmak esastır.²²²

Anne “hürretü’l-asl”²²³ ise ne onun ne de çocuğunun üzerinde velâ mevzubahis olmaz. Babanın “hürri’l-asl”, annenin azatlı cariye olması da böyledir. Ancak Tarafeyn’e (Ebu Hanife ve İmam Muhammed) göre, bunun için babanın Arap olması icap eder. Aksi takdirde çocuğun velâsı, annenin mevlâlarına ait olur. İmam Ebu Yusuf ise babanın Arap olması ve olmaması arasında fark görmemiştir. Annesi azatlı cariye, babası hürri’l-asl olan kimsenin üzerinde velâ olmayacağını söylemiştir.²²⁴

Çocuk annenin cariyeliği esnasında doğmuş, sonrasında azat edilmişse veya anne azat edildiği esnada onun karnında olup, altı ay içinde dünyaya gelmişse, “cerr-i velâ” mevzubahis olmaz. Zira ilk halde mezkûr çocuk bizzat annesinin efendisi tarafından azat edilmiş, ikinci halde ise annesine tabi olarak yine efendi tarafından azat edilmiştir. Dolayısıyla intikal gündeme gelmez.²²⁵ Zira “Velâ, azat edene aittir.”²²⁶

Efendinin ölümü halinde velâ, mevlânın binefsihi asabeden en yakın akrabasına ait olur. Zira velânın miras yoluyla da intikali mevzubahis değildir.²²⁷

Efendi ve azatlı kölesi arasında kurulan bu bağın birtakım neticeleri vardır. Velâ altındaki kişi hataen bir cinayet işlese, efendi âkilesiyle beraber onun diyetini öder. Buna karşılık azat eden mevlâ eski kölesine mirasçı olur. Ancak bunun için dinlerinin aynı olması icap eder. Zira din farkı velâyâ mâni

²¹⁷ Ahzâb suresi 37. ayette, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in (azatlısı) Zeyd’i “nimetlendirdiği” ifade edilmiştir.

²¹⁸ Mevsilî, C.4, s.262.

²¹⁹ Dârimî, Ferâid, Bey’u’l-Velâ (3203).

²²⁰ Mâlik, *Muvatta’*, Itk ve Velâ, 10 (17-19); Buhârî, Mükâteb, 2-6; Müslim, Itk, 2; Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 2 (3929-3930); Tirmizî, Velâ ve Hibe, 1 (2208); Nesâî, Itk, (4996-4999).

²²¹ Mâlik, *Muvatta’*, Itk ve Velâ, 10 (20); Buhârî, Itk, 10; Muslim, Itk, 3; Tirmizî, Velâ ve Hibe, 1 (2209).

²²² Mevsilî, C.4, s.264; Bilmen, C.4, s.64.

²²³ İslâm hukukçuları “hürri’l-asl” olmayı yani aslen hür olmayı iki manada kullanmıştır. Bunlardan ilki bir kimsenin üzerinde kölelik ahkâmının hiç cereyan etmemiş olmasıdır. Diğer bir deyişle doğuştan hür olmaktır. Bu kişi azatlı bir cariyeden doğmuş olabileceği gibi, ondan doğan bir kimseden de doğmuş olabilir. İkinci mana ise bir kimsenin usulünde (üst soyunda) hiç köle olmamasıdır. Molla Hüsrev, C.2, s.25-26. Bu çalışmada aslen hür ile ikinci mana kastedilmiştir.

²²⁴ Molla Hüsrev, C.2, s.24-26; Bilmen, C.4, s.65-66.

²²⁵ Serahsî, C.8, s.146; Mevsilî, C.4, s.264; Molla Hüsrev, C.1, s.667-668.

²²⁶ Mâlik, *Muvatta’*, Itk ve Velâ, 10 (17-19); Buhârî, Mükâteb, 2-6; Müslim, Itk, 2; Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 2 (3929-3930); Tirmizî, Velâ ve Hibe, 1 (2208); Nesâî, Itk (4996-4999).

²²⁷ Mevsilî, C.4, s.263; Molla Hüsrev, C.2, s.26.

olmasa da mirasa mânidir. Mirastaki sırası asabe-i nesebiyye'den sonra, zevi'l-erhâmdan öncedir. Velâ'nın bir başka fonksiyonu da eski efendinin azatlısını evlendirme velâyetine sahip olmasıdır. Neticede velâ, İslâm cemiyetinde yardımlaşma ve dayanışmayı temin eden mühim bir müessesedir.²²⁸

²²⁸ Bilmen, C.4, s.64-67.

İKİNCİ BÖLÜM KİTÂBET AKDİNİN TARİFİ, KURULMASI VE SONA ERMESİ

1. Kitâbet Akdinin Tarifi ve Hukuki Dayanağı

1.1. Kitâbetin (Mükâtebenin) Lügat Manası

Kitâbet Arapça kökenli bir kelime olup, ketebe fiilinin mastarlarından biridir.²²⁹ Lügatte ilave etmek, toplamak, bir araya getirmek manalarına gelir. Yazmak, harfleri “bir araya getirmek” suretiyle icra edildiğinden bu fiil ile ifade edilmiştir. Bu fiilden neşet eden kitap kelimesi, babları ve fasılları “toplamak”tır.²³⁰ Kırbayı iki sırimla dikmek, iki deriyi “birleştirmek” suretiyle yapıldığından bu fiille ifade edilmiştir.²³¹ Askeri birlik manasına gelen “ketîbe”, askerlerin birbirine “ilave edilmesiyle” oluşmuştur.²³²

Mükâtebe kelimesi ise “kâtebe” fiilinin müfâale formunda gelen mastarı olup, yazışmak manasına gelir.²³³ Kitâbete kesilen köleye mükâteb denilir. Bu kelime, kâtebe fiilinin ism-i mefûl formudur. Cariye için “mükâtebe” kelimesi kullanılır. Kitâbete kesen efendiye ise, kâtebe fiilinin ism-i fâil formu olan “mükâtib” denilmektedir.²³⁴ Mamafih mükâtib kelimesi rağbet görmemiş olsa gerek ki, bu çalışma için yapılan tetkiklerde bu ibareye rastlanılamamıştır.

Bu akde kitâbet veya mükâtebe denilmesinin sebebi üzerine muhtelif yorumlar yapılmıştır:

- Köle ve efendisi akdin yapıldığına dair bir vesika “yazdıkları”, bir nevi birbirleri ile yazıştıkları için.²³⁵
- Yed²³⁶ hürriyetini, rakabe²³⁷ hürriyetine “ilave ettiği” için. Zira kitâbet akdinde, bu iki tür hürriyet bahis mevzuu yapılır, böylelikle bu ikisi bir araya getirilmiş olur. Mükâteb, akdin yapılmasıyla yed hürriyetine, bedelin ödenmesiyle de rakabe hürriyetine nail olur.²³⁸ Yed hürriyeti onun kazandıklarında mülkiyet hakkı sahibi olmasını, rakabe hürriyeti ise kimsenin ona malik olmamasını ifade eder.²³⁹
- İki veya daha fazla taksitten oluştuğu (Şâfiîler ve Hanbelîler), yani taksitleri “bir araya getirdiği” için.²⁴⁰

²²⁹ Kâmûs, C.1, s.631.

²³⁰ Serahsî, C.8, s.1; Dâmâd, C.4, s.3.

²³¹ Ahterî, s.509; Kâmûs, C.1, s.628-629.

²³² Kâmûs, C.1, s.631.

²³³ Ahterî, 527; Kâmûs, C.1, s.631.

²³⁴ İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, 2. Baskı, C.6, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992, s.97.

²³⁵ Serahsî, C.8, s.1; Dâmâd, C.4, s.3.

²³⁶ “Yed” kelimesinin lügat manası “el”dir. Kâmûs, C.2, s.1654.

²³⁷ Rakabe ile çıplak mülkiyet kastedilmiştir. Diğer taraftan rakabe lügatte boyun manasına gelir. Esirler ve köleler boyunlarına kement takılıp tutulduğundan, köleye de rakabe denilmiştir. Kâmûs, C.2, s.430.

²³⁸ Haddâd, C.2, s.110.

²³⁹ Molla Hüsrev, C.2, s.331.

²⁴⁰ Kadı Nasırüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer Beyzâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Terc. Abdülvehhab Öztürk, C.3, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011, s.582; Dâmâd, C.4, s.3; Tehânevî, C.17, s.272.

- Kitâbet akdinde “vade” tayin edildiği için (Şâfîliler ve Hanbelîler). Zira kitâb vade manasına da gelir.²⁴¹
- Mükâteb kitâbet bedelini ödemeyi, efendi de bedel ödendiği takdirde mükâtebin hürriyetine kavuşmasını kendine borç bildiği (nefsine “yazdığı”) için.²⁴² Zira ketebe “ilzam”, yani birini bir şeyle mükellef kılmak manasına da gelir. Bu akitle efendi mükâtebi bedel ödemekle, mükâteb de efendiyi azatla “mükellef” kılmaktadır.²⁴³

Kitâbet Kur’ân-i Kerim’de, kâtebe fiilinin diğer bir mastarı olan “kitâb” lafzı ile geçmiştir (Nur 24/33). Bazılarına göre burada geçen kitâb, akitten sonra taraflara verilen vesikadan ibarettir.²⁴⁴

1.2. Kitâbetin (Mükâtebenin) Istılâhî Manası

Kitâbet, köle ve efendisi arasında cereyan eden bir akitir. Bu akitle köle yed cihetinden (eli cihetiyle) akdin kurulmasıyla, rakabe cihetinden ise kararlaştırılan bedeli ödemesiyle hür olur. Dolayısıyla mükâtebin yedi kendisine, rakabesi efendisine aittir. “Yed hürriyeti”ne sahip olan mükâteb, kazancına mâlik olur ve ticaret nevinden tasarruflara ehil hale gelir. Efendi ise, bedel ödenene kadar rakabeye mâlik olmaya devam eder. Dolayısıyla mükâteb rakabe cihetinden hür değildir. Bununla beraber mükâtebin yed hürriyeti, efendisinin ondan istifade etmesine mâni olur.²⁴⁵

Haskefi, kitâbet kelimesini izah ettiği esnada “efendinin kölesini, (kölenin) kendisine, kazancından ödemesi mukabilinde satması”ndan bahsetmiştir. Zira bu akitle köle, sanki kendisini efendisinden satın almaktadır.²⁴⁶ Mâlikî hukukçu İbn Rüşd’ün kitâbet akdi tarifinde ise, kölenin malını satın almasından da bahsedilir. Ona göre kitâbet “Kölenin kendini ve malını, çalışıp kazanacağı bir miktar mal mukabilinde, efendisinden satın almasıdır.”²⁴⁷ Zira Mâlikîlere göre bir kimse kölesini kitâbete keser ve kölenin malının kendisine (efendiye) ait olacağına dair bir şart koşmazsa, kölenin malı kölede kalır.²⁴⁸ Hanefîlere göre ise, akit öncesinde köleye izafe edilen mallar, ayrıca şart edilmediği takdirde, efendiye ait olmaya devam eder. Aksi hal, kölenin “hem nefsi hem malı için kitâbet akdi yapılması” şeklinde ifade edilir.²⁴⁹ Mezkûr mesele, bu çalışmada, kitâbet akdine konulan şartlar bahsinde tetkik edilmiştir.

²⁴¹ Kâsânî, C.5, s.437.

²⁴² Beyzâvî, C.3, s.582; Bedreddin el-Aynî, *Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi Buhârî*, C.13, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2001, s.166.

²⁴³ Aynî, C.13, s.166; İbn Âbidîn, C.6, s.97-98. “Zikredilen manalar, umumiyetle diğer akitlerde de mevcut olan sıradan manalardır. Ancak diğer akitler kitâbet şeklinde isimlendirilmemektedir. Bunun sebebi el-Aynî’ye göre, hususi isimlendirmenin iptal edilmek istenmemesidir. O, bu görüşünü Arapçada şişe manasına gelen “kârûra” kelimesi ile destekler. Kârûra’nın böyle isimlendirilmesinin sebebi, sıvının onda karar kılmasıdır. Zira öncesinde sıvı akmakta ve dağılmaktadır. Testi veya başka türlü şeylerde de sıvılar karar kıldığı halde, onlara “kârûra” denilmemektedir. Zira aksi takdirde “kârûra” şeklinde yapılan isimlendirmenin bir manası kalmayacaktır.” Aynî, C.13, s.166.

²⁴⁴ Kurtubî, C.12, s.382.

²⁴⁵ Serahsî, C.8, s.1; Halebî, s.539; Ahmed b. Muhammed b. İsmail et-Tahtâvî, *Hâşiyetu’t-Tahtâvî alâ’d-Durri’l-Muhtâr*, C.10, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2017, s.201.

²⁴⁶ Haskefi, *Dürrü’l-Müntekâ*, C.4, s.3.

²⁴⁷ İbn Rüşd, C.4, s.183.

²⁴⁸ Mâlik, *Müdevvene*, C.2, s.472. İmam Mâlik’e göre, azat edilen kölenin malı, kölede kalır. bkz. Mâlik, *Muvatta’*, Itk ve Velâ, 4 (5).

²⁴⁹ Serahsî, C.8, s.5; Kâsânî, C.5, s.442.

Mükâteb bedeli ödeyemeyip acze düşerse, tekrar köleliğe dönmesi bahis mevzuu olur. Bazıları, mükâtebin zaten köle olduğunu, dolayısıyla “tekrar köleliğe dönme” tabirinin doğru bir ifade şekli olmadığını söylemiştir. Bunun yerine “kölelik ahkâmının geri gelmesi” veya “kölelik ahkâmına dönme” tabirini tavsiye etmişlerdir.²⁵⁰ Mamafih mana bakımından bir fark görülmediğinden, fıkıh kitapları “tekrar köleliğe dönme” tabirine sıklıkla yer vermiştir. Zira bununla kastedilen, yeniden sıradan köle (kınn) olmaktır. Dolayısıyla bu çalışmada mezkûr tabirin kullanılmasında sakınca görülmemiştir.

1.3. Kitâbet Akdinin Fıkıh Kitaplarındaki Yeri

Kitâbet, köleyi hürriyetine kavuşturan bir usul olması hasebiyle, bazı fıkıh kitaplarında ıtk bahsinin akabinde yer almıştır.²⁵¹ Bu kaynaklara Mebsût, Bedâ’i’u’s-Sanâi‘, Bidâyetü’l-Müctehid, Muhtâr ve Gururü’l-Ahkâm misal verilebilir.

Bazı hukukçular ise kitâbetin akit olma yönünü ön plana çıkarmış, akitler içinde de onu icâreye daha yakın görmüştür. Zira iki akitte de mal, mal olmayan bir şeyle mübadele edilir. Bu noktada, menfaat ve rakabe birbirinden ayrılır ve farklı kişilere ait olur.²⁵² Bu hukukçulara göre kitâbetin ıtk benzerliği tali bir husustur. Zira azat, kitâbet bedelinin tamamının ödenmesiyle ortaya çıkan bir neticeden ibarettir.²⁵³ Kitâbet akdine icâre bahsinin akabinde yer vermeyi tercih eden eserlere Hidâye, Kenzü’l-Dekâik, Mülteka’l-Ebhûr ve Tenvîrü’l-Ebsâr misal verilebilir.

Kitâbet akdi bu kaynaklarda, “Kitâbu’l-Mükâteb”, yani “Mükâtebin Kitabı” başlığı altında tetkik edilmiştir. Burada dikkat çeken nokta, başlıkta akdin ismi yerine, kitâbete kesilen kölenin yer almasıdır. İhtimaldir ki ihtiva ettiği muhtelif meseleler böyle bir tercihe sebebiyet vermiştir. Zira tetkik edilen meseleler akdin kurulması, sıhhati ve sona ermesiyle mahdud kalmamakta; mükâtebin hukuki muameleleri, evlenmesi, suç işlemesi, ölmesi gibi meselelere de temas etmektedir.

1.4. Kitâbet Akdinin Vasfı

Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre, sıhhatli bir şekilde in’ikâd eden kitâbet akdi efendi cihetinden lâzım (bağlayıcı), köle cihetinden gayr-i lâzımdır. Zira kölenin kitâbet bedelini ödemediği acze düştüğünü söylemesi her zaman mümkündür. Yeterli mal veya çalışma gücüne sahip olsa da böyledir. Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise kitâbet gerek köle gerek efendi cihetinden lâzım bir akitir.²⁵⁴ İmam Mâlik, görünen bir mala sahip olan mükâtebin, aciz olduğunu bildiremeyeceğini söylemiştir. Zâhirde bir malı olmadığı takdirde ise bu hakka sahiptir.²⁵⁵

Zâhirîler, akit yapıldıktan sonra kitâbet bedelinden henüz bir şey ödenmemişse, efendisinin mükâtebi satabileceğini söylemiştir. Efendinin bu tasarrufu onlara göre kitâbetin batıl olmasına yol açar. Dolayısıyla mezkûr müddet zarfında kitâbet akdi Zâhirîler için gayr-i lâzımdır.²⁵⁶

²⁵⁰ Haddâd, C.2, s.112; İbn Âbidîn, C.6, s.113.

²⁵¹ İbnü’l-Hümâm, **Fethu’l-Kadîr**, C.9, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003, s.156.

²⁵² Dâmâd, C.4, s.3; Alâüddin Muhammed b. Alî b. Muhammed Haskefî, **ed-Durru’l-Muhtâr Şerhu Tenvîrü’l-Ebsâr**, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2002, s.592.

²⁵³ İbnü’l-Hümâm, C.9, s.157.

²⁵⁴ Bilmen, C.4, s.49-50.

²⁵⁵ Kurtubî, C.12, s.390.

²⁵⁶ Bilmen, C.4, s.52.

Fâsit kitâbet (aslı hukuka uygun, ancak sıfatı hukuka uygun olmayan kitâbet) ise, iki taraf cihetinden de lâzım değildir. Dolayısıyla kitâbet fâsit olduğunda, mükâteb gibi efendi de tek taraflı fesih hakkına sahip olur. Diğer taraftan fâsit kitâbet feshedilmediği müddet zarfında sahih kitâbetin hükümlerini doğuracağından, kitâbet bedelini ödeyen mükâteb azat olur.²⁵⁷

Kitâbet akdi muâvazât türü bir akit olduğu için, taraflardan biri şart muhayyerliği ile muhayyer kılınabilir. Bu takdirde muhayyer olan taraf için, akit gayr-i lâzım olur. Bu husus bilhassa efendi için hususiyet arz eder. Zira kitâbet, muhayyer olmadığı takdirde onun için lâzım bir akittir. Muhayyerlik kullanılarak akit feshedilmezse, muhayyer olunan müddet zarfında akdin hükümlerini doğurmuş olduğu kabul edilir. Dolayısıyla mükâtebin muhayyerlik müddeti içinde kazandıkları kendisine ait olur. Muhayyerlik kullanıldığında ise akit sona erer ve hiç yapılmamış gibi olur. Mükâtebin bu esnada yaptığı muameleler geçersiz olur. Zira bunlar izinli olmayan bir kimse tarafından yapılmış, sonrasında da icâzet verilmemiştir.²⁵⁸

Muhayyerlik hakkı doğrudan kullanılabilceği gibi, bazı tasarrufların buna delalet etmesi de mümkündür. Muhayyer olan efendi mükâtebini satsa, bağışlasa veya azat etse muhayyerlik hakkını kullanmış ve akdi feshetmiş olur. Aynı muameleleri mükâtebin ona tabi olan çocuğu için yapması da böyledir. Diğer taraftan efendinin akde icâzet vermesi de zımnen olabilmektedir. Mükâtebin ticaret yaptığını gören efendinin sükût etmesi buna misaldir.²⁵⁹

Efendi muhayyerlik hakkını henüz kullanmamışken, mükâtebe cariyeye geride muhayyerlik müddeti içinde dünyaya getirdiği çocuğunu bırakarak vefat etse, kıyasa göre kitâbet batıl olur. Zira akdin bağlayıcılık kazandığı esnada asıl borçlu hayatta değildir. İmam Muhammed bu mevzuda hükmünü kıyasa göre vermiştir. İstihsâna göre ise, çocuk annesinin yerine geçerek kitâbet bedelini temin etmeye çalışır (Şeyhayn).²⁶⁰ Daha doğrusu, hâkim bunu onun yerine yapması için bir vasî tayin eder.²⁶¹

1.5. Kitâbet Akdinin Meşruiyeti

Kitâbet akdinin meşruiyeti Kur'ân, sünnet, icmâ ve istihsân ile sabittir.²⁶² Kur'ân ve sünnette yer alan deliller müteakip başlıklarda tetkik edilmiştir. İcmâ deliline gelince, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından beri Müslümanlar kölelerini kitâbete kesmiştir.²⁶³ Sahâbenin mevzuya dair içtihatlarına fıkıh kitaplarında defalarca yer verilmiştir. Hukukçular kitâbetin meşruiyeti hususunda bir münakaşaya girmemiştir. Mamafih, köleden gelen kitâbet talebini kabul etmenin vacip olup olmadığı ihtilaf mevzuu olmuştur. Neticede, dört mezhep kitâbetin mendûb olduğu hususunda ittifak etmiştir.²⁶⁴ Kitâbetin

²⁵⁷ Serahsî, C.7, s.330, 338; Dâmâd, C.4, s.24.

²⁵⁸ Serahsî, C.8, s.117-119.

²⁵⁹ age. C.8, s.117-119. Muhayyer olan efendi mükâtebini azat ettiğinde, mükâtebin ona tabi olan çocukları köle olarak kalır. Zira efendinin bu tasarrufu akdi feshettiği şeklinde yorumlanır. Muhayyerlik olmadığında ise, mükâteb azat olunca ona tabi olanlar da hür olur. **Fetâvâ-i Hindiyye**, derleyen: Şeyh Nizam Burhânpûri, C.5, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000, s.26. Muhayyer olan efendinin mükâtebe tedbir yapması, akdi feshettiği manasına gelmez. **Fetâvâ-i Hindiyye**, C.5, s.14.

²⁶⁰ Serahsî, C.8, s.119.

²⁶¹ İbn Âbidîn, C.6, s.114.

²⁶² Kâsânî, C.5, s.419.

²⁶³ Şirbîni, C.19, s.428-429.

²⁶⁴ Bilmen, C.4, s.52.

mendûb olduğu hususunda icmâ-ı ümmet hasıl olmuştur.²⁶⁵ Yapılması icmâen mendûb addedilen bir şeyin, icmâen meşru kabul edildiği evleviyetle söylenir.²⁶⁶

Kitâbetin meşruiyeti hususunda kıyasa göre hareket edilse, akdin caiz olmadığı neticesine varılırdı. Zira bir kimsenin kölesini borçlu kılmak caiz değildir. Bunun sebebi kölesinin kazancının tamamının kendisine ait olmasıdır. Aksi takdirde, efendi kendi kendisini borçlandırmış olur. Mükâteb hususunda ise Kur’ân, sünnet ve icmâya istinaden bu kaideye istisna getirilmiştir. Diğer taraftan mükâtebin kazancı kendisine ait olduğundan, efendinin bu akitle kendi kendini borçlandırması mevzubahis olmaz. Zira artık o, kölesi için üçüncü kişi mesabesinde dir.²⁶⁷

1.5.1. Kur’ân

1.5.1.1. “Kitâbete Kesin” (Nur 24/33) Emrinin Hükümü

Kur’ân’ın kitâbet akdine kaynaklık eden kısmı, Nur Suresi 33. ayetin bir bölümüdür. Burada “... Sağ ellerinizin mâlik olduklarından (kölelerinizden), kitâbet akdi yapmak isteyenleri, onlarda bir hayır gördüğünüz takdirde kitâbete kesin. Allah’ın size verdiği maldan da onlara verin. ...” buyurulmaktadır.²⁶⁸ Rivayetlere göre ayetin bu kısmı, Huveytûb b. Abduluzza’nın kölesi Sabîh’in kitâbete kesilme talebini kabul etmemesi üzerine nâzil olmuştur. Ayetin nüzülü üzerine Huveytûb, kölesini 100 dinara kitâbete kesmiş ve 20 dinarını ona hibe etmiştir.²⁶⁹

“Kitâbete kesin” emrinin vücûb (mecburi olma) mu, yoksa nedb (yapılması istenilme, ancak mecburi olmama) mi bildirdiği noktasında ihtilaf edilmiştir. Zâhirîlerden bir fırkaya ve İmam Ahmed b. Hanbel’den gelen bir rivayete göre, buradaki emir vücûb ifade eder. Dolayısıyla köleden gelen kitâbet talebine, müspet yönde cevap vermek mecburidir. Tâbiîn hukukçularından da aynı minvalde görüş bildirenler olmuştur. Bunlara İkrime el-Berberî, Dahhâk b. Müzâhim, Atâ b. Ebû Rebâh ve Amr b. Dînâr misal verilebilir.²⁷⁰

Kölenin kitâbet talebine müspet cevap vermenin mecburi olduğunu savunanlar, ayetin zâhirine bakmıştır. Onlara göre emir mutlak olarak gelmiş (kitâbete kesin) ve başkaca bir delil buna aykırı manaya delâlet etmemiştir.²⁷¹ Ayrıca Hz. Ömer’in bir tatbikatını da delil getirmişlerdir. O, kölesini kitâbete kesmeyen Enes b. Mâlik’i, buna icbar etmiştir. Hadise, Hz. Ömer’in halifelîği esnasında, Enes bin Mâlik’in kölesi Sîrîn’in kitâbet talebini kabul etmemesi üzerine cereyan etmiştir. Mesele halife Ömer’in huzuruna gelmiş, o da Enes b. Mâlik’e Sîrîn’i kitâbete kesmesini emretmiştir. Enes b. Mâlik’in çekinmesi üzerine Hz. Ömer kırbacını kaldırarak, “... Sağ ellerinizin mâlik olduklarından

²⁶⁵ Kâsânî, C.5, s.421.

²⁶⁶ Mevsilî, C.4, s.182.

²⁶⁷ Kâsânî, C.5, s.419-422.

²⁶⁸ Serahsî, C.8, s.2; Merğînânî, C.2, s.570; Mevsilî, C.4, s.239.

²⁶⁹ Ebu’l Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Tefsîru’l-Kur’ân (Bahru’l-Ulum)*, 1. Baskı, C.2, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993, s.439; Kurtubî, C.12, 382; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, Terc. Osman Şen, C.18, İstanbul: Fatih Yayınevi, 2013, s.438.

²⁷⁰ Kurtubî, C.12, s.383.

²⁷¹ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.3, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003, s.397; Kurtubî, C.12, s.383.

(kölelerinizden), kitâbet akdi yapmak isteyenleri, onlarda bir hayır gördüğünüz takdirde kitâbete kesin. ...” (Nur 24/33) ayetini okumuştur. Enes b. Mâlik bunun üzerine kölesi ile kitâbet akdi yapmıştır.²⁷²

Dört mezhep, kendisinde hayır görülen bir kölenin kitâbet akdi talebini kabul etmenin mecburi olmadığı noktasında ittifak etmiştir.²⁷³ Bunun sebebi kitâbetin muâvazât türü bir akit olması ve bir kimsenin akit yapmaya zorlanamamasıdır.²⁷⁴ Diğer taraftan kişinin kölesini azat etmeye icbar edilemeyeceği de temel bir kaidedir.²⁷⁵ Ayrıca ayette “onlarda bir hayır görürseniz” ibaresi geçmektedir. Bu şart bir kimsenin kanaatine bağlı bir husus olduğundan, efendinin kölesinde hayır görmediğini söyleyerek talebi reddetmesi mümkün olur. Dolayısıyla icbarın onu bağlaması makul değildir.²⁷⁶ Mamafih Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından beri Müslümanlar kölelerini varislerine bırakmaya devam etmiş, kimse de buna itiraz etmemiştir. Emir vücûb ifade etseydi, köleler miras bırakılmadan hürriyetine kavuşurdu.²⁷⁷

İbnü'l-Arabî emrin vücub ifade etmemesini terkinin kınanmamasıyla izah etmiştir. Mutlak “yap” emrinin hükmü Mâlikî mezhebinde ihtilaflı olmakla beraber, İbnü'l-Arabî vücub değil gereklilik ifade ettiğini, bunun da istihâba hamlolunacağını söylemiştir. Mutlak emri vücub kabul edenler de “Kitâbete kesin” emrini başka delillerle nedbe kabul etmiştir.²⁷⁸ Ayrıca İmam Mâlik’in haber verdiğine göre kendisine bu emir sorulan bir alim, emrin vücub ifade etmediğini izah etmek için şu ayetleri misal getirmiş: “İhramdan çıkınca avlanın.” (Mâide 5/2), “Namaz kıldıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah’ın fazlından arayın.” (Cuma 62/10).²⁷⁹

Cessâs’a göre, Ömer b. Hattab’ın muamelesi, aslında nedbe delâlet eder. Emir vücûb ifade etseydi, Hz. Ömer Enes b. Mâlik’i icbar etmek yerine, bizatihi kitâbete hükmederdi. Ayrıca Enes b. Mâlik’in de vacip olan bir emirden imtina etmesi ihtimal dahilinde değildir. Hz. Ömer’in ona kırbacını kaldırması ise, halifenin halkı için merhametli bir baba mesabesinde olması, buna binâen dinde mübah, ancak mecburi olmayan bir şeyi onlara emredebilmesi ile izah edilir.²⁸⁰

Hz. Ömer’in muamelesine benzetilebilecek bir başka muamele de 19. yüzyılın son yarısında Osmanlı hükümeti tarafından icra edilmiştir. Çerkezya’nın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra büyük bir Çerkes nüfus Osmanlı Devleti’ne sürülmüştür. O devirde bu göçe bağlı olarak pek çok mesele zuhur etmiştir. Bunlardan biri de Çerkes tarım kölelerinin efendilerine isyan ederek, bedelsiz olarak azat olmak istemeleridir. Osmanlı hükümeti yaşanan bu huzursuzluklara bir son vermek istemiş, efendileri kitâbet akdi yapmaya “teşvik” etmiştir. Hatta bedeli kölelerin yerine, devlet arazisiyle ödeyeceğini taahhüt etmiştir. Böyle bir taahhütte, Çerkes köleliğinin geleneksel belki de gayr-i İslâmî denebilecek bir doğum ve gelişim evresi geçirmesinin büyük rolü vardır. Osmanlı hükümeti, her ne kadar beylerin kitâbet akdine icbar edilemeyeceğini ifade etse de bey-köle teâruzunun şiddetlendiği ve silahlı

²⁷² Ebu Bekr Ahmed b. Ali Râzî Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, C.5, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1996, s.180; Semerkandî, C.2, s.439; Kurtubî, C.12, s.383; İbn Hacer Askalânî, **Fethu'l-Bârî (Muhtasar)**, Terc. Soner Duman vd. Arapça ihtisarı yapan ve notlar ekleyen: Ebû Suheyb Safâ ed-Davî Ahmed el-Adevî, C.5, İstanbul: Polen Yayınları, 2007, s.462.

²⁷³ Bilmen, C.4, s.52.

²⁷⁴ Kurtubî, C.12, s.383; Ebussuûd Efendi, **İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Terc. Ali Akın, C.9, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2007, s.4278; Tehânevî, C.17, s.289.

²⁷⁵ İbn Rüşd, C.4, s.183.

²⁷⁶ Cessâs, C.5, s.180; Kurtubî, C.12, s.383.

²⁷⁷ Kâsânî, C.5, s.421-422.

²⁷⁸ İbnü'l-Arabî, C.3, s.397-398.

²⁷⁹ Mâlik, *Muvatta'*, Mükâteb, 1 (3).

²⁸⁰ Cessâs, C.5, s.180.

mücadeleye dönüştüğü yerlerde bu siyasetini terk etmiştir. Köle sahiplerini sahra toplarıyla korkutarak, bir yandan silahlarını bırakmalarını istemiş, bir yandan da kitâbet akdi tavsiyesini hatırlatmıştır.²⁸¹

Bazı Hanefî alimleri, “Kitâbete kesin” emrinin ibâha bildirdiğini söylemiştir. Onlara göre bu emir, “İhramdan çıktığınızda avlanın.” (Mâide 5/2) emrine benzer. Ancak bunun kabulü halinde ayetteki hayır görme şartının bir manası kalmaz. Dolayısıyla emrin sadece mübahı ifade etmesi makûl olmaz.²⁸² Mamafih mübahlık, kendisinde hayır görülmeyen bir köle kitâbete kesildiğinde mevzubahis olur.²⁸³ Emrin ibâhayı ifade ettiğini düşünen hukukçular, ayette yer alan hayır görme şartını adetlerin bir yansıması olarak görmüştür. Onlara göre, kendisinde hayır görülen bir kölenin kitâbete kesilmesi, yerleşik bir adettir.²⁸⁴

1.5.1.2. “Onlarda Bir Hayır Görürseniz” (Nur 24/33) İle İfade Edilen Hayır

Ayette yer alan, “onlarda bir hayır görürseniz” ifadesindeki hayrın ne olduğu hususunda, müçtehitler ihtilaf etmiştir. Dindarlık, namaz, emânet, vefâ, rüşd, iyilik, doğruluk, mal, meslek veya nafakasını temin gücünden bir veya birkaçını tercih etmişlerdir.²⁸⁵

Sahâbeden İbn Abbas ve tâbiîn devri müçtehitlerinden Atâ b. Ebû Rebâh buradaki hayrın mal olduğunu söylemiştir. Nitekim Bakara suresi 180. ayette de “hayır” ile mal kastedilmiştir.²⁸⁶ Buna mukabil, ayette geçen “fihim hayran” lafzıyla salâhın (doğruluk, iyilik) anlaşılması gerektiği, mal kastedilseydi “lehum hayran” veya “indehum hayran” denileceği cevabı verilmiştir.²⁸⁷ Nitekim Hz. Ali’nin müezzini İbn Teyyah, malı olmadığını, buna rağmen kitâbet akdi yapıp yapamayacağını sormuş, Hz. Ali yapabileceği cevabını vermiştir. Bilâhère insanları İbn Teyyâh’a sadaka vermeye teşvik etmiştir.²⁸⁸ Taberî²⁸⁹ ve Beyzâvî²⁹⁰ de buradaki hayrın mal olmadığını ifade etmiştir.

Yahya b. Ebu Kesir’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.), “Onlarda bir meslek-zanaat (hirfa) biliyorsanız kitâbete kesin, aksi halde onları katiyen insanların üzerine salmayın (onları insanlara yük etmeyin)!” buyurmuştur. Dolayısıyla buradaki hayrı meslek şeklinde tefsir etmiştir.²⁹¹

İbn Ömer mesleği olmayan kölenin kitâbete kesilmesini mekruh görmüş ve bunu insanların kirlerini yemek telakki etmiştir. Zira bu vasıftaki bir kölenin, yalvar yakar topladığı sadakaları

²⁸¹ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, s.136-144; Ehud R. Toledano, **Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu’nda Kölelik Bağları**, Terc. Y. Hakan Erdem, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.184. Çerkes beyleri ve köleleri arasında zuhur eden teâruzların mükâtebe usulüyle çözülme isteğine dair bir emirname sureti için bkz. Antakya, Sic. 35, s.64 (Bahçeci, s.304-306). Çerkes beylerin mükâtebe bedeli olarak aldıkları arazilerin mevcûdiyeti bazı vesikalarda geçmektedir. bkz. **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I**, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, Haz. Kemal Gurulkan vd. İstanbul: Seçil Ofset, 2012, s.111-112.

²⁸² Tahtâvî, C.10, s.203-204; İbn Âbidîn, C.6, s.99.

²⁸³ Merğînânî, C.2, s.570; Mevsilî, C.4, s.239; Dâmâd, C.4, s.4.

²⁸⁴ İbnü’l-Hümâm, C.9, s.159.

²⁸⁵ Cessâs, C.5, s.180-181; İbn Rüşd, C.4, s.188; Kurtubî, C.12, s.384-385. Cessâs, ayette ifade edilen hayrın namaz olarak yorumlanmasının isabetsiz olduğunu söylemiştir. Zira Müslüman olmayan köleler de kitâbete kesilebilmektedir. Cessâs, C.5, s.181.

²⁸⁶ Cessâs, C.5, s.180; Semerkandî, C.2, s.439.

²⁸⁷ Cessâs, C.5, s.180-181; Kurtubî, C.12, s.384.

²⁸⁸ Kurtubî, C.12, s.384-385.

²⁸⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Taberî Tefsiri**, Terc. Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin, C.6, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996, s.145.

²⁹⁰ Beyzâvî, C.3, s.583.

²⁹¹ Ebû Dâvûd, Merâsil, Kitâbu’l-Buyû, Bâbun mâ câe fi’t-ticâreti, 20. Hadis.

efendisine getirmesi muhtemeldir. Ahmed b. Hanbel ve el-Evzaî de bunu mekruh addetmiştir. İmam Mâlik, Ebu Hanife ve İmam Şâfiî ise mübah kabul etmiştir. Mamafih İmam Mâlik'ten bunu mekruh gördüğüne dair de rivayet gelmiştir. Zira mesleği olmayan bir cariyenin kazancını gayr-i ahlaki yollardan temin etmesi muhtemeldir.²⁹²

Berîre hadisinden²⁹³, kitâbete kesilecek kölenin bir mala veya mesleğe sahip olmasının şart olmadığı neticesine varılmıştır. Bununla beraber hadiste, Berîre'nin malı veya mesleğinin olup olmadığı geçmemektedir. Yine de kitâbete kesilmesinin hemen akabinde Hz. Aişe'den yardım istemesinin, buna delalet ettiği düşünülmüştür.²⁹⁴ Cüveyriye'nin kitâbete kesilmesini müteakip, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den yardım istemesi de aynı minvalde bir başka delildir.²⁹⁵

Buradaki hayrın azat olduktan sonra Müslümanlara zarar vermemek olduğu da söylenmiştir.²⁹⁶

Dört mezhebin ortak görüşüne göre ise hayır ile kastedilen, kölenin güvenilir olması (emin) ve nafakasını temine güç yetirebilmesidir. Hanbelîler buna sıdk ve salah vasıflarını da ilave etmişler, nafakasını temine güç yetiremeyen veya gayr-i ahlaki bir hayat süreceğinden korkulan kölenin kitâbete kesilmesini mekruh addetmişlerdir.²⁹⁷

1.5.2. Sünnet

Kitâbet akdinin sünnetteki delili, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu mevzuda söylediği hadisler ve onun nezaretinde akdedilen veya bedelini ödediği kitâbet akitleridir. Hadislerin bir kısmı şu şekildedir:

“Kitâbet bedeli 100 ukiyye²⁹⁸ olan mükâteb, 10 ukiyye eksik öderse hala köledir.”²⁹⁹

“Mükâteb, üzerinde bir dirhem bile kaldığı müddetçe, köledir.”³⁰⁰

“Üç kimseye yardım etmek, Allah Teâlâ üzerine bir haktır. Allah yolunda cihad edene, borcunu ödemek isteyen mükâteb köleye, iffetli olmayı arzu ederek evlenen kimseye.”³⁰¹

“(Ey kadınlar topluluğu), birinizin bir mükâteb kölesi varsa ve bu kölenin size olan borcunu ödeyecek kadar malı varsa, artık o kadın bu kölenin yanında örtülü bulunsun.”³⁰²

Selmân-ı Fârisî'nin kitâbet akdi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in talebi üzerine yapılmıştır. Onun kitâbet bedeli 40 ukiyye altın ve 300 hurma ağacının dikiminden müteşekkildi. Selmân-ı Fârisî kitâbete kesildikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), ashabına Selmân'a yardım etmelerini emretmiş, sahâbîler de ona 300 hurma fidanı temin etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), Selmân'a fideler için çukur kazmasını ve toprağa yerleştirme muamelesi için kendisine haber vermesini söylemiştir. Selmân-ı Fârisî sahâbîlerin yardımıyla çukurları kazmış, Hz. Peygamber (s.a.v.) de fideleri elleriyle yerleştirmiştir.

²⁹² Kurtubî, C.12, s.384-385.

²⁹³ Hadis için bkz. Bu çalışmanın ikinci bölümünün “İslâmî Devirde İlk Misaller” başlığı.

²⁹⁴ İbn Rüşd, C.4, s.188; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, C.5, s.470.

²⁹⁵ İbn Kudâme, C.14, s.443.

²⁹⁶ Merğînânî, C.2, s.570; Haskefî, *ed-Durru'l-Muhtâr*, s.592; Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.4.

²⁹⁷ Bilmen, C.4, s.52.

²⁹⁸ “Evzândan yedi miskâl veznidir. Ve kırk dirhem olan vezne dahi denir.” Kâmûs, C.6, s.6038.

²⁹⁹ İbn Mâce, Itk, 3 (2519); Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 1 (3927); Nesâî, Itk (5007-5010).

³⁰⁰ Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 1 (3926).

³⁰¹ İbn Mâce, Itk, 3 (2518); Nesâî, Itk (4995).

³⁰² Ebu Dâvûd, Sünen, Itk, 1 (3928).

Selmân-ı Fârisî o fidelerden hiçbirinin kurumadığını söylemiştir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) Selmân'a madenden 40 ukiyye kıymetinde altın vermiş ve Selmân-ı Fârisî bedelin tamamını ifa ederek hürriyetine kavuşmuştur.³⁰³

Hz. Peygamber (s.a.v.), Cüveyriye bt. Hâris'in kitâbet bedelini ise bizzat kendisi ödemiştir.³⁰⁴ Mezkûr meseleye, bu çalışmanın birinci bölümünde, "Kur'ân ve Sünnette Azat" başlığı altında yer verilmiştir.

1.6. İslâmî Devirde İlk Misaller

Şâfiî fakihi Abdulvâhid Rûyânî kitâbet akdinin cahiliye devrinde bilinmediğini, dolayısıyla İslâm'ın ihdas ettiği bir müessese olduğunu ileri sürmüştür. Buna mukabil İbnü't-Tîn, kitâbetin İslâm öncesi Arap cemiyetinde de mevcut olduğunu, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu azat usulünü tasdik ettiğini söylemiştir. İbn Huzeyme de cahiliye devrinde, Medine'de, bu akdin tatbik edildiğini söylemiştir.³⁰⁵ Muhtemeldir ki Rûyânî, müesseselerin şeklini nazara almış ve birebir aynı olmadıkları için farklı iki müessese telakki etmiştir. Müesseselerin özüne itibar edildiğinde ise muhtelif cemiyetlerde benzer azat usullerine rastlanılır. Nitekim kölelerin bir bedel mukabilinde hürriyetlerini elde etmelerine Roma'da da rastlanılır. Zira Roma'da köleler kendilerine mahsus bir malvarlığına (peculium) sahip olmuşlar ve kimi zaman bununla efendilerinden hürriyetlerini satın almışlardır. Ayrıca Tevrat'ta İbrani kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için benimsenen usul kitâbete bir hayli benzemektedir. Zira kölenin muayyen bir meblağ mukabilinde veya muayyen hizmet müddetinden sonra azat olması mevzubahistir. Yine Tevrat'ta İbrani efendiye, serbest kalan bu kardeşine Allah'ın lütfuyla kazandığı maldan vermesi nasihat edilmiştir. Aynı nasihate kitâbete kaynaklık eden Kur'ân ayetinde de rastlanılır. Dolayısıyla kitâbet akdinin İslâm öncesi devirlerde bilinmediği görüşü zayıf bir iddia olur.³⁰⁶

İbnü't-Tîn İslâmî devirde kitâbete kesilen ilk cariyenin Berîre, ilk kölenin Ebû Müemmil olduğunu ifade etmiştir. İbn Huzeyme de İslâmî devirde kitâbete kesilen ilk cariyenin Berîre olduğunu ifade etmiş, ilk kölenin ise Selmân-ı Fârisî olduğunu söylemiştir.³⁰⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.), Ebû Müemmil'in kitâbet bedelinin ödenebilmesi için, "Ebû Müemmile yardım ediniz." buyurarak sahâbileri yardıma çağırmıştır. Böylelikle Ebû Müemmil kitâbet bedelini ifa edebilmiştir. Elinde bir miktar sadaka malı kalmış ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e onunla ne yapması gerektiğini sual etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), onu Allah yolunda harcamasını emretmiştir.³⁰⁸

Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre Berîre, kitâbet bedelini ödeyebilmek için ondan yardım istemiştir. Bedel 5 seneye dağıtılmış 5 ukiyye idi. (Bazı rivayetlerde her sene 1 ukiyyesi ödenmek üzere 9 ukiyye idi.). Hz. Aişe kitâbet bedelini ödeyerek velâ hakkına sahip olmak istemiş, ancak Berîre'nin sahipleri velânın kendilerine ait olmasını şart etmiştir. Mesele Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bildirilince Hz.

³⁰³ İbn Hişâm, C.1, s.292-294.

³⁰⁴ İbn Hişâm, C.3, s.405-406, Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 2 (3931).

³⁰⁵ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, C.5, s.461.

³⁰⁶ Tevratın köle azadına dair hükümleri için bkz: Bu çalışmanın birinci bölümünün "Diğer Cemiyetlerde Kölelik" bahsi.

³⁰⁷ age. C.5, s.461.

³⁰⁸ Beyhakî, *Kitâbu Kısmi's-Sadakât*, Bâbu Sehmi'r-Rikâb (13191).

Aişe'ye, "Sen onu satın al ve azat et, velâ ancak azat edenindir." buyurmuştur.³⁰⁹ Bunun üzerine Hz. Aişe, Berîre'yi satın alarak azat etmiştir.³¹⁰

Kitâbet akdi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra da rağbet edilen bir azat usulü olmaya devam etmiştir. Sahâbeden Hz. Ömer'in kölesi Ebu Ümeyye'yi, Enes b. Mâlik kölesi Sîrîn'i kitâbete kesmesi en çok bilinen misallerdendir.³¹¹

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımı Ümmü Seleme de Nehbân isimli kölesini kitâbete kesmiştir.³¹² Medine'nin meşhûr yedi (tâbiîn) fakihinden biri olan Süleyman b. Yesâr'ın, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımı Meymûne ile kitâbet akdi yaptığı rivayet edilmiştir.³¹³

Tarihçi ve ensâb alimi İbn Habîb, "el-Muhabber" isimli eserinde "Kûfe ve Basra Mükâteblerinin Eşrâfının (İleri Gelenlerinin) İsimlendirilmesi" şeklinde bir başlığa yer vermiş, burada Kûfe'den 24, Basra'dan 9 olmak üzere 33 mükâtebin ismini zikretmiştir.³¹⁴ Bu husus kitâbetin çokça tatbik edilen ve kıymet verilen bir usul olduğuna delildir. Zira mezkûr eserde yer verilen mükâtebler muayyen bir devirde muayyen iki beldenin yalnızca eşrâfından olan mükâteblerdir.

1.7. Kitâbetin Sebebi

Kitâbet akdinin sebebi kölenin hürriyetine, efendinin de kitâbet bedeline ve azat sevabına duyduğu istektir.³¹⁵ Efendinin kitâbet akdi ile bir menfaat elde edecek olması, kitâbetin köle azadına teşvik eden bir usul olmasına yol açmıştır. Zira kölesini bir bedel karşılığında azat etmeyi kabul eden efendinin, bedelsiz olarak azat etmeyi de kabul edeceğini söylemek mümkün değildir. Bu noktada efendinin kölenin hizmetinden zaten istifade ettiği, hatta onu çalıştırarak kazancına el koyabildiği, dolayısıyla bedelin çok mühim bir husus olmadığı yorumu yapılabilir. Ancak, kitâbete kesilen köle hürriyetine kavuşmak için canla başla çalışarak efendisine daha çok gelir getirir. Zira kitâbet bedelinin kölenin emsal kıymetinin üzerinde olmasına bir mâni yoktur. Buna verilebilecek güzel bir misal Basra eşrâfından Ebû Nâfi'nin kitâbete kesilmesidir. O, efendisine kitâbet akdi yapmayı teklif etmiş, efendisi ise bedel olarak 100 bin dirhem talep etmiştir. Bunun üzerine Ebû Nâfi' başka birinden yardım istemiş, bu kişi de onu 10 bin dirheme satın almış, akabinde 50 bin dirheme yani semeninin 5 katına kitâbete kesmiştir.³¹⁶

³⁰⁹ Mâlik, *Muvatta'*, Itk ve Velâ, 10 (17); Buhârî, Mükâteb, 2-6 (1-6); Müslim, Itk, 2 (6); İbn Mâce, Itk, 3 (2521); Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 2 (3929-3930); Nesâî, Itk (4996-4999). Hadisin bazı rivayetlerinde Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Aişe'ye, "Sen onların şartlarını kabul et, velâ azat edenindir." demektedir. İmam Muhammed, "Sen onların şartlarını kabul et." kısmının şâz (hadise ilave) olduğunu düşünmüştür. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.), batıl bir şeyi veya bir kimseyi aldatmayı emretmez. Serahsî, C.8, s.161-162. Bazıları, şart edilip edilmemesi arasında bir fark olmadığını tasrih etmek için böyle söylendiğini ifade etmiştir. Kimilerine göre ise, velânın şart edilemeyeceği zaten bilinen bir husustu. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu sözü Tevbe 9/105'te geçen "De ki: (Yapacağınızı) yapın! Amelinizi Allah da Resûlü de müminler de görecektir." ifadesine benzer. Askalâni, *Fethu'l-Bârî*, C.5, s.469.

³¹⁰ İbn Sa'd, C.10, s.278.

³¹¹ Askalâni, *Fethu'l-Bârî*, C.5, s.461; Aynî, C.13, s.166.

³¹² Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 1 (3928).

³¹³ İbn Sa'd, C.7, s.181.

³¹⁴ İbn Habîb, *El-Muhabber*, Terc. Adem Apak ve İsmail Güler, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s.242-247.

³¹⁵ Merğînâni, C.2, s.573; Dâmâd, C.4, s.4.

³¹⁶ İbn Habîb, s.245-246.

Muğni'l-Muhtâc'ta sahâbilerin kazancının mühim bir kısmının kitâbet bedeli olduğu geçmiştir.³¹⁷ Mamafih, efendinin bu kazancıyla yeni köleler satın alması da muhtemeldir. Bir başka fayda ise, kölenin hizmeti mukabilinde kitâbete kesilmesinde görülür. Bu şekilde efendi, kölesinin sadıkane bir şekilde hizmet etmesini temin etmiş olur.³¹⁸ Zira hizmet mukabilinde kitâbete kesilen kölenin asi bir şekilde efendisine hizmet etmesi veya kaçma teşebbüsünde bulunması kendi zararına olur.

Satıldığı takdirde efendisine kayda değer bir meblağ getirmeyecek kölenin kitâbete kesilmesi, daha kazançlı bir ticaret olur. Bazen de efendi, razı olmadığı bir kölesini elinden çıkarmak için bu usulü tercih eder. Kimi zaman da elinde başka hal çaresi kalmaz. Nitekim müdebber veya ümmü veledini ivaz mukabilinde elinden çıkarmak isteyen efendiye, kitâbet akdi yapması tavsiye edilir. Ebussuûd Efendi'ye sahibini öldürmeye teşebbüs eden müdebberin satılma imkânı sorulmuş, o da bunun caiz olmadığını, ancak dilerse müdebberini kitâbete kesebileceğini söylemiştir. Sual, müdebberin kitâbete kesilip kesilemeyeceğini havi olmamasına rağmen, cevap efendinin bu kölesini kitâbete kesebileceği hususunu ihtiva etmiştir. Zira efendinin canına kasteden bu köleden kurtulmak istediği ve bunu bedelsiz (karşılıksız azat ile) yapmak istemediği aşıkardır.³¹⁹

1.8. Kitâbetin Hükümü

Kitâbet sahih olarak in'ikad ettiğinde, köle efendinin yedinden (elinden) çıkar, ancak mülkiyetinden çıkmaz. Mükâteb adını alan kölenin ehliyet kısıtlılığı kalkar. Yed hürriyetine sahip olarak kazancına mâlik olur. Bunun karşılığında kitâbet bedelini ödemeyi borçlanır. Bedeli ödediği zaman hürriyetine kavuşur. Öncesinde efendisi onu kendisine hizmet için kullanamaz, çalıştırıp kazancına el koyamaz, mükâtebesini vaty edemez. Yed hürriyeti, mükâtebi bazı tasarruflara ehil hale getirir. Ticaret yapabilir ve dilediği yere seyahat edebilir. Böylelikle kitâbet bedelini kazanabilme imkânı bulur. Mükâtebin kazandıklarının mülkiyeti kendisine ait olur. Dolayısıyla malına, canına veya ona tabi çocuklarına bir zarar verildiğinde, ödeme mükâtebe yapılır. Buna mukabil, mükâteb birinin canına veya malına zarar verirse ödemeyi kendi yapar. Efendisi mükâtebe bir zarar verirse, ona diyet öder. Zira efendi, mükâteb için üçüncü kişi mesabesindedir. Bununla beraber mükâtebesini vaty ettiğinde, vaty haram olmasına rağmen, had tatbik edilmez. Bunun sebebi mükâtebenin rakabesinin hala efendiye ait olması ve bu vaziyetin şüphe meydana getirmesidir. Dolayısıyla efendinin cariyeye ukr adında bir tazminat ödemesi icap eder.³²⁰

Mükâtebin malları üzerindeki mülkiyeti “nâkıs” bir mülkiyettir. Zira acze düşüp köleliğe dönerse malları efendisine ait olur. Bu sebeple mükâteb zekâtla mükellef tutulmaz. Zira bir kimsenin zekât mükellefi olabilmesi için sahip olduğu mallardaki mülkiyetinin “tam” olması gerekir. Mükâteb ne kadar zengin olursa olsun böyledir.³²¹ Diğer taraftan mükâteb, kendisine zekât verilecek kimselerdendir. Ne kadar zengin olursa olsun mükâtebe zekât verilebilir.³²²

³¹⁷ Şirbîni, C.19, s.428-429.

³¹⁸ Halil Sahillioğlu, “On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da Dokumacı Köleler”, *Atatürk Yıllık Konferansları 8 (1975-1976)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s.220, 223-224.

³¹⁹ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.248.

³²⁰ Serahsî, C.7, s.263-264, 324; Mevsîlî, C.4, s.241-242; Molla Hüsrev, C.2, s.5-7.

³²¹ Mevsîlî, C.1, s.324.

³²² Molla Hüsrev, C.2, s.12.

Mükâtebin yed hürriyetine sahip olması, rakabesinin ise efendisine ait olması hususunda güzel bir teşbih yapılmıştır: “Mükâteb köleliğın zilletinden hürriyet diyarına uçmaktadır. Ancak henüz iniş yapmamıştır. Onun vaziyeti deve kuşuna benzer. Uçmasını istediğinde develeşir (köle gibidir), yük yüklemek istediğinde kuşlaşır (hür gibidir).”³²³ Bu teşbih mükâtebin bazı hususlarda köle ahkamına, bazı hususlarda hür ahkamına tabi olduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca mükâtebe, “kesbeden fakir” yakıştırması yapılmıştır.³²⁴

Mükâteb kölelik statüsünün devam etmesi sebebiyle şahitlik yapamaz, miras bırakamaz veya mirasçı olamaz. Aynı sebepten ötürü hür çocuklarının velâyetine de sahip değildir.³²⁵

1.9. Mükâtebin Azat Olma Zamanı

Sahâbe mükâtebin ne zaman azat olacağı hususunda ihtilaf etmiştir. İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre mükâteb, akdin yapılmasıyla hürriyetine kavuşur. Kitâbet bedeli ise hür kimsenin zimmetinde deyn olarak sabit olur.³²⁶ Zira bir kimsenin kendi kölesine borç yüklemesi imkân dahilinde değildir. Böyle olunca, kitâbetin “ıtk alâ mâl”den farklı olmadığı mülahaza edilir.³²⁷ Ancak Berîre hadisi bu içtihadın sahihliğini nefyeder. Zira Berîre, kitâbete kesilmekle hür olmamıştır.³²⁸

Hız. Ali’den nakledildiğine göre ise, mükâteb bedelden ödeme yaptığı nispette hür olur.³²⁹ Nitekim Hız. Peygamber (s.a.v.), “Mükâteb, kitâbet bedelinden ödediği nispette hür diyeti, ödemediği nispette de köle diyeti öder.”³³⁰ ve “Mükâteb kitâbet bedelinden ödeme yaptığı nispette mirastan pay alır ve o nispette had vurulur.”³³¹ demiştir.

İbn Mes’ûd, mükâtebin kendi kıymetini ödediğinde azat olduğunu, bedelden geriye kalan kısmın borcu olmaya devam ettiğini söylemiştir. Zira kölenin kıymeti onun maliyetidir ve kıymetin ifasıyla efendi zarar görmemiş olur.³³²

Hız. Ömer’den gelen bir rivayete göre ise kitâbet bedelinin yarısının ödenmesiyle azat vaki olur. Hız. Ali’den de bu yönde bir rivayet gelmiştir. Tâbiin alimlerinden Atâ b. Ebi Rebah’a göre bu nispet ¼’tür.³³³

Sahâbeden Zeyd b. Sabit’e göre mükâteb bedelin tamamını ödemediği müddetçe azat olmaz. Zira Hız. Peygamber (s.a.v.), kitâbet bedelinin çok küçük bir kısmını dahi ödemeyen mükâtebin köleliğe döneceğini haber vermiştir: “Kitâbet bedeli 100 ukiyye olan mükâteb 10 ukiyye eksik öderse hala

³²³ Haddâd, C.2, s.110; Dâmâd, C.4, s.4; Tahtâvî, C.10, s.201.

³²⁴ Dâmâd, C.4, s.11.

³²⁵ Serahsî, C.7, s.33; Mevsilî, C.4, s.205.

³²⁶ Cessâs, C.5, s.185; Serahsî, C.7, s.323; Kâsânî, C.5, s.464.

³²⁷ Kâsânî, C.5, s.465.

³²⁸ Kurtubî, C.12, s.388.

³²⁹ İbn Rüşd, C.4, s.190; Kurtubî, C.12, s.389; Tehânevî, C.17, s.273.

³³⁰ Nesâî, İtk (5000-5001).

³³¹ Nesâî, İtk (5002).

³³² Serahsî, C.7, s.323-324; Kâsânî, C.5, s.464-465.

³³³ Kurtubî, C.12, s.388. İkrime’den rivayet edildiğine göre Hız. Ali şöyle demiştir. “Kitâbet bedelinin yarısını ödeyen köle borçludur.” Nesâî, İtk (5006).

köledir.”³³⁴ “100 dinara kitâbete kesilen mükâteb, 10 dinar eksik öderse, köleliğe geri döner.”³³⁵ “Mükâteb, üzerinde kitâbet bedelinden bir dirhem dahi kaldığı müddetçe köledir.”³³⁶

Hanefî mezhebi ve diğer üç mezhebin imamı Zeyd b. Sabit’in içtihadını kabul etmiştir.³³⁷ Dolayısıyla mükâteb bedelin tamamını ödediğinde, ayrıca bir azat beyanına gerek kalmaksızın hür olur. Aksi takdirde kölelik ahkâmına geri döner. Zira azat, bedelin tamamının ödenmesine bağlanmıştır. Şart, şart edildiği şeyin tamamına mukabildir. Şart tahakkuk etmediği takdirde, ettiği kadar netice doğurması mevzu bahis olmaz. Buna binaen bedelin bir kısmının ödenmesi kısmi azada sebebiyet vermez. Ödenmeyen kısmın çok küçük olması da köleliğe dönüşe mâni olmaz.³³⁸ Nitekim İbn Ömer kitâbet bedelinin mühim bir kısmını ödeyen mükâtebini köleliğe döndürmüştür. Rivayet edildiğine göre o, kölesini 1000 dinara kitâbete kesmiş, kölesi ise bunun 100 dinarını ödemedi acze düşmüştür.³³⁹

Mükâtebin kitâbet akdiyle hür olmayışı karşısında, efendi de akdin yapılmasıyla kitâbet bedeline mâlik olmaz. Efendinin bedel üzerindeki mülkiyeti, kitâbet bedelini kabzetmesiyle tamamlanır. Bu cihetten akdin tarafları arasında muvâzene vardır. Ayrıca kölenin zimmeti böyle bir borcu taşıyabilecek kuvvette değildir.³⁴⁰ Molla Hüsrev bu hususu, kitâbet akdinden doğan borcun zimmette zıddıyla beraber yer almasıyla izah etmiştir. Zira kitâbet akdiyle efendi, kölesine borç yükler. Efendinin kölesine borç yüklemesi caiz olmadığından, kitâbet bedeli de zimmette daha zayıf bir borç olarak yer alır.³⁴¹ Böylece iki taraf birden gözetilmiş olur. Bir taraftan kölenin hür olması hedeflenirken, diğer taraftan efendinin zarar görmesine mâni olunur. Zira mükâteb akdin yapılmasıyla hürriyetine kavuşsaydı, bedel müflis kişinin zimmetinde sabit olur ve hürriyetine peşin kavuşan kölenin bedeli biriktirmede tembellik etmesi ihtimal dahilinde olurdu. Böyle bir halde efendiler, bu akdi yapmaktan imtina ederdi. Bu noktada kitâbetin köle azadına teşvik eden bir usul olduğu tekrar mülâhaza edilmektedir.³⁴²

Osmanlı mahkemeleri, mükâteblerin azat olmasını kayıt altına aldığı hüccetlerde³⁴³ efendinin bedeli tastamam tahsil ettiği ikrarına yer vermiştir. Mesela 1653 senesine ait bir hüccete göre, kölesini kitâbete kesmiş bir efendi, 14 bin akçelik bedeli noksansız teslim aldığı ikrar etmiş ve kölesinin artık diğer hürri’l-asl kimseler gibi olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁴ Bedelin henüz tahsil edilmediği veya kısmen tahsil edildiğine yer veren hüccetlerde de, bedelin tamamının ödenmesiyle azadın vaki olacağı ilaveten zikredilmiştir. Nitekim 1709 senesine ait bir hüccette, bir kimse kölesini 56 kuruşa kitâbete kestiğini ve mükâtebin bunun 29 kuruşunu ödediğini ikrar etmiş, kalan 27 kuruşu ödemesiyle de azat olacağını beyan etmiştir.³⁴⁵

³³⁴ İbn Mâce, İtk, 3 (2519); Ebû Dâvûd, Sünen, İtk, 1 (3927); Nesâî, İtk (5007-5010).

³³⁵ Ebû Dâvûd, Sünen, İtk, 1 (3927); Nesâî, İtk (5008-5009).

³³⁶ Ebû Dâvûd, Sünen, İtk, 1 (3926).

³³⁷ Kurtubî, C.12, s.388-393.

³³⁸ Serahsi, C.7, s.324; Cessâs, C.5, s.186.

³³⁹ Tehânevî, C.17, s.273.

³⁴⁰ Kâsânî, C.5, s.467; Merğînânî, C.2, s.573; Molla Hüsrev, C.2, s.6.

³⁴¹ Molla Hüsrev, C.2, s.6.

³⁴² Kâsânî, C.5, s.468.

³⁴³ “Kadının hükmünü ihtiva etmeyen, taraflardan birinin ikrarını ve diğerinin bu ikrarı tasdikini havi bulunan ve üst tarafında bunu düzenleyen kadının mühür ve imzasını taşıyan yazılı belgeye hüccet denir. ... Taraflara verilen hüccetlerin bir örneği de sicil defterine kaydedilir.” Ahmet Akgündüz, *Şer’iye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C.1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s.21.

³⁴⁴ Ahi Çelebi, Sic. 1, v.13a/2 (KSP, s.96, H.85).

³⁴⁵ Bab, Sic. 92, v.25b-1 (KSP, s.206, H.185).

Hanbelîlerden Ebû Bekr, el-Kâdî ve Ebû'l Hattâb'a göre, mükâteb kitâbet bedelinin $\frac{3}{4}$ 'ünü ödemekle hürriyetine kavuşur. Onların böyle düşünmelerinin sebebi, Hanbelî mezhebine göre kitâbet bedelinin $\frac{1}{4}$ 'ünün mükâtebe hibe edilmesinin mecburi olmasıdır.³⁴⁶

1.10. Kitâbetin Ta'lik, Itk Alâ Mâl ve İzinden Farkı

Ta'lik³⁴⁷, mevzu dahilinde bir kimsenin kölesinin azadını şarta bağlamasını ifade eder. Şart tahakkuk ederse köle hürriyetine kavuşur. Aksi takdirde köle olarak kalır. Bu başlık altında, kitâbetle benzerliği sebebiyle, azadın bedel ödeme şartına bağlandığı ta'lik bahis mevzuu yapılmıştır. Efendinin “Bana 1000 dirhem ödediğinde hürsün.” demesi buna misaldir.³⁴⁸ Itk alâ mâl ise, kölenin bir bedel karşılığında azat olmasıdır. Efendinin kölesine, “Bin dirhem ödemen karşılığında veya ödemen üzere seni azat ettim.” demesi buna misaldir.³⁴⁹

Itk alâ mâl ve kitâbet köleye borç yüklediğinden, ta'likten farklı olarak icabın yapıldığı mecliste kabul şartı aranır. Efendinin itk alâ mâl teklifini kabul eden köle hürriyetine kavuşur. Bununla beraber azat bedeli zimmetinde deyn olur. Borcu ödeyemediği takdirde köleliğe geri dönmez, zira bir kere hürriyetine kavuşmuştur. Onun borcu hür kimsenin borcudur, dolayısıyla hür kimselerin borçlarına tatbik edilen kaidelere tabidir.³⁵⁰ Kitâbet akdinde ise, efendinin icabını kabul eden köle yed hürriyetine sahip olur. Ancak, itk alâ mâlden farklı olarak hür statüsünü kazanmaz. Köle ile hür arası bir statüye geçer. Bir başka deyişle, bazı mevzularda hür ahkâmına, bazı mevzularda kölelik ahkâmına tabi olur. Kitâbet bedelini ödemediği köle, itk alâ mâlin aksine, köleliğe geri döner.³⁵¹

Itk alâ mâl ve kitâbet karşılıklı borç ihtiva ettiğinden, muâvazât türü bir akittir. Bu akitlerde malın, mal olmayan bir şeyle mübadelesinden bahsedilir. Ta'lik ise efendinin tek taraflı tasarrufudur. Köleye bir borç yüklenmediği için, kabulünün veya reddinin bir manası olmaz.³⁵²

Azat olması şarta ta'lik edilen kölenin mülkiyetten ihraç edilmesi caiz olur. Ayrıca efendi veya kölesinden biri öldüğünde ta'lik batıl olur. Halbuki bahsedileceği üzere kitâbet akdi bunun hilafıdır.³⁵³ Bu noktada, Ebussuûd Efendi'ye sual edilen bir mesele dikkat çekmektedir. Buna göre bir kimse cariyesine, “Bana yedi yıl hizmet ettikten sonra azat ol.” demiş ve 4 senelik hizmet müddetinden sonra efendi vefat etmiştir. Sual, efendinin vefatından sonra varislere 3 sene hizmet eden cariyesinin, mülkiyetten ihraç edilip edilemeyeceğine dairdir. Cevap, varislerin bunu yapabileceği hususunu ihtiva etmiştir.³⁵⁴ Varislerin köleliği devam ettirebilmesinin sebebi, meselede ta'likin mevzubahis olmasıdır. Zira ta'lik, efendinin ölümüyle batıl olmuş ve baki 3 senelik hizmetin bir manası kalmamıştır. Buna binaen, mezkûr müddeti tamamlayan cariye azat olmamış ve mülkiyete mevzu olmaya devam etmiştir.

³⁴⁶ Tehânevî, C.17, s.273.

³⁴⁷ Ta'lik umumi bir tabir olmasına rağmen, mevzu dahilinde ifade ettiği mana açık olduğundan, ta'lik tabiriyle iktifa edilmiştir. “İtkin şarta ta'lik edilmesi” gibi uzunca bir ifadenin kullanılmasından imtina edilmiştir.

³⁴⁸ Bilmen, C.4, s.35, 55.

³⁴⁹ Serahsî, C.7, s.219; Mevsîlî, C.4, s.198; Dâmâd, C.2, s.241-242.

³⁵⁰ Mevsîlî, C.4, s.198; Bilmen, C.4, s.54-55.

³⁵¹ Serahsî, C.7, s.324, C.8, s.1-2; Mevsîlî, C.4, s.198, 241; Bilmen, C.4, s.49.

³⁵² Serahsî, C.7, s.220-221; Mevsîlî, C.4, s.198.

³⁵³ Cessâs, C.5, s.186; Mevsîlî, C.4, s.198-199; Dâmâd, C.2, s.242; Bilmen, C.4, s.54-55.

³⁵⁴ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.579.

Azat edilmesi bir şarta ta'lik edilen cariye, ta'likten sonra bir çocuk doğursa, şartın tahakkukuyla sadece kendisi azat olur. Kitâbette ise, bu kimsenin kitâbetten sonra doğurduğu çocuk, ona tabi olarak hürriyetine kavuşur.³⁵⁵

Bir kimse, kölesinin azadını muayyen bir meblağ ödemesi şartına ta'lik ettiğinde, kölesini zımnen me'zûn kılmış olur. Mükâtebten farklı olarak, bu kölenin kazandıkları efendiye aittir. Buna binâen, şartta yer alan meblâğı teslim ettiğinde, kazandığı fazla bir şey varsa efendiye teslim etmesi icap eder. Mükâteb ise kararlaştırılan bedelden fazlasını biriktirdiğinde, bunları efendiye vermez. Zira kendi mülküdür. Mühim bir diğer fark da şudur: Kitâbet bedelinin bir kısmı ibra edildiğinde, kalan bedeli ödeyen mükâteb hürriyetine kavuşur. Aynısı ta'likte yapılsa, yeni miktarı efendisine teslim eden köle hürriyetine kavuşmaz. Zira şart tahakkuk etmemiş olur. Mesela bir kimse kölesine “Bana 1000 dirhem ödediğinde hürsün.” dedikten sonra, bunun 100 dirheminden vazgeçse, 900 dirhemini ödeyen köle azat olmaz. Zira şart hala, 1000 dirhemini ödenmesidir. Kitâbette ise mükâtebe yüklenen bir borç mevzubahis olduğundan, bedelin bir kısmının veya tamamının ibra edilmesi mümkün olur.³⁵⁶

Mükâteb, teberruât (karşılıksız kazandırmalar) harici tasarruflara ehil olması cihetiyle me'zûn köleye benzer. Ancak farklı olarak, kazandıkları üzerinde mülkiyet sahibi olur. Ayrıca mükâteb, me'zûna nispetle daha emniyetli bir statüdedir. Zira me'zûn köleye verilen iznin geri alınması veya me'zûnun mülkiyetten ihraç edilmesi caiz kabul edilmiştir. Mükâteb için ise bunlar mevzubahis olmaz. Zira kitâbet akdi, efendi cihetinden lâzımdır.³⁵⁷

2. Kitâbet Akdinin Unsurları

2.1. Akdin Rûknü

Kitâbet akdinin rûknü, icap ve kabulden ibarettir.³⁵⁸ Efendinin, “Seni 1000 dirhem üzerine kitâbete kestim.”, “Ödediğinde azat olmak kaydıyla seni 1000 dirheme kitâbete kestim.”, “1000 dirhem mukabilinde seni mükâteb eyledim” nevinden beyanları icaptır. Buna karşılık kölenin, “Kabul ettim.” veya “Razı oldum.” manasına gelen cevabı, kabul teşkil eder. Meclis birliği bozulmadan yapılan kabul, kitâbet akdi mün'akid (kurulmuş) olur.³⁵⁹ Kabulün şart olmasının sebebi, rızası olmayan bir kimseye borç yüklenmesinin mümkün olmayışıdır. Zira kitâbet akdi, iki tarafı da mükellefiyet altına sokan, muâvazât türü bir akittir.³⁶⁰

Kitâbet akdini tevsik eden hüccetlere sicillerde çok sık rastlanılır. Bahis mevzuu vesikalara kitâbetnâme de denilir.³⁶¹ Bu hüccetlerde efendi kölesini kitâbete kestiğini, onun da bunu kabul ettiğini ikrar eder veya bunu yapması için bir vekil göndermiş olur. Köle ise, efendisinin bu beyanını tasdik eder. Tarafların beyanlarını ihtiva eden bir vesikanın tanzimiyle, akdin mevcudiyetine veya bedele dair muhtemel ihtilafların önüne set çekilir.³⁶² Nitekim 1518 senesine ait bir hüccette ifade edildiğine göre, İskender isimli köle efendisine 12 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, 9 ay fazla hizmet

³⁵⁵ Merğînânî, C.1, s.544; Molla Hüsrev, C.1, s.682; Dâmâd, C.2, s.242.

³⁵⁶ Serahsî, C.7, s.225-226; Dâmâd, C.2, s.243.

³⁵⁷ Mevsîlî, C.4, s.244.

³⁵⁸ Dâmâd, C.4, s.4.

³⁵⁹ Kâsânî, C.5, s.422-423; Dâmâd, C.4, s.4; Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.3; Bilmen, C.4, s.46.

³⁶⁰ Mevsîlî, C.4, s.240; Molla Hüsrev, C.2, s.5; Dâmâd, C.4, s.4.

³⁶¹ bkz. Üsküdar, Sic. 1, v.93a/1 (KSP, s.332, H.579); Balıkesir, Sic. 692, v.54a/1 (Aygün, s.272).

³⁶² bkz. Galata, Sic. 15, v.97b/1 (KSP, s.274, H.429); Galata, Sic. 20, v.52b/3 (KSP, s.286, H.365).

ettiği ise kitâbetnâmesine bakılarak anlaşılmıştır.³⁶³ 1550 senesine ait bir ilamda mütalaa edildiğine göre ise, efendisi İsmail'i 10 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kestiğini söylemiş, kitâbetnâmeye bakıldığında ise hizmet müddetinin 8 sene olduğu görülmüş ve bununla hükmedilmiştir.³⁶⁴

İcabın, kitâbet veya mükâteb kelimelerini ihtiva etmesi mecburi değildir. Efendinin “**Üzerine** bin dirhem kıldım (seni bin dirhemle borçlu kıldım), ilk taksit şu zaman, son taksit şu zaman, **ödersen hürsün** ödemezsen kölesin.” demesi, kitâbet akdi için yapılmış bir icap teşkil eder. Kıyasa göre hareket edilse, efendinin bu beyanı ta'lik olurdu. Zira azat, bedel ödeme şartına bağlanmıştır. Ancak, istihsân delili ile hareket edilmiş ve efendinin maksadının kitâbet akdi yapmak olduğu neticesine varılmıştır. Zira akitlerde lafza değil, manaya itibar edilir. Efendi, bu beyanı kölesini borçlu kılmayı irade etmiş ve öderse azat olacağını ifade etmiştir. “Ödemezsene kölesin” demesinin sebebi ise onu edaya teşviktir.³⁶⁵

Şer'îye sicillerinde yer alan kayıtlarda ve fetva mecmualarında yer alan meselelerde, kâhir ekseriyetle kitâbet lafzına yer verilmiştir. “Kitâbete kesmek”³⁶⁶, “kitâbete kat' etmek”,³⁶⁷, “mükâteb etmek”³⁶⁸, “mükâteb eylemek”³⁶⁹, “kitâbet etmek”³⁷⁰ sıklıkla kullanılan tabirler olmuştur. Bununla beraber köle mal mukabilinde kitâbete kesildiğinde “bahaya kesmek”³⁷¹, muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesildiğinde ise “yıla kesmek”³⁷² veya “hizmete kesmek”³⁷³ tabirinin kullanıldığı misaller de mevcuttur.

İcabın ta'lik lafzını (bedeli ödersen hürsün) ihtiva etmesi mecburi değildir. “Seni şu kadar bedel mukabilinde kitâbete kestim” sözü sahih bir icaptır. Bunun sebebi, kitâbet ve mükâtebe tabirlerinin istilâhen azat manasını havi oluşudur. Aksi takdirde, Nur suresi 33. ayette mealen, “onlarla hürriyetleri mukabilinde kitâbet akdi yapın” denilirdi. Bedel ödendiğinde azat neticesinin vaki olması akdin bir gereğidir. İcabın akdin gereğini ihtiva etmesi mecburi değildir. Nitekim satım akdinde “mülkiyeti temlik üzere bu malı sana sattım”, muhâlaa'da “boşanmak üzere bu malı sana verdim” denilmesi gerekmez.³⁷⁴ Şâfi mezhebine göre ise, ta'lik lafzının kullanılması veya en azından buna niyet edilmesi icap eder. Aksi takdirde mezhepte esas alınan görüşe göre kitâbet in'ikad etmez. Zira “kitâbet” kelimesi Şâfi fıkında, muhârece için de kullanılır.³⁷⁵

Şer'îye sicillerinde yer alan hüccetlerin bir kısmı ta'lik lafzına yer vermezken³⁷⁶, hüccetlerin pek çoğunda bu lafza rastlanılmıştır. Bu hüccetlerde, efendinin kölesini kitâbete kestiğine dair ikrarıyla beraber, “bedelin tamamını ödeyen kölesinin diğer hürri'l-asl kimseler gibi hür olacağı” beyanı da kayda geçirilmiştir.³⁷⁷ Bazen bu lafız pekiştirilerek, “sâir ahrâr-ı asliyyât gibi lehlerinde olan lehine ve

³⁶³ Üsküdar, Sic. 1, v.93a/1 (KSP, s.332, H.579).

³⁶⁴ Üsküdar, Sic. 17, v.37b/2 (KSP, s.178, H.366).

³⁶⁵ Merğînânî, C.2, s.572; Dâmâd, C.4, s.5; İbn Âbidîn, C.6, s.99.

³⁶⁶ Üsküdar, Sic. 51, v.52a/4 (KSP, s.232, H.439).

³⁶⁷ Galata, Sic. 259, v.3a/1 (KSP, s.64, H.17). Kat' etmek, kesmek manasına gelir. Kâmûs, C.4, s.3469.

³⁶⁸ Galata, Sic. 20, v.23b/1 (KSP, s.157, H.167).

³⁶⁹ Kırım, Sic. 15, v.53b/2 (Köse, s.94-95).

³⁷⁰ Kırım, Sic. 4, v.24a/5 (Köse, s.118).

³⁷¹ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.581; Üsküdar, Sic. 2, v.53b/1 (KSP, s.235, H.448).

³⁷² Fetâvâ-i Ebussuûd, s.578.

³⁷³ Konya, Sic. 1, s.160-2 (Çoban, s.371).

³⁷⁴ Cessâs, C.5, s.185; Serahsî, C.8, s.4; Kâsânî, C.5, s.422-423; Dâmâd, C.4, s.5.

³⁷⁵ Şirbînî, C.19, s.432-433.

³⁷⁶ Galata, Sic. 7, s.34/3 (KSP, s.79, H.97).

³⁷⁷ Beşiktaş, Sic. 63, v.85a/1 (KSP, s.231, H.289); Eyüb Havass-ı Refia, Sic. 3, v.10a/2 (KSP, s.80, H.71); Eyüb Havass-ı Refia, Sic. 37, v.45b/3 (KSP, s.239, H.280); Galata, Sic. 20, v.52b/3 (KSP, s.286, H.365).

aleyhlerinde olan aleyhine olmak üzere hür olsun” denilmiştir.³⁷⁸ Mülahaza edildiği üzere, mecburi olmamasına rağmen, bu kayıtlarda kitâbet lafzına ta’lik lafzı ilave edilmiştir.

Bir kimsenin kölesine “**Her ay yüz dirhem ödemek üzere, bin dirhem ödersen hürsün.**” demesi, kitâbet akdi için yapılmış bir icap olmayıp, ta’liktir. Bu, İmam Muhammed’in talebelerinden Ebû Hafs el-Kebîr’in “zâhirü’r-rivâye” (İmam Muhammed’in temel eserleri) nüshalarına göre verilmiş bir hükümdür. Diğer bir râvi Ebû Süleyman el-Cûzcânî’den gelen rivayete göre, burada bahis mevzuu olan kitâbettir. Zira akitlerde lafza değil, manaya itibar edilir. Efendinin taksitlerden bahsetmesi, kölesini kitâbete kesmek istediğine delalet eder. Zira taksit ve vade, ödenmesi gereken bir borç varken bahis mevzuu olur. Kölenin efendisine borçlanması tek istisnası da kitâbet akdi yapmasıdır. Bununla beraber Ebu Hafs’dan gelen rivayet, daha sahih görülmüştür. Zira şartın bir veya daha fazla olması arasında fark yoktur. Efendi mezkûr beyanıyla kölesinin on defa ödeme yapmasını şart etmiştir. Ayrıca taksit, kitâbet akdinin bir niteliği değildir. Zira bedelin peşin ödenmesinin kararlaştırılması da caizdir. Neticede, köle şart edilen meblağın tamamını ödediğinde hürriyetine kavuşur. Aksi takdirde köle olarak kalır. Şartın tahakkukundan evvel kölenin mülkiyetten ihraç edilmesi caiz olur. Zira o, mükâteb olmamıştır.³⁷⁹

1684 senesine ait bir hüccet mevzu dahilinde dikkat çekmektedir. Bu hüccette, Saliha Hatun’un kölesi Şahin’e, “3 sene tamamına değin, benim oğullarım Mehmed Ağa ve Mustafa Ağa nam sağırlerin zeametleri için sefer-i hümayûna gidüb, bir nefer cebelü hizmetini edâ ve itmâm ederse, ba’de itmâmî’l-hidme ve intifâu’l-müdde, mezbûr Şahin cümle malımdan azad olsun.” dediği vekili tarafından ikrar edilmiştir.³⁸⁰ Saliha Hatun’un bu sözü ta’likten ibaret olduğu halde, mezkûr hüccet Şahin’in “hizmet-i mezbûreyi kabul ettiği ve edasını taahhût ve iltizâm ettiği” beyanını ihtiva etmiştir. Halbuki, efendi bu sözyle kölesini ilzam etmemiş, yani ona bir borç yüklememiştir. Bilindiği üzere bu sebepten, kölenin ta’liki kabul ve reddetmesi bir mana ifade etmez. Saliha Hatun’un sözlerinin kitâbete dair bir icap telakki edilerek, Şahin’in kabulüne ve borcu iltizam ettiğine yer verilmesi, isabetsiz olmuştur.

Taraflardan birinin ikrah edilerek, yanılarak veya şaka yoluyla icap ve kabul sözünü söylemesi akdi ifsâd eder. İradesi sakatlanan efendi, azat beyanının aksine, bu tasarrufundan rücu etme imkânına sahip olur.³⁸¹

2.2. Akdin Tarafları

2.2.1. Efendi

Kitâbet akdi muâvazât nevindendir. Zira kölenin elden çıkarılması hasebiyle aleyhe, bedel elde edilmesi hasebiyle de lehe olabilen bir tasarruftur. Dolayısıyla akıl akdin in’ikad şartıyken, bulûğ nefâz şartıdır. Buna binaen kitâbet akdinin in’ikadı için, efendinin âkil (mümeyyiz) olması gerekir. Temyiz çağına gelmemiş bir çocuğun veya delinin kölesiyle yaptığı kitâbet in’ikad etmez. Mümeyyiz çocuğun

³⁷⁸ Eyüb Havass-ı Refîa, Sic. 3, v.10a/2 ve 10a/3 (KSP, s.80-81, H.71 ve 72).

³⁷⁹ Serahsî, C.7, s.223-224; Dâmâd, C.4, s.5.

³⁸⁰ Konya, Sic. 28, s.20/1 (Sak, Doktora Tezi, s.118-119). Bu minvalde başka kayıtlar için bkz. Konya, Sic. 32, s.61-2 ve 177-3 (Taşın, s.128, 267).

³⁸¹ Kâsânî, C.5, s.427.

yaptığı akit ise velisinin veya vasîsinin icazetine mevkuf olur. Bu kimseler icâzet verdikleri takdirde akit nâfiz, vermedikleri takdirde batıl olur.³⁸²

Kitâbet akdi ticaret nevinden olmadığından, ticarete izinli hür çocuğun kendi kölesiyle veya me'zûn kölenin kendisine izafe edilen köleyle yaptığı kitâbet akdi nâfiz olmaz.³⁸³ Bununla beraber alakalı olduğu başlıkta zikredileceği üzere, mükâtebin kölesini kitâbete kesmesine izin verilmiştir. Dolayısıyla hürriyet akdin bir şartı değildir.³⁸⁴

Köleyi kitâbete kesen kimsenin, onun mâlikî olması icap eder. Bir kimsenin kendi mülkünde olmayan bir köleyle yapacağı kitâbet, gayr-i nâfiz olur. Buna fuzulinin kitâbeti denir ve asıl mâlikin vereceği icâzetle nâfiz hale gelir. Mamafih veli ve vasî, velâyetleri altındaki çocuğun kölesini kitâbete kesebilir. Bu kimseler köleye mâlik olmadıkları halde, sahip oldukları velâyet hakkı kitâbet akdinin nâfiz olmasını sağlar. Diğer taraftan efendi, kölesini kitâbete kesmesi için, vekil de tayin edebilir.³⁸⁵

Kıyasa göre hareket edilse idi, veli ve vasînin kitâbet akdi yapamayacağı neticesine ulaşıldı. Zira kitâbet, köleye yapılan bir yardımdır ve azat ile neticelenir. Halbuki bu kişiler, teberru mahiyetinde tasarruflara ehil değildir. Nitekim velâyetleri altındaki kişinin kölesi için yaptıkları “ıtk alâ mâl” dahi batıldır. Ancak bunun sebebi “ıtk alâ mâl” icabını kabul eden kölenin derhal hürriyetine kavuşmasıdır. Dolayısıyla borç ödenmediği takdirde, bu tasarruftan rücu etme imkânı olmaz. Veli veya vasînin yaptığı kitâbet akdinin caiz olması ise, istihsân deliliyle mümkün olmuştur. Zira kitâbet, köleye mal kazandıran bir muameledir. Ayrıca bedel ödenmediği sürece azat vaki olmaz. Bu sebeple kitâbet akdi, satım akdinden dahi daha emniyetlidir. Zira satım akdinde mülkiyet, akdin yapılmasıyla elden çıkar.³⁸⁶

Nitekim 1654 senesine ait bir hüccete göre, yeniçeri Ebûbekir Beşe babalarından miras kalan köleyi, küçük kardeşinin vasîsi ile beraber, kendi adına asâleten, bir kardeşi adına da vekâleten, semen-i misli üzerinden kitâbete kesmiştir.³⁸⁷ Mezkûr hüccette semen-i misliyle kitâbete kesildiğinin vurgulanmasının sebebi, vasînin küçüğün malında teberruât nevinden tasarruflara ehil olmamasıdır.³⁸⁸

Kölesi veli veya vasîsi tarafından kitâbete kesilen küçük, buluğa erer ve akde razı olmadığını söylerse, bunun kitâbet akdine bir tesiri olmaz. Zira yetkili bir kimse tarafından yapılmış sahih ve nâfiz bir akit mevzubahistir. Bununla beraber mükâteb, bedeli veli veya vasîye değil, efendisine öder. Zira veli ve vasînin bedeli teslim alabilmelerinin sebebi, küçüğün buluğa ermesiyle sona ermiştir. Kitâbet akdinin hukuku, satım akdinin aksine lehine akit yapılan kimseye râci olduğundan, veli ve vasî buluşandan sonra bedeli kabz etmeye salahiyetli olmazlar.³⁸⁹

³⁸² Kâsânî, C.5, s.424; Bilmen, C.4, s.47.

³⁸³ Kâsânî, C.5, s.424; Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.3.

³⁸⁴ Kâsânî, C.5, s.427; Merğînânî, C.2, s.585; Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.3.

³⁸⁵ Kâsânî, C.5, s.424; Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.3; İbn Âbidîn, C.6, s.98.

³⁸⁶ Serahsî, C.8, s.39-42; Kâsânî, C.5, s.424-425. Veli veya vasî bedeli teslim aldığı ikrar ettiğinde, mükâtebin hürriyetine kavuşabilmesi için, kitâbetin mevcudiyetinin açık bir şekilde ispatlanması icap eder. Zira aksi halde, bu kişilerin bedeli teslim aldıklarına dair ikrarlarının ıtk ikrarından bir farkı kalmaz. Kâsânî, C.5, s.425.

³⁸⁷ Ahi Çelebi, Sic. 1, v.66b/2 (KSP, s.313, H.451).

³⁸⁸ Vasînin 7 bin akçe kıymetindeki cariye için 3 (bin?) akçe mukabilinde kitâbete kesmesi halinde, bedeli ödeyen cariye azat olmayacağına dair fetva için bkz. Yahya b. Zekeriya Bayramzâde, **Fetâvâ-i Yahya**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Sıra no: 1468, v.60a. Zira burada bedelin tespiti noktasında hibe mevzubahistir. Cariyenin emsal kıymeti ve kitâbet bedeli arasındaki fark, insanların aldanmasının mümkün olduğu bir miktar değildir. Mevsîlî, C.5, s.345.

³⁸⁹ Kâsânî, C.5, s.424.

Salahiyeti olmayan bir kimse tarafından kitâbete kesilen köle, akde icâzet verilmedikçe, bedeli ödeyerek hürriyetine kavuşamaz. Zira akit nâfiz olmamıştır. Bu noktada Şûrâ-yı Devlet'in verdiği bir karar dikkat çekmektedir. 1878 senesinde Kastamonu vilayeti, Çerkes muhacirler arasında çıkan bir ihtilafa binaen bu meclise müracaat edilmiştir. Önce göç eden taraf, sonra göç eden tarafın Kafkasya'da bıraktıkları köleleri olduğunu iddia etmiş, diğer taraf da Rus hükümetiyle kitâbet akdi yaptıklarını ve itknâmelerinin ellerinde olduğunu söylemiştir. Şûrâ-yı Devlet efendilerin davasını reddetmiş, böylelikle sonra gelenlerin hür olduğu mahkemece tasdik edilmiştir. Toledano eserinde bu meseleye yer vermiş ve Şûrâ-yı Devlet'in verdiği kararın İslâm hukukuna aykırı olduğunu ima etmiştir.³⁹⁰

Mezkûr meseleyi fuzulinin kitâbeti olarak yorumlamak, doğru bir yaklaşım olmasa gerekir. Zira hadise dâru'l-harb'te cereyan etmiştir. Dâru'l-harbt harbinin, Müslümana ait köleyi (kınn olmalı) "istilâ yoluyla" mülkiyetine geçirmesi mümkündür.³⁹¹ Bu takdirde azadı da sahih kabul edilir. Zira harbinin Müslüman kölesini azat etmesi ittifakla caizdir.³⁹² Ayrıca Fetâvâ-i Kâdîhân'da, harbinin esir edip dâru'l-harbe götürerek ihrâz ettiği Müslümana ait Müslüman bir köleyi azat etmesi, müdebber kılması, kitâbete kesmesi veya cariyeyse doğurduğu çocuğun nesebini iddia etmesi (istilâd) halinde, Müslümanlar galip gelerek esaret hayatı son bulursa, bu kölelerin tamamının azat olacağı ifade edilmiştir.³⁹³

Kitâbet akdinin taraflarının Müslüman olması şart olmadığından, Müslüman efendinin gayrimüslim kölesini veya zimmî efendinin gayrimüslim veya Müslüman kölesini kitâbete kesmesi caiz olur.³⁹⁴ Nitekim şer'îye sicillerinde buna dair bir hayli misal vardır. Yahudi Salamon v. Bünya'nın Hristiyan kölesi Mosiye bt. İstaki'yi³⁹⁵, Yasef b. İsak isimli Yahudinin Hristiyan cariyesi İrene bt. Yovan'ı³⁹⁶ Cezayir-i Bahr-i Sefîd livâsı beyi Memi Paşa'nın 7 adet gayrimüslim kölesini ayrı ayrı kitâbete kesmesi³⁹⁷ bu misallerden sadece birkaçıdır.

Zimmî efendinin Müslüman kölesini kitâbete kesmesi teorik olarak mümkün olsa da az rastlanabilecek bir hadisedir. Bunun sebebi, İslâm devletinde bu kimselerin Müslüman köle sahibi olmasına giden yolların kapatılmaya çalışılmasıdır. Zimmî veya müste'men, Müslüman bir köleye mâlik olduğunda veya mâlik oldukları bir köle Müslüman olduğunda, bu kölelerini satmaları için icbar edilirler. Zira bir Müslüman'ın gayr-i müslim bir kimseden emir alması, ona boyun eğerek otoritesi altına girmesi Müslüman'ı alt statüye indirger ve zillet (aşağılanma, horluk) olarak değerlendirilir. Bahis mevzuu kölenin satılması yerine kitâbete kesilmesi de kabul edilir. Zira bu şekilde de zillet ortadan kalkmış ve maksat hasıl olmuş olur.³⁹⁸

Bedelin muayyen müddet hizmet olduğu kitâbet akdi, zilleti devam ettireceğinden, münasip bir çözüm olmaz. Nitekim 1749 senesine ait bir ilamda mütalaa edildiğine göre, eski adı Fana olan

³⁹⁰ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, s.145-146.

³⁹¹ Mevsîlî, C.4, s.544-548.

³⁹² Haddâd, C.2, s.99.

³⁹³ Ebu'l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Mansur Kâdîhân, **Fetâvâ-i Kâdîhân (Fetâva-i Haniyye)**, C.3, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009, s.508.

³⁹⁴ Kâsânî, C.5, s.428; Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.3.

³⁹⁵ Eyûb Havass-ı Refîa, Sic. 37, v.45b/3 (KSP, s.239, H.280).

³⁹⁶ Beşiktaş, Sic. 63, v.61b/1 (KSP, s.172, H.198).

³⁹⁷ Galata, Sic. 15, v.112b/2, 113a/1, 113b/2, 115a/2, 115b/1-3 (KSP, s.310-317, H.475, 476, 480, 486, 488, 489, 490)

³⁹⁸ Serahsî, C.8, s.89-94; Kâsânî, C.5, s.428. Bahis mevzuu mükâteb bedeli ödeyemeyip köleliğe döndüğünde, efendi satma icbar edilir. Köle müdebber veya ümmü veled ise, satılması caiz olmadığından, siâyet etmesi icap eder. Kitâbet bedelinden ödediği kısım ise kıymetinden düşülmez. Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.13.

gayrimüslim bir cariye, Yahudi efendisi tarafından 9 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiştir. Fana hizmet müddetinin bitimine az bir zaman kala Müslüman olmuş, gayrimüslim efendisine hizmet etmesi imkânsız hale geldiğinden, kalan borcunu siâyetle tamamlamayı talep etmiştir.³⁹⁹ Kitâbet bedeli mal olsaydı, Fana'nın böyle bir talepte bulunmasına gerek kalmazdı.

İrtidad eden efendinin akdettiği kitâbet, Ebu Hanife'ye göre mevkuttur. Bu kişi tevbe edip İslâm'a döndüğü takdirde nâfiz; ölür, öldürülür veya dâru'l-harbe fîrar ederse batıl olur. İmameyn'e göre ise mürtedin kitâbeti nâfizdir. İmam Muhammed'e göre, bu kitâbet maraz-ı mevtte yapılmış gibidir. Zira bu kimse İslâm'a dönmediği takdirde öldürülür. Ebu Yusuf'a göre ise sıhhatli bir kimsenin tasarrufu gibidir. Zira bu kişi ölüm hastasının aksine, İslâm'a dönmekle kendini ölümden kurtarabilir. Bir başka deyişle hayat ve ölüm mürtedin iradesine bağlıdır. Dinden dönen efendi kadın ise, kitâbetinin nâfiz olmasında ittifak vardır. Zira erkeğin aksine, irtidad eden kadının öldürülmesine izin verilmemiştir.⁴⁰⁰

2.2.2. Mükâteb

Kitâbete kesilecek kimsenin evvela köle olması icap eder. Hür kimsenin kitâbete kesilmesi, hürriyetine kavuşturulacak bir kimse bahis mevzuu olmadığından, batıl olur. Hür olduğu aşikâr olan bir kimsenin kitâbete kesilmesi rastlanılır bir hal olmasa da, köle olduğu zannedilen veya hileli muamelelerle köle olduğu iddia edilen bir kimseyle kitâbet akdi yapıldığı vakidir. Nitekim 1663 senesine ait bir ilama göre Ümmügülsüm isimli kişiye köle diye el konulmuştur. Rabia Hatun onu 7000 akçeye satın almış ve 8000 akçe mukabilinde kitâbete kesmiştir. Bedel de haksız olarak Ümmügülsüm'den kabz edilmiştir. Ümmügülsüm ödediği bedeli geri alabilmek için şer'î mahkemede dava açmıştır. Bedelin haksız yere alındığını ispatlaması için hür olduğunu ispatlaması icap etmiştir. Mahkeme bunun için cariyenin doğum yeri olan Sofya ile yazışmış, böylelikle Ümmügülsüm'ün hür olduğu ispatlanmıştır. Neticede kitâbet akdinin batıl olduğu ortaya çıkmış, Rabia Hatun'un Ümmügülsüm'den aldığı 8000 akçeyi iade etmesi gerekmiştir.⁴⁰¹

Kitâbete kesilen kölenin bâliğ olması şart olmayıp, âkil olması yeterli görülmüştür. Zira böyle bir kişi kendini ifade edebilme kabiliyetine sahiptir. Ticarete me'zûn kılınması caiz olduğuna göre, kitâbete kesilmesi de caizdir. Mümeyyiz olmayan kölenin kitâbete kesilemeyeceği hususunda ise ittifak vardır. Bunun sebebi, gayr-i mümeyyizin kabul beyanında bulunmaya ehil olmamasıdır.⁴⁰² Mümeyyiz olmayan bir çocuğun veya delinin kitâbete kesilmesi batıl olduğundan, bedelin teslim edilmesiyle azat vaki olmaz. Dolayısıyla ödenen bedelin iade edilmesi mevzubahis olur.⁴⁰³

İmam Şâfi'ye göre mükâtebin bâliğ olması gerekir.⁴⁰⁴

Cenin vaziyeti, gayr-i mümeyyiz kölenin vaziyeti gibidir. Kabul beyanında bulunamayacağından, kitâbete kesilmesi "batıl" olur. Zira bu beyan, cenin adına başka bir kimse tarafından da yapılamaz. Bununla beraber, cariye kitâbete kesildiğinde, cenin de kitâbetine dahil olur.

³⁹⁹ Bab, Sic. 197, v.11b/3 (KSP, s.138, H.799). Zimmîye ait olan ümmü veled Müslüman olursa, zimmîye İslâm teklif edilir. İslâm'ı seçerse, cariyesine mâlik olmaya devam eder. Seçmediği takdirde, ümmü veled cariye kıymeti için siâyet eder. Zira satılması caiz değildir. Mevsîlî, C.4, s.231; Molla Hüsrev, C.1, s.689.

⁴⁰⁰ Serahsî, C.7, s.372-373; Bilmen, C.4, s.17-18.

⁴⁰¹ İstanbul, Sic. 2, v.89a/3 (KSP, s.696, H.936).

⁴⁰² Serahsî, C.8, s.24, 82; Mevsîlî, C.4, s.240; Dâmâd, C.4, s.4.

⁴⁰³ Kâsânî, C.5, s.428; Haddâd, C.2, s.110.

⁴⁰⁴ İbn Rüşd, C.4, s.186.

Aksinin kararlaştırılması caiz olmayıp, bu minvalde bir şart kitâbeti ifsâd eder. Bu netice, cariyenin satıldığı akitte, ceninin istisna edilmesi ile aynıdır.⁴⁰⁵

Zâhîrîlere göre, kitâbete kesilecek kölenin Müslüman olması şarttır. Zira onlara göre, kitâbete kaynaklık eden ayette ifade edilen hayır, Müslüman olmaktır. Bununla beraber dört mezhep, gayrimüslim kölenin kitâbete kesilmesini caiz kabul edilmiştir. Zira onlara göre efendinin kölede gözececeği hayır, emnlik ve nafakasını temin kudretine sahip olmaktır. Gayrimüslim kölenin kitâbete kesildiği bazı misallere, efendiye dair başlıkta yer verildiğinden, burada başka misal vermek lüzumlu görülmemiştir.⁴⁰⁶

Mürtedin kitâbete kesilmesi sahih ve nâfiz olur. Zira mürtedin tasarrufları hususunda ortaya konulan hükümler mirasçılarının haklarını korumak içindir. Kölenin mirasçısı veya miras bırakılacak bir malı olmadığından, aynı hükümler onun için mevzubahis olmaz.⁴⁰⁷

Kitâbete kesilen köle öncesinde rehin bırakılmış veya icâreye verilmişse, akit mürtehinin veya müste'cirin icâzetine mevkufl olur.⁴⁰⁸

2.3. Kitâbet Bedeli

2.3.1. Sahih Bedel

Kitâbet bedeli “ma'kûdun bih” olup alışverişteki semen mesabesindedir.⁴⁰⁹ Mal veya menfaat olabilmektedir. Ancak tarafları ileride ihtilafa sürükleyecek bir cehaletten (bilinmezlikten) imtina edilmesi gerekir. Ayrıca taraflardan birinin Müslüman olduğu kitâbet akdinde, bedelin mütekavvim, yani şer'an kendisinden istifade edilen bir şey olması şarttır.⁴¹⁰

Satım ve kira akdinde bedel olmaya elverişli olmayan bazı şeylerin, kitâbet bedeli olmasına izin verilmiştir. Zira her ne kadar efendi bu akitle ivaz elde ediyor olsa da, kitâbet akdinin asıl maksadı kölenin hürriyetine kavuşmasıdır. Dolayısıyla köleye yapılan bir yardım mevzubahistir. Bu cihetten kitâbet, nikah akdine benzer. Zira mehir de kadına yapılmış bir yardımdır. Bu sebeple, mehir olabilen her şeyin, kitâbet bedeli olması da “kaide olarak” mümkündür.⁴¹¹

⁴⁰⁵ Serahsî, C.8, s.43-44, 97-98. Efendinin sadece cenini azat etmesi veya ceninin azadını bir şarta ta'lik etmesi caizdir. Efendinin üçüncü bir kişiye, “Bana 1000 dirhem verirsın cenin azat olur.” demesi ta'liktir. Cenine borç yükleyen bir tasarruf olmadığı için geçerlidir. Bu üçüncü kişi zikredilen meblağı getirirse, azat vaki olur. Ancak, efendinin beyanı esnasında ceninin mevcut olduğunun kesin biliniyor olması gerekir. Bununla beraber, üçüncü kişinin ödediği 1000 dirhemi geri alma hakkı vardır. Zira köle veya hür, üçüncü bir kişinin azat hususunda borç yüklenmesi caiz değildir. Serahsî, C.8, s.98. Efendinin cariyesine, “Karnındaki çocuğu, bin dirhem ödemen karşılığında hür kıldım.” demesi, “ıtk alâ mâl”dir. Zira ceninin ıtkı, cariyenin kabulüne ta'lik edilmiştir. Cariyenin kabulü ile şart tahakkuk etmiş ve azat vaki olmuştur. Ancak bunun için ceninin ıtkı icabı esnasında varlığının kesin olarak biliniyor olması gerekir. Bununla beraber ıtkta üçüncü bir kimseye (anne olan cariyeye dahil) borç yüklemek caiz olmadığından, mal ödeme batıl olur. Dolayısıyla efendi, cariyeden bir talepte bulunamaz. Serahsî, C.7, s.215-216; Mevsilî, C.4, s.195.

⁴⁰⁶ Bilmen, C.4, s.49.

⁴⁰⁷ Serahsî, C.7, s.373.

⁴⁰⁸ Kâsânî, C.5, s.427.

⁴⁰⁹ Serahsî, C.8, s.3; Mevsilî, C.4, s.241.

⁴¹⁰ Bilmen, C.4, s.47.

⁴¹¹ Serahsî, C.7, s.331, 339; Dâmâd, C.4, s.8.

2.3.1.1. Mal

Kitâbet bedeli olarak kararlaştırılan malın cins ve miktarının malum olması gerekir. Cins ve miktarı bilindiği zaman, vasfı bilinmese de kitâbet sahih olarak in'ikad eder. Bedelin bir adet koyun, bir köle, ölçüleri belirtilmiş herat kumaşı veya miktarı belli buğday olması böyledir. Vasfı yani düşük, orta veya yüksek kalitede oluşunun bilinmemesi cehalet-i yesire kabul edilmiştir. Nevinin (Türk atı, Hint atı) bilinmemesi de böyledir. Bunun sebebi, daha önce ifade edildiği üzere, kitâbetin müsamahaya dayanan bir akit olmasıdır. Bedelin vasfındaki cehalet, vasatının bağlayıcı olması ile telafi edilmiştir. Bedelin vasatı ayn olarak efendiye teslim edilebileceği gibi, kıymeti de ödenebilir. Misal: Bedel “bir adet at” olduğunda, mükâteb ya vasat bir at ile veya bunun kıymeti ile ödeme yapar. Zira ikisi de bedeldir. Atın bedel olmasının sebebi akitte kararlaştırılmasıdır. Kıymetinin bedel olmasının sebebi ise, vasatının kıymeti ile tespit ediliyor oluşudur.⁴¹²

Efendinin kölesine “Seni dirhemler üzerine kitâbete kestim.” dediği akit, “batıl”dır. 3 dirhem de ödense, 1000 dirhem de ödense azat vaki olmaz. Zira dirhemlerin bir vasatından bahsedilemez. Dolayısıyla burada, cehalet-i fahişe mevzubahis olur. Efendinin kölesine “Seni dirhemler karşılığında azat ettim.” demesi ise böyle değildir. Zira bu beyan, “ıtk alâ mâl”e dair bir icaptır. Buna binaen, kabul eden köle hürriyetine kavuşur. Mamafih kendi kıymeti üzerine borç olur.⁴¹³

Malın vasfı malum olduğunda, hürriyetine kavuşmak isteyen mükâtebin, o vasıftaki malı ifa etmesi icap eder. Aksi takdirde azat vaki olmaz. Zira akit, o vasıftaki mal üzerine in'ikad etmiştir. Mesela, terzi bir kölenin bedel olması kararlaştırıldığı halde, terzilik bilmeyen bir köle ile ifada bulunan mükâteb, hür olmaz.⁴¹⁴

Kitâbet akdinde, satım ve kira akdinin aksine, canlı varlıkların “deyn olarak” sabit olmasına izin verilmiştir. Dolayısıyla gayr-i muayyen bir köle, vasıf (hizmetçi köle) veya cinsi belli bir hayvan kitâbet bedeli olarak kararlaştırılabilir. Bunun sebebi, kitâbetin müsamahaya dayanan bir akit olmasıdır. Kitâbet akdi bu cihetten nikah akdine benzer. Nitekim bu sayılanların mehir olarak kararlaştırılması da caizdir.⁴¹⁵ Ser'ıye sicillerinde de zaman zaman bu tür bedellere rastlanılır. Mesela Kırım sicillerinde yer alan bir hüccette zikredildiğine göre, Mevlüt Gazi isimli kölenin kitâbet bedeli “500 koyun” ve 60 altından müteşekkildi.⁴¹⁶

Kitâbet bedelinin muayyen miktar para olmasına çok sık rastlanılır. Nitekim sahâbeden Karaza b. Ka'b' kölesi Süfyan'ı 70 bin dirhem üzerine kitâbete kesmiştir.⁴¹⁷ Yine Berîre'nin kitâbet bedeli 5 veya 9 ukiyye idi.⁴¹⁸ Muhaddis Ebû Saîd El-Makbûrî'nin kitâbet bedeli de muayyen miktar parayı ihtiva ediyordu. İbn Kuteybe'nin “El-Maârif” adlı eserinde nakledildiğine göre o, kitâbet bedeli olan 40 bin dirhem ve kurban bayramlarında vereceği kurbanlık koyunları ifa ederek hürriyetine kavuşmuştur.⁴¹⁹

⁴¹² Serahsî, C.7, s.338, C.8, s.88; Kâsânî, C.5, s.432-433; Dâmâd, C.4, s.8; İbn Âbidîn, C.6, s.101-102. Malın mal olmayan bir şeyle mübadele edildiği akitlerde, vasfı bilinmeyen bir malın zimmette sabit olması caiz kabul edilmiştir. Nikah, muhâlaa, amden katilde sulh ve ıtk alâ mâl bu akitlere misaldir. Kâsânî, C.5, s.433.

⁴¹³ Kâsânî, C.5, s.434.

⁴¹⁴ Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.5.

⁴¹⁵ Serahsî, C.7, s.331, 338; C.8, s.86.

⁴¹⁶ Kırım, Sic. 22, v.50a/3 (Köse, s.120).

⁴¹⁷ İbn Habîb, s.243.

⁴¹⁸ Mâlik, *Muvatta'*, Itk ve Velâ, 10 (17); Buhârî, Mükâteb, 2-6 (1-6); Müslim, Itk, 2 (6); İbn Mâce, Itk, 3 (2521); Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 2 (3929-3930); Nesâî, Itk (4996-4999).

⁴¹⁹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, C.1, Kâhire: Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme Li'l-kitâb, 1997, s.443.

Mamafih, İbn Hacer el-Askalânî'nin "el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe" isimli eserinde, onun kitâbet bedelinin 40 bin dirhem olduğu ifade edilmiş, kurbanlıkların bahsi geçmemiştir.⁴²⁰

Zikri geçen "El-Muhabber" isimli eserin "Kûfe ve Basra Mükâteblerinin Eşrâfının (İleri Gelenlerinin) İsimlendirilmesi" başlıklı bahsinde yer verilen kitâbet bedelleri de ekseriyetle muayyen miktar para olmuştur. Bununla beraber zaman zaman bu bedele para dışında bedeller de ilave edilmiştir. Nitekim Kûfe eşrâfından Ebû Mirdâs'ın kitâbet bedeli 40 dirheme ilaveten çobanlarıyla birlikte 30 dişi deveydi. Yine Kûfe eşrâfından olan Gazvân'ın kitâbet bedeli ise 50 bin dirhem ve hizmetçi kölelerden müteşekkildi.⁴²¹

Osmanlı şer'îye sicillerinde, kitâbet bedelinin para olduğu bir hayli kayıt vardır. Mesela 1679 senesine ait bir hüccette zikredildiğine göre, Siyavuş b. Abdullah isimli köle 22 000 akçeye; 1680 senesine ait bir hüccette zikredildiğine göre de Rıdvan b. Abdullah isimli köle 27 500 akçeye kitâbete kesilmiştir. Mezkûr iki köle de bedeli ifa etmiş ve hüccetler, azatlarına dair bir vesika olması gayesiyle tanzim edilmiştir.⁴²²

Kitâbet bedelinin bir üçüncü kişiye ödenmesinin kararlaştırılması da caizdir. Nitekim 1594 senesine ait bir kayıta zikredildiğine göre, Hasan isimli köle efendisine 8000 akçe, efendisinin eşine de 2880 akçe ödemesi mukabilinde kitâbete kesilmiştir.⁴²³

Mükâtebin efendiye kefil olması veya ona ait bir borcu ödemesi de bedel olarak kararlaştırılabilir. Mükâtebin teberruât nevinden tasarruflara ehil olmaması, buna mâni teşkil etmez. Zira burada bahis mevzuu olan, kitâbet bedelinin efendi yerine bir başkasına verilmesidir. Mükâtebin kitâbet bedelini ödemesi teberru değildir.⁴²⁴

Kitâbet bedeli mükâtebin bir kuyu kazması, bir ev yapması veya başka bir eser inşa etmesi olabilir. Ancak ileride tarafları ihtilafa sürükleyecek bir cehaletten imtina edilmesi gerekir. Kazılacak kuyunun boyutlarının ve yerinin tespit edilmesi, ev yapılacak malzemenin gösterilmesi ve evin tarif edilmesi böyledir.⁴²⁵ Buna verilebilecek güzel bir misal Selmân-ı Fârisî'nin kitâbet bedelidir. Zira bahsi geçtiği üzere onun kitâbet bedeli, 300 hurma fidanının dikimini de ihtiva ediyordu.⁴²⁶ Kırım sicillerinde yer alan bir hüccete göre ise Pavli isimli köle 8 bin dip bağı yetiştirmek mukabilinde kitâbete kesilmiştir.⁴²⁷

Bursa şer'îye sicillerinde yer alan kayıtlarda, kitâbet bedelinin "muayyen cins kumaşı, muayyen miktarda dokuma" olması, sık rastlanan bir haldir. Bunun sebebi Bursa'nın büyük bir ticaret ve dokuma merkezi olmasıdır.⁴²⁸ Nitekim 1472 senesine ait bir hüccete göre Ayas isimli köle, atlas meşdudlarından (ipekten yapılan sıkı bir iplik türü) 60 atlas meşdud dokuması mukabilinde; 1479 senesine ait bir hüccete göre zaten valacı olan Nergis, her biri 200 zira boyunda olacak şekilde, 30 vala (bir tür ipek kumaş) meşdudu dokuması mukabilinde; 1479 senesine ait başka bir hüccete göre ise,

⁴²⁰ İbn Hacer Askalânî, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, C.5, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, h.1415, s.488.

⁴²¹ İbn Habîb, s.242-243.

⁴²² Hüccetler için sırasıyla bkz. Eyûb Havass-ı Refia, Sic. 90, v.30b/3 (KSP, s.220, H.207); Eyûb Havass-ı Refia, Sic. 90, v.66a/1 (KSP, s.375, H.440).

⁴²³ Rumeli Sadareti, Sic. 21, v.74a/2 (KSP, s.285, H.305).

⁴²⁴ Serahsî, C.8, s.7; Kâsânî, C.5, s.441.

⁴²⁵ Serahsî, C.8, s.7; Kâsânî, C.5, s.435; Molla Hüsrev, C.2, s.9; Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.30.

⁴²⁶ İbn Hişâm, C.1, s.292-294.

⁴²⁷ Kırım, Sic. 15, v.53b/2 (Köse, s.94-95).

⁴²⁸ Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu*, s.30-31.

İskender isimli köle her biri 8 kıta gelecek şekilde, 19 münakkaş kadife meşdudu dokumak üzere kitâbete kesilmiştir.⁴²⁹

Kitâbet bedelinin mükâtebin kendine ait bir kazancı olmasına imkân vermediği bazı akitlerde, mükâteb için nafaka veya harçlık takdir edildiği müşahede edilir. Mesela, 1478 senesine ait bir hüccete göre, Hâce Sadrüddin 30 pare kara kemhâ (bir tür ipek kumaş) meşdud dokumak üzere kitâbete kestiği iki kölesine, yemeklik olsun diye ayda 120 akçe vermeyi, her bir kıt'a kesilip Hâce Sadduddin'e ulaştınca da, dokuyana 4 akçe vermeyi taahhüt etmiştir.⁴³⁰ 1480 senesine ait bir hüccete göre ise, efendi kitâbete kestiği kölesine dokuyup teslim edeceği her kıta başına 20 akçe, senede bir kere de 50 akçelik bir kaba cübbe ve 20 akçelik bir gömlek vermeyi taahhüt etmiştir.⁴³¹

2.3.1.2. Hizmet

Tetkik edilen şer'îye sicillerinde kitâbet bedelinin ekseriyetle, muayyen miktar para veya muayyen müddet hizmet kararlaştırıldığı görülmüştür. Daha az olmakla beraber hizmetin türünün muayyen olduğu akitlere de rastlanılmıştır. Nitekim 1679 senesine ait bir hüccete göre Hüseyin Çelebi b. Mehmed kölesi Hasan'ı, iki sene boyunca marangozluk öğretmesi mukabilinde kitâbete kesmiştir.⁴³² 1651 senesine ait bir hüccete göre ise haddad (demirci) taifesinden el-Hac Bali b. Ömer, kölesi Yusuf'u, "4 sene tamamına değin bila fena vela ibâk (sadakatle ve kaçmadan) hizmet edip demircilik etmek üzere" kitâbete kesmiştir.⁴³³ 1594 senesine ait bir hüccete göre ise, Covan isimli köle, 6 sene boyunca efendisinin Lefkoşa'daki evine muttasıl (bitişik) bahçede hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiştir.⁴³⁴

İstanbul'un fethiyle elde edilen Rum esirlerin surları tamir karşılığında hürriyetlerini elde etmeleri, hizmet mukabilinde kitâbete misal olarak verilebilir.⁴³⁵ Ancak bunun için Devlet başkanının esirleri köle statüsüne geçirmiş olması icap eder. Aksi takdirde kitâbet akdinden bahsetmek mümkün olmaz. Zira efendi ve kölesi arasında cereyan eden bir akitten bahsedilemez. Böyle bir tatbikat, savaş esirlerinin fidye karşılığı serbest bırakılması olarak nitelenir.

Kitâbet bedelinin muayyen müddet hizmet olmasına sicillerde sık rastlanır. Hizmet müddeti hususunda bir tahdit olmamasına rağmen, müddetler umumiyetle 3 ila 7 sene arasında değişmiştir.⁴³⁶ Bununla beraber 6 ay⁴³⁷ gibi kısa veya 15 sene⁴³⁸ gibi uzun bir müddet için yapılan akitlere de rastlanılmıştır. Fetva mecmualarında yer alan meselelerde ise bu müddetlerden daha kısa ve daha uzun

⁴²⁹ Hüccetler sırayla: Bursa, Sic. A199, v.154a; Sic. A3, v.170b; Sic. A4, v.173b (Sahillioğlu, s.222-224).

⁴³⁰ Bursa, Sic. A3, v.27a (Sahillioğlu, s.227-228).

⁴³¹ Bursa, Sic. A3, v.389b (Sahillioğlu, s.224-225).

⁴³² Hasköy, Sic. 10, s.82/1 (KSP, s.126, H.145).

⁴³³ Beşiktaş, Sic. 62, v.29 (Gözen, s.73-74, H.108).

⁴³⁴ Kıbrıs, Sic. 1A, s.279 (269)/4 (Tamçelik vd. s.1108).

⁴³⁵ Aydın, Hamidullah, "Köle", DİA, C.26, s.243.

⁴³⁶ bkz. Eyüb Havass-ı Refia, Sic. 37, v.28a/2 (KSP, s.172, H.178); Beşiktaş, Sic. 63, v.85a/1 (KSP, s.231, H.289); Ahi Çelebi, Sic. 1, v.10b/2 (KSP, s.86, H.67).

⁴³⁷ Galata, Sic. 5, s.134-1 (KSP, s.147, H.214).

⁴³⁸ Bab, Sic. 54, v.7a/3 (KSP, s.80, H.42).

olanları yer almıştır. Nitekim Fetâvâ-i Ali Efendi hizmet müddetinin 100 gün⁴³⁹, Ebussuûd Efendi ise 20 sene⁴⁴⁰ olduğu bir suali ihtiva etmiştir.

Kitâbet bedelinin muayyen müddet hizmet olması hususunda, kıyasa göre hareket edilse idi, akdin caiz olmadığı neticesine varılırdı. Zira kölenin hizmetinden istifade etmek akit öncesinde de efendinin hakkı olup, akitle yeni bir şey elde edilmemektedir. Diğer taraftan hizmetin muhtevası da muayyen değildir. İstihsâna göre ise, böyle bir kitâbet akdi caiz kabul edilmiştir. Zira hizmet, akit öncesi borç olmayıp, akitten sonra zimmette borç olarak sabit olur. Bu cihetten, bedelin muayyen miktar mal olmasından farklı değildir. Hizmetin muhtevası ise örfe göre tespit edilir. Dolayısıyla hizmet müddetinin muayyen olması, cehaleti kaldırmak için kâfi görülür.⁴⁴¹

Bazı kayıtlarda ise hizmet mukabilinde kitâbete kesilen köleye nafaka takdir edildiğine şahit olunur. Nitekim 1626 senesine ait bir kayda göre, Piyale isimli kölelerini hizmet mukabilinde kitâbete kesen müşterek mâlikler, günlük beşer akçe nafaka vermeyi de üzerlerine almıştır.⁴⁴² Bunun sebebi Piyale'nin efendilerine bizzat hizmet ederken kazanç sahasına atılamaması, dolayısıyla nafakasını kendi temin etmeye muktedir olamayışdır. Ayrıca muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin kazancının efendisine ait olacağı kabul edilmiştir.⁴⁴³ Mezkûr mesele bu çalışmanın üçüncü bölümünde, efendinin tasarruflarına dair kısımda tetkik mevzuu yapılmıştır.

Muayyen müddet hizmetin bir üçüncü kişiye edilecek olması da kitâbet bedeli olmaya elverişlidir.⁴⁴⁴ Tetkik edilen sicillerde, hizmetin görüleceği bu kişilerin, hep yakın akraba olduğu müşahade edilmiştir. Nitekim 1590 senesine ait bir kayıta, Hüsam Reis b. Abdullah'ın kölesini, oğullarına beş sene hizmet etmesi mukabilinde⁴⁴⁵; 1607 senesine ait bir kayıta, Cemile Hatun'un cariyesini, kızına 3 sene hizmet etmesi mukabilinde⁴⁴⁶; 1637 senesine ait bir kayıta ise el-Hâc İsmail b. Hasan'ın kölesini, zevcesine 5 sene hizmet etmesi mukabilinde⁴⁴⁷ kitâbete kestiği zikredilmiştir.

Hizmetin efendinin vefatından sonra icra edileceğinin kararlaştırıldığı kitâbet akitleri, mevzu dahilinde dikkat çekmektedir. Nitekim 1671 senesine ait bir ilama göre, Zamane Hatun sıhhatinde cariyesi Timurhan'ı, “vefatı gününden” 5 sene tamamına değin kendi mevlâ-i itâkası olan Rabia Hatun'a hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesmiş, Timurhan da kabul etmiştir. Zamane vefat ettikten sonra varisleri (eşi ve Rabia Hatun) mezbûreye köle diye el koymak istemiş, neyse ki Timurhan kitâbet akdinin mevcudiyetini iki şahitle ispatlayabilmiştir.⁴⁴⁸ 1725 senesine ait bir hüccete göre ise, el-Hâc Mustafa kölesi İvaz'ı, vefatından sonra oğluna 4 sene hizmet etmesi mukabilinde, sıhhatinde kitâbete kesmiş, mezkûr da müddeti tamamlayarak hürriyetini elde etmiştir.⁴⁴⁹

Efendinin kölesini, vefatından sonra hizmet edecek şekilde kitâbete kesmesi, vasiyet olarak yorumlanabilir. Bu takdirde kitâbet akdi efendinin vefatında sonra bahis mevzuu köleye teklif edilir.

⁴³⁹ Ali Efendi, **Fetâvâ-i Ali Efendi**, Haz. ve Şrh. H. Necati Demirtaş, C.1, İstanbul: Kubbealtı, 2014, s.227.

⁴⁴⁰ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.586.

⁴⁴¹ Serahsi, C.8, s.6.

⁴⁴² Konya, Sic. 30, s.62-2 (Sak, Doktora Tezi, s.116).

⁴⁴³ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.582, 586; Bayramzâde, v.64a; Feyzullah Efendi, s.107.

⁴⁴⁴ Kâsânî, C.5, s.434; Serahsi, C.8, s.7.

⁴⁴⁵ Galata, Sic. 15, v.52a/2 (KSP, s.160, H.218).

⁴⁴⁶ Galata, Sic. 32, v.44a/2 (KSP, s.156, H.179).

⁴⁴⁷ Eyüb Havass-ı Refia, Sic. 37, v.9b/3 (KSP, s.98, H.65).

⁴⁴⁸ Eyüb Havass-ı Refia, Sic. 82, v.32a/1 (KSP, s.144, H.165).

⁴⁴⁹ Bursa, Sic. B157, v.12b/1 (Demirtaş, s.112-113).

Buna binaen akit vefattan sonra kurulmuş olur.⁴⁵⁰ Kitâbet, azat ile neticelenirse velâ hakkı vasiyet eden efendiye ait olur. Bununla beraber varise vasiyet caiz olmadığından, lehlerine vasiyet yapılmayan varisler bu akde itiraz edebilirler.⁴⁵¹ Mezkûr akit vasiyet olarak değerlendirilmediğinde, kitâbet bedeli “efendi ölene kadar efendiye hizmet + mezkûr müddet zikredilen kişiye hizmet” şeklinde olur. Bu takdirde hizmet müddeti muayyen olmayacağı için akit fâsit olur. Diğer bir ihtimal de kararlaştırılan müddetin toplam hizmet müddeti olduğu, efendi vefat ettikten sonra kalan hizmetin mezkûr kişiye görülecek olduğudur. Nitekim sicillerde bu minvalde kayıtlar da mevcuttur. Mamafih buna dair misallere, taraflardan birinin vefat etmesinin tetkik edildiği kısımda, “Bedelin Muayyen Müddet Hizmet Olması” başlığı altında yer verilmiştir.

1597 senesine ait bir kayda göre, Mehmed Çavuş h.1003 senesinin Recep ayının başlarında, sıhhatliken, kölesi İskender’i “vefatından sonra” küçük çocuklarına (4 kişi) 2 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesmiştir. 3 Cemaziyelahir 1005 tarihinde tutulan kayda göre, İskender hizmet müddetinin 11 ayını (?) tamamlamış ve bir ayı baki kalmıştır.⁴⁵² Bu meselede 2 senelik hizmet müddetinin akdin kurulduğu tarihte başladığı mülâhaza edilir. Dolayısıyla vefattan sonra denilmekle hizmetin tamamının değil, kalan hizmetin zikredilen kişilere yapılacağının irade edilmiş olması ihtimal dahilindedir. İki üst paragrafta yer verilen kayıtlarda ise buna dair bir emare mevcut değildir.

2.3.1.3. Hem Mal Hem Hizmet

Tek başına meşru olan bedellerin, bir araya getirilmesi de caizdir. Bedelin “1000 dirhem ve bir sene hizmet” olması böyledir. Mal ve menfaat beraber bedel olduğunda, münhasıran bedel oldukları hal için zikredilen kaidelere riayet edilmelidir.⁴⁵³

Şer’iye sicillerinde, bedelin bu şekilde tespit edildiği birkaç misale rastlanılmıştır. 1590 senesine ait bir hüccete göre, Ahmet Çelebi b. Abdullah, kölesi Mahmud’u 15 bin akçeyle beraber, evine bir varil su getirmesi ve Kuruçeşme’de bulunan bahçesine pereme (bir tür kayık) ile getirip götürmesi mukabilinde kitâbete kesmiştir. Burada 15 bin akçe ve bir varil su olan mali bedele hizmet borcu ilave edilmiştir. Mamafih mükâtebin efendisini kaç kere veya ne kadar müddet bahçeye götüreceği malumatı hüccette yer almamıştır. Ancak böyle bir cehalet akdin fâsit olmasına sebebiyet verir. Aynı husus bir varil su için de mevzubahistir. Suyun konulacağı varilin veya ölçülerinin zikredilmiş olması gerekir. Miktar bir varil ile mahdud değilse, varilin kaç kere veya ne kadarlık müddet zarfında getirileceğinin de biliniyor olması icap eder. Zikredilen türlerde bir cehalet olmadığı takdirde akit sahih olur.⁴⁵⁴

Bir başka misal de Kırım sicillerinde yer almaktadır. 1614 senesine ait hüccete göre Vasil isimli köle, kendisine verilen 50 koyunu 7 senede 400’e çıkarmak ve 7 senelik müddet zarfında koyunların sütünü efendisine vermek mukabilinde kitâbete kesilmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ Serahsi, C.7, s.371-372.

⁴⁵¹ age. C.28, s.72-73.

⁴⁵² İstanbul, Sic. 191, v.82a/2 (KSP, s.350, H.422).

⁴⁵³ Serahsi, C.7, s.332, 339; Molla Hüsrev, C.2, s.9.

⁴⁵⁴ Galata, Sic. 15, v.58b/1 (KSP, s.174, H.238).

⁴⁵⁵ Kırım, Sic. 4, s.24a/5 (Köse, s.118).

2.3.2. Akdi İfsâd veya İbtâl Eden Bedeller

Bu başlık altında kitâbetin sıhhatine zarar veren bedellerle, in'ikadına mâni olan bedeller bahis mevzuu yapılmıştır. Kitâbet batıl olduğunda, yani akit kurulmadığında, kararlaştırılan bedeli ödeyen köle hürriyetini elde edemez. Fâsit kitâbet ise sahih kitâbetin hükümlerini doğuracağından, bedeli ödeyen mükâteb hürriyetine kavuşur. Bununla beraber azat olan mükâtebin ödeme yapması bahis mevzuu olabilir. Diğer taraftan fâsit kitâbet, efendi cihetinden de gayr-i lâzım olduğundan, mükâtebin rızasının hilafına akit feshedilebilir. Fesihle akit sona ereceğinden, sonrasında bedelin ödenmesi bir mana ifade etmez.⁴⁵⁶

Fâsit kitâbette, mükâteble beraber onun kitâbet dairesine dahil olanlar da hürriyetine kavuşur. Halbuki batıl kitâbette, efendinin bu kölesini azat etmesi aynı neticeyi doğurmaz. Zira bu son halde akit mevcut değildir.⁴⁵⁷

2.3.2.1. Gayr-i Mütakavvim Bedel

Taraflardan birinin Müslüman olduğu kitâbet akdinde, bedelin mütakavvim olması gerekir. Aksi takdirde akit fâsit olur. Kitâbet bedelinin hamr (şarap) veya hınzır (domuz) cinsinden bir şey olması böyledir. Yine de kararlaştırılan bedeli ödeyen köle, hürriyetine kavuşur. Zira akit fâsit olmakla beraber, mün'akid olmuştur. Diğer bir sebep de azadın bağlandığı şartın tahakkuk etmiş olmasıdır. Zira kitâbet akdi ta'lik manasını bünyesinde barındırır. Bunun için icabın ta'lik lafzını ihtiva etmesi mecburi değildir. Mamafih hürriyetine kavuşan kölenin kendi kıymeti, Müslüman efendisine ödenecek bir borç olarak zimmetinde sabit olur. Zira azatla rakabesinin iadesi imkânsızlaşmıştır. Dolayısıyla ne kadar tutarsa tutsun, kendi kıymetini Müslüman efendisine ödemesi icap eder. Bedel olarak kararlaştırılan gayr-i mütakavvim mal, kölenin kıymetini geçiyorsa, kölenin kendi kıymetinden daha fazlasını ödemesi gerekir. Zira efendi, müsemmadan (kararlaştırılan bedelden) daha azının ödenmesine razı olmamıştır.⁴⁵⁸

İmam Züfer hamr veya hınzırı (müsemmayı) ödeyen kölenin azat olmayacağını söylemiştir. Ona göre fâsit kitâbet akdinde tek bedel, kölenin kendi kıymetidir. Dolayısıyla kıymetini ödeyen köle hürriyetine kavuşur. İmam Ebu Yusuf ise kararlaştırılan bedeli veya kendi kıymetini ödeyen kölenin azat olacağını söylemiştir. Zira ona göre, ikisi de bedeldir. Hamr ve hınzır zâhiren, kölenin kıymeti ise manen bedeldir.⁴⁵⁹

Efendi ve kölenin ikisi de zimmî olduğunda, hamr ve hınzırın kitâbet bedeli olarak kararlaştırılması caiz olur. Zira bunlar, onların nezdinde mal kabul edilir. Bu halde efendi ve mükâtebden biri Müslüman olursa, akdin sıhhatine bir zarar gelmez. Zira kitâbet, müsamahaya dayanan bir akittir. Mamafih bir Müslümanın mezkûr malları temlik veya temellük etmesi haram olduğundan, hamr veya hınzırın kıymetinin verilmesi icap eder.⁴⁶⁰ Mükâteb bu malların kıymeti yerine aynını

⁴⁵⁶ Haskefi, *ed-Durru'l-Muhtâr*, s.592-593.

⁴⁵⁷ Serahsi, C.8, s.15.

⁴⁵⁸ Serahsi, C.7, s.338; Mevsîlî, C.4, s.250-251; Dâmâd, C.4, s.7; İbn Âbidîn, C.6, s.101.

⁴⁵⁹ Serahsi, C.7, s.338; Dâmâd, C.4, s.7. İmam Züfer ve İmam Ebu Yusuf'un görüşleri İhtiyâr'da, kölenin kendi kıymeti yerine, hamrın kıymeti olarak geçmiştir. Mevsîlî, C.4, s.251. Ebu Hanife'den gelen bir rivayete göre, efendi kölesini kitâbete keserken ta'lik lafzı kullanırsa, mesela "Şu kadar miktar şarabı bana getirsen hürsün, yoksa kölesin." der ise, illa şarabın ifa edilmesi gerekir. Aksi takdirde, şart yerine getirilmemiş olduğundan, azat vaki olmaz. Merğînânî, C.2, s.575; Dâmâd, C.4, s.7.

⁴⁶⁰ Kâsânî, C.5, s.431-432.

ödediğinde, bir görüşe göre azat olurken, diğer görüşe göre olmaz. Ancak sahih olan, aynının ifası ile de azadın vaki olmasıdır.⁴⁶¹

Müslüman ve zimminin müşterek mâlik oldukları zimmi bir kölenin, zimmi efendisi tarafından Müslüman efendiden “izin alınarak”, hamr veya hınzır karşılığında kitâbete kesilmesi, Ebu Hanife’ye göre caiz olur. Zira ona göre kitâbet tecezzi eder (bölünme kabul eder). Dolayısıyla münhasıran gayrimüslim ortağın payı kitâbete kesilmiş olur. İmameyn’e göre ise böyle bir akit fâsittir. Zira onlara göre kitâbet tecezzi etmediğinden, Müslüman ortağın payı da kitâbete kesilmiş olur. Müşterek kölenin tamamı hamr veya hınzır karşılığında kitâbete kesildiğinde, Ebu Hanife’ye göre de akit fâsittir. Yine de bedeli iki efendiye ulaştıran mükâteb hürriyetine kavuşur. Bununla beraber azatlı kölenin Müslüman efendisinin hissesini tazmin için siâyet etmesi icap eder. Zimminin hakkı da tespit edilen bedelden (hamr veya hınzır) hissesine düşendir.⁴⁶²

2.3.2.2. Kölenin Kıymeti

Kitâbet bedelinin kölenin kıymeti olarak tespit edilmesi, akdin fâsit olmasına yol açar. Bunun sebebi, akdin yapıldığı esnada kıymetin cins ve miktar olarak bilinmemesidir. Zira kıymet, kişiden kişiye değişir. Yine de kendi kıymetini ödeyen köle hürriyetine kavuşur. Zira her hâlükârda, kölenin kıymeti kararlaştırılan bedeldir. Bu halde hürriyetine kavuşan mükâtebin efendisine ilave bir ödeme yapması lâzım gelmez. Zira fâsit kitâbetin gereği de kölenin kendi kıymetini ödemesidir.⁴⁶³

Kölenin kıymeti efendi ve mükâtebin üzerinde uzlaştıkları miktardır. Uzlaşamazlarsa iki kişinin ittifak ettiği miktar kıymet olur. İttifak mevzubahis değilse, yani söylenen meblâğlar farklı farklıysa, bunların arasında en yükseği kölenin kıymeti olarak tespit edilir. Bundan daha azını ödeyen mükâteb hürriyetine kavuşamaz.⁴⁶⁴

2.3.2.3. Gayr-i Muayyen Bir Kölenin Bedelden İstisna Edilmesi

Mükâtebin ödeyeceği bedele mukabil, efendinin ona gayr-i muayyen bir köle verecek olması, Tarafeyn’e göre akdin fâsit olmasına yol açar. Zira kölenin kıymeti meçhuldür ve istisna edilenin meçhul olması bedelin tamamında cehalete yol açar. Ebu Yusuf ise bunun caiz olduğunu söylemiştir. Zira bedel olarak “bir köle”nin kararlaştırılmasına izin verilmiş, vasıftaki cehalet ise vasatının ödenmesiyle telafi edilmiştir. Buna binâen “bir köle” istisnası da caiz olmalıdır. Bu noktada, Tarafeyn’in meseleyi kitâbet bedelinin kölenin kendi kıymeti olmasına, İmam Ebu Yusuf’un ise gayr-i muayyen bir köle olmasına benzettiği mülahaza edilir. Ebu Yusuf’a göre ödenecek bedel, mükâtebin kendi kıymeti ve vasat kölenin kıymeti arasındaki nispet esas alınarak tespit edilir. Mükâtebin ödeyeceği tek bedel, kitâbet bedelinde kendi kıymetine düşen kısım olur. Mesela: Kitâbet bedeli 2000 dirhem, vasat kölenin kıymeti 1000 dirhem, mükâtebin kıymeti de 3000 dirhem olduğunda, mükâtebin ödemesi gereken meblâğ, 1500 ($2000 \times \frac{3000}{3000+1000}$) dirhem olur.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Dâmâd, C.4, s.8.

⁴⁶² Serahsî, C.8, s.92; Kâsânî, C.5, s.456-457.

⁴⁶³ Serahsî, C.8, s.10-11; Kâsânî, C.5, s.434; Mevsilî, C.4, s.251-252.

⁴⁶⁴ Haddâd, C.2, s.113; İbn Âbidîn, C.6, s.100.

⁴⁶⁵ Merğînânî, C.2, s.579; Mevsilî, C.4, s.250; Dâmâd, C.4, s.6-7.

Muayyen bir kölenin istisna edilmesi ise ittifakla caiz kabul edilmiştir.⁴⁶⁶

2.3.2.4. Mülkiyeti Başkasına Ait Mal

Başkasına ait bir malın kitâbet bedeli olmasına izin verilmemiştir. Zira böyle bir mal makdûru't-teslîm (teslim edilebilir) değildir. Mehirden ise makdûru't-teslîm olma şartı aranmadığından, üçüncü kişiye ait bir malın mehir olması caiz kabul edilmiştir. Bir evin, kölenin, kumaşın, hayvanın, mekîlât ve mevzûnât türünden bir malın aynıyla tespit edilmesi böyledir. Bunlar kitâbetin fâsit olmasına sebebiyet verir. Bunun istisnası başkasına ait paraların bedel olarak kararlaştırılmasıdır. Para tayin ile taayyün etmeyeceğinden, zimmette deyn olarak sabit olur. Dolayısıyla illa tayin edilen paranın teslim edilmesi gerekmez. Tespit edilen meblağı ödeyen köle hürriyetine kavuşur. Ebu Hanife'den gelen bir rivayete göre ise, başkasına ait bir aynın kitâbet bedeli olması caizdir.⁴⁶⁷

İmam Muhammed'den gelen bir rivayete göre, aynın mâliki icazet verirse, başkasına ait bir aynın bedel olarak tespiti caiz olur. Zira satım akdinde de böyledir. Kitâbet müsamahaya dayanan bir akit olduğuna göre, caiz olması evleviyetle kabul edilmelidir.⁴⁶⁸

Ebu Yusuf'tan gelen bir rivayete göre, tayin edilen bedeli ödeyen mükâteb hürriyetine kavuşur. Zira kitâbet, fâsit olarak da olsa, in'ikâd etmiştir.⁴⁶⁹ İnâye'de (Bâbertî'nin Hidâye şerhi) ise başkasına ait bir aynın bedel olması halinde, kitâbetin batıl olduğu zikredilmiştir.⁴⁷⁰

Efendiye ait bir malın bedel olduğu kitâbet akdi batıldır. Zira bu takdirde bedel kararlaştırılmamış gibidir. Kâsânî bunu, bir kimsenin kendi evini satarken, semen olarak yine kendi kölesini kararlaştırmasına benzetmiştir.⁴⁷¹

Köleye ait bir aynın bedel olarak tespiti ihtilaf mevzuudur. Bu mal me'zûn kölenin elinde olup, kazancıyla elde ettiği maldır. Yoksa kölenin mâlik olma salahiyeti yoktur ve elindekiler efendisine aittir. Caiz görmeyenler, başkasına ait (efendiye) bir aynın bedel olarak tespit ediliyor oluşunu delil getirmiştir. Diğerleri ise kölenin teslimine güç yetirebildiği muayyen bir malın bedel olduğunu, dolayısıyla akdin sahih olduğunu söylemiştir.⁴⁷² Kâsânî, caiz olmadığı kanaatindedir.⁴⁷³

2.3.2.5. Cinsi Belli Olmayan Hayvan veya Kumaş

Kitâbet bedelinin cinsi belli olmayan bir kumaş veya hayvan olması caiz değildir. Zira bunların çok cinsi olduğundan, mevzubahis cehaletin telafisi mümkün olmaz. Herhangi bir kumaş veya hayvan ile ifada bulunan köle hürriyetine kavuşamaz. Zira efendinin gerçekten getirilen kumaşı veya hayvanı istediği bilinemez. Bedelin hamr veya hınzır olması ise bundan farklıdır. Zira orada, istenilen bedelin ne olduğu malumdur. Burada ise, bedelin ne olduğu hususunda cehalet-i fahişe vardır.⁴⁷⁴

⁴⁶⁶ Molla Hüsrev, C.2, s.7; Dâmâd, C.4, s.7.

⁴⁶⁷ Serahsî, C.7, s.339; C.8, s.16-17; Molla Hüsrev, C.2, s.7; Dâmâd, C.4, s.6.

⁴⁶⁸ Merğînânî, C.2, s.578.

⁴⁶⁹ Serahsî, C.8, s.16; Tahtâvî, C.10, s.207.

⁴⁷⁰ İbn Âbidîn, C.6, s.101.

⁴⁷¹ Kâsânî, C.5, s.435-436.

⁴⁷² Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.4-5.

⁴⁷³ Kâsânî, C.5, s.436.

⁴⁷⁴ Merğînânî, C.2, s.576, 579; Mevsîlî, C.4, s.252.

2.3.2.6. Arazi ve Ev (Dâr)

Kitâbet bedelinin arazi veya ev olması caiz değildir. Zira aynıyla tespit edildikleri takdirde makdûru't-teslîm değildir. Vasıfları belirtildiğinde ise, zimmette deyn olarak sabit olmazlar. Zira bir ev diğerinden, bir arazi de diğerinden çok farklıdır. Bu cihetten kitâbet akdi, diğer muâvazât türü akitlerden farklı değildir. Dolayısıyla kitâbet bedelinin “(herhangi) bir ev” olması da “şu vasıflarda bir ev” olması da cehalet-i fahişeye sebebiyet verir.⁴⁷⁵

2.3.2.7. Kıymetli Taş

Yakut ve inci gibi mücevherler zimmette deyn olarak sabit olmazlar. Dolayısıyla kitâbet bedeli olarak tespit edilemezler. Zira bunların efradı arasındaki fark fâhiş derecededir. Nitekim bir incinin kıymetiyle, başka bir incinin kıymeti arasındaki fark bir hayli fazladır. Hatta bahis mevzuu cehalet, kumaş ve hayvanın cinsindeki cehaletten daha çoktur.⁴⁷⁶

2.3.2.8. Kan veya Meyte (Leş)

Kitâbet bedeli mal kabul edilmeyen bir şey olduğunda akit batıl olur. Kan ve meytenin (leş) bedel olması böyledir. Zira bu iki madde ne Müslümanlar ne de gayrimüslimler nezdinde maldır. Dolayısıyla bedel tespit edilmemiş gibidir. Kitâbet in'ikad etmediği için de zikredilen bedeli efendisine getiren köle hür olmaz. Kölenin azat olmasının bunların teslim edilmesine ta'lik edilmesi ise böyle değildir. Bu takdirde mezkûr malları efendisine getiren köle hürriyetine kavuşur. Zira şart tahakkuk etmiştir.⁴⁷⁷

2.3.3. Bedelin Kararlaştırılmaması

Kitâbet bedelinin tespit edilmemiş olması akdin batıl olmasına yol açar. Bu halde efendi sadece, “Seni kitâbete kestim.” demekle, köle de bunu kabul etmektedir.⁴⁷⁸ Bedeli sonradan kölenin veya efendinin tespit edecek olması da böyledir. Buradaki cehalet bedelin cinsinin bilinmediği halden daha fazladır. Zira hiç olmazsa orada tespit edilmiş bir bedel vardır. Burada ise bedel makul bir meblâğ olabileceği gibi, arz dolusu altın veya bir fels de olabilmektedir. Her hâlükârda akit batıl olacağından, teslimle azat vaki olmayacaktır.⁴⁷⁹

2.3.4. Kitâbet Bedeline Dair Diğer Meseleler

2.3.4.1. Bedelin Bir Kısımının Mükâtebe Hibe Edilmesi

Nur Suresi 33. ayetin kitâbet akdine kaynaklık eden bölümünün bahsi daha önce geçmiş, “Sağ ellerinizin mâlik olduklarından (kölelerinizden), kitâbet akdi yapmak isteyenlerin tekliflerini, onlarda bir hayır görürseniz, kabul edin.” kısmı izah edilmiş; “Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin.”

⁴⁷⁵ Serahsî, C.8, s.11-12, 88.

⁴⁷⁶ Serahsî, C.8, s.88.

⁴⁷⁷ Kâsânî, C.5, s.430, 474; Mevslî, C.4, s.251; Dâmâd, C.4, s.7.

⁴⁷⁸ Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.6.

⁴⁷⁹ Kâsânî, C.5, s.433.

kısmı akit yapıldıktan sonrasını alakadar ettiğinden sükût edilmişti. Bu başlık altında ise ayette geçen mal verme emrinin muhatabı, bağlayıcılığı ve şumulü hususundaki ihtilaflara yer verilmiş olup, Hanefî mezhebinin bu hususlardaki içtihamı ortaya konulmuştur.

Büreyde b. Husayb el-Eslemî (sahâbî) ve İbrahim en-Nehaî (tâbî) gibi bazı alimler ayette geçen mal verme emrinin bütün Müslümanlara yöneldiğini, onları mükâtebe sadaka ve zekât vermeye teşvik ettiğini söylemiştir. Zeyd b. Eslem (tâbî) ise muhatabın yöneticiler olduğunu ve zekâtın mükâtebe düşen payın verilmesinin emredildiğini söylemiştir. Nitekim İslâm'da kölelere yardım edilmesini teşvik eden ayet ve hadislerden başka vesilelerle bahsedilmiştir. Mamafih cumhura göre burada asıl muhatap efendi olup, mükâtebe bir mal verilmesi veya kitâbet bedelinin bir kısmının ona hibe edilmesi istenilmiştir. Diğer taraftan efendinin mükâtebe yardım etmesinin mecburi olup olmadığı hususunda müçtehitler ihtilaf etmiştir.⁴⁸⁰

Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri, Zâhirîlerle beraber bu hükmü vacip olarak yorumlamış, buna binaen mükâtebe mali yardım yapılmasını mecburi addetmişlerdir. Hanbelîler kitâbet bedelinin ¼'ünün düşürülmesini mecburi telakki etmiş, Şâfiîler ve Zâhirîler ise muayyen bir nispet takdir etmemiştir. Hanefî ve Mâlikî mezhepleri ise hükmün mendûb olduğunu düşünmüştür. Onlara göre mükâtebe mali yardımda bulunmak güzel olmakla beraber mecburi değildir.⁴⁸¹

İmam Şâfiî ayetin zâhirine bakmış ve hükmün vücûb bildirdiği neticesine varmıştır. Ayetteki “verin” emrinin mutlak gelmesini delil göstermiştir. Ayrıca mükâtebe mali yardımda bulunmak akdin gayesine münasip düşer. Zira kitâbet esasında ivaz elde etmek için değil, köleye yardım (irfâk) gayesiyle yapılır.⁴⁸² Şâfiîlere göre ya kitâbet bedelinin bir kısmı mükâtebe iade edilir ya da kitâbet bedelinin bir kısmı en baştan düşürülür. Bu miktar, en azından kendisine “şey” denilebilecek bir miktardır. Bununla beraber 1/4, bu mümkün olmadığında ise 1/7'lik bir nispet müstehab görülmüştür.⁴⁸³ Zâhirîlerde de kitâbet akdedildikten sonra mükâtebe kendisine mal denilebilecek bir şeyin verilmesi icap eder.⁴⁸⁴ İbnü'l-Arabî, İmam Şâfiî'nin kitâbeti mendûb kabul edip, bedelin bir kısmının hibe edilmesini vacip görmesini garip bulmuştur. Zira böylelikle asıl vacip değilken, fer' vacip olmuştur.⁴⁸⁵

Hanefî hukukçu Cessâs, bedelin bir kısmının düşürülmesinin mecburi olması halinde, bunun kendiliğinden vaki olacağını söyler. Dolayısıyla kalan bedeli ödeyen mükâtebin hürriyetine kavuşması icap eder. Bu ise “Mükâteb üzerinde kitâbet bedelinden bir dirhem bile kalsa köledir.”⁴⁸⁶ hadisine münasip düşmez. Zira azatın vaki olması için kararlaştırılan bedelin tamamının ödenmesi gerekir. İndirim nispeti muayyen olmadığında ise meselenin vahameti daha da büyür. Zira bu halde kitâbet bedeli meçhul hale gelir.⁴⁸⁷

Hanefîler, akitte bir bedel tespit edilip, sonra da bunun bir kısmının ödenmeyeceğinin kabul edilmesini çelişkili görmüştür. Diğer ivazlı akitlerde olduğu üzere, kitâbet akdinde de karşı tarafı ibraya icbar etmek mümkün olmamalıdır. Ayrıca ayetteki “verin” emri, kendinden önce gelen ve hükmü mendûb addedilen “... kitâbete kesin.” emrine atfedilmiştir. Ma'tûf atfedildiği şeyin hükmünü

⁴⁸⁰ Kurtubî, C.12, s.393-394.

⁴⁸¹ Bilmen, C.4, s.52-53.

⁴⁸² Serahsî, C.7, s.325.

⁴⁸³ Şîrbînî, C.19, s.454-457.

⁴⁸⁴ Bilmen, C.4, s.52.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Arabî, C.3, s.399.

⁴⁸⁶ Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 1 (3926).

⁴⁸⁷ Cessâs, C.5, s.182.

alacağından, “verin” emri de mendûb olmalıdır.⁴⁸⁸ Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) “Mükâteb, üzerinde bir dirhem bile kaldığı müddetçe, köledir.” buyurmuştur.⁴⁸⁹ Bedelin bir kısmının iskât edilmesi mecburi olsa idi, azadın vukuu için bedelin tamamının ödenmesi şart edilmezdi.⁴⁹⁰

Berîre ve Cüveyriye hadisleri de bu emrin mendûb olduğuna delâlet eder. Zira hadislerde kitâbet bedeline tatbik edilecek bir tenzilattan bahsedilmemiştir. Bu kişilerin hürriyetlerine kavuşması için bedelin tamamını ödemeleri bahis mevzuu yapılmıştır.⁴⁹¹ Ayrıca Osman b. Affan’ın kölesinden nakledildiğine göre, Hz. Osman kölesini kitâbete kesmiş ve bedelde tenzilata gitmemiştir. Emir vucub ifade etseydi, Hz. Osman’ın bu emre itaat etmemesi düşünülemezdi.⁴⁹²

Mükâtebe mali yardım yapılmasını mecburi addetmeyenlere göre, Hz. Ömer ve Hz. Ali’nin bedelde tenzilat yapmaları nedbe delalet eder. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali, bir kölesini 4000 dirheme kitâbete kesmiş ve bedelin ¼’ünü düşmüştür. Hz. Ömer de Meymun b. Câbân’ın dedesini 200 ukiyye bedelle kitâbete kesmiş ve hemen akabinde kızı Hafsa’dan kendisine 200 dirhem yollamasını talep etmiştir. Eline ulaşan bedeli kölesine verirken, bahis mevzuu ayeti okumuş ve Allah’ın bu malı ona mübarek kılması için dua etmiştir.⁴⁹³

Görüldüğü üzere Hz. Ömer mali yardımı derhal yapmıştır. Bunun sebebi vefat edip son takside yetişememekten korkmasıdır. Nitekim o, kölesi Ebu Ümeyye’yi kitâbete kestiğinde ilk taksiti ona hibe etmiştir. Ebu Ümeyye ilk taksit yerine son taksitin düşülmesini istediğinde, “korkarım, ona yetişemem” demiştir. Oğlu Abdullah b. Ömer ise tenzilatı son taksitten yapmıştır. Zira o, mükâtebi acze düşerse verdiği sadakanın kendisine dönmesinden korkmuştur.⁴⁹⁴ Hz. Ali de tenzilatı son taksitten yapmıştır. Mücahid ise her taksitten biraz düşülmesini münasip görmüştür.⁴⁹⁵

Sahâbeden Karaza b. Ka’b el-Ensârî kölesi Süfyân’ı 70 bin dirhem üzerine kitâbete kesmiş, daha sonra 40 binini ona hibe etmiştir. Süfyân’dan aldığı 30 bin dirhemle de yeniden köle satın almış ve onları azat etmiştir.⁴⁹⁶ Tabîinden Rebî‘ b. Ziyâd el Hârisî (Sicistan ve Horasan valisi) ise kölesi Ferrûh’u 100 bin dirhem üzerine kitâbete kesmiş, Ferrûh da bunun 50 bin dirhemini ödemiştir. Daha sonra Rebî‘, bu 50 dirhemi Ferrûha iade etmiş ve “Ey Ferrûh sen hürsün, bu para senindir” diyerek onu azat etmiştir.⁴⁹⁷

Şer‘iye sicillerinde mükâtebin kısmen veya tamamen ibra edildiği ya da azat edildiği kayıtlara rastlamak mümkündür. Bu son iki halde, efendi bedelin tamamından vazgeçtiğinden, kitâbet akdi sona erer. Bu sebeple mezkûr iki hale dair misallere daha ziyade “Kitâbet Akdinin Sona Ermesi”ne ayrılan kısımda yer verilmiştir.

⁴⁸⁸ Serahsî, C.7, s.324-325. Kitâbet bedelinde tenzilat yapmak mecburi olsaydı, bunun akde bağlı olması icap ederdi. Dolayısıyla akit hem bunu mecburi kılar (icap eder), hem de iskât ederdi. İcap ve iskât ise birbirine zıt iki haldir. Aynı akdin hem bir şeyi mecburi kılması hem de iskât etmesi mümkün değildir. Cessâs, C.5, s.182; Ebussuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, C.9, s.4279.

⁴⁸⁹ Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 1 (3926).

⁴⁹⁰ Serahsî, C.7, s.324.

⁴⁹¹ Cessâs, C.5, s.183.

⁴⁹² Cessâs, C.5, s.181; İbnü'l-Arabî, C.3, s.401.

⁴⁹³ İbnü'l-Arabî, C.3, s.400-401. Hz. Ali kitâbet bedelinin ¼’ünün, İbn Mes’ud ve Hasan b. Ebu Hasan ise 1/3’ünün hibe edilmesini güzel bulmuştur. İbn Ömer, 35 bin dirhem olan kitâbet bedelinin 5 bin dirhemini hibe etmiştir. Kurtubî, C.12, s.393.

⁴⁹⁴ Kurtubî, C.12, s.394-395.

⁴⁹⁵ İbnü'l-Arabî, C.3, s.401.

⁴⁹⁶ İbn Habîb, s.243-244.

⁴⁹⁷ İbn Habîb, s.243-244.

Mükâtebin bedelin bir kısmı için ibra edilmesi haliyle köleliğine son vermez. Zira zimmetinin kitâbet bedeliyle olan meşguliyeti devam eder. Nitekim 1649 senesine ait bir hüccete göre Dilaver isimli mükâteb, 6000 fiddî cedîd akçelik kitâbet bedelinin ödenmeyen kısmı olan 4650 akçenin, 2000 akçesi için ibra edilmiştir. Dolayısıyla azat olması için 2650 fiddî cedîd akçe daha ödemesi gerekmiştir.⁴⁹⁸

1525 senesine ait bir hüccet muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen köleye, bunun bir senesinin hibe edilmesini kayıt altına almıştır. Buna göre Turahan isimli efendi, oğlunu sünnet ettirdiği vakitlerde mezkûr hibeyi yapmış, ancak bu husus kayıtlara geçirilmeden vefat etmiştir. Bahis mevzuu hüccet de oğlunun tasdikine binaen tanzim edilmiştir.⁴⁹⁹

Fetva mecmualarında yer alan bir mesele, muhtemelen vaki olmuş bir hadiseye işaret ettiğinden, mevzuya güzel bir misal teşkil etmektedir. Zira kölenin mal mukabilinde kitâbete kesilmesini müteakip, bir miktar para ve dükkânın ona sermaye olarak verildiği malumatını ihtiva etmektedir.⁵⁰⁰

2.3.4.2. Bedelin Taksitlere Ayrılması ve Vade Tayini

Şâfiîlere göre, kitâbet bedelinin kölenin teslimine güç yetirebildiği bir şey olması icap eder. Zira kitâbete kesilen köle efendisinin elinden çıktığında herhangi bir mala sahip değildir. Bir nevi müflis mesabesinde olan mükâteb, kararlaştırılan bedeli kazanabilmek için zamana ihtiyaç duyar. Bunun için bedelin en az iki taksitde ayrılması ve vade tayin edilmesi mecburidir. Nitekim sahâbe ve onları takip edenler böyle yapmıştır. Diğer taraftan kitâbet kelimesi parçaları birbirine “ilave etmek” demektir. Bedelin peşin ödenebileceği kabul edilirse, birbirine ilave edilecek bir şey mevzubahis olmaz.⁵⁰¹ Hanbelî mezhebi de bedelin taksitli ve vadeli olmasını mecburi addetmiştir.⁵⁰²

Hanefî mezhebi, kitâbet bedelinin peşin olmasını caiz kabul etmiştir. Bunun sebebi kitâbete kaynaklık eden “onları kitâbete kesin” emrinin (Nur 24/33) umumi olması, taksit veya vade şartı ihtiva etmemesidir. Taksit ve vade köleye sunulabilir bir kolaylık olmakla beraber, nassa ziyade olduğundan, mecburi olması mümkün değildir. Kitâbet akdi bu hususta, diğer muâvazât türü akitlerden farklılık arz etmemektedir.⁵⁰³

Cessâs peşin ıtk alâ mâlin caiz kabul edilip, peşin kitâbet akdinin kabul edilmemesini garip bulmuştur. Zira iki akitte de köle, efendisinin elinden müflis olarak çıkmaktadır. Dolayısıyla zimmetlerinde sabit olan borcu ödeme güçlerinde bir fark bulunmamaktadır. Aynı mantık yürütülse, fakir bir kimsenin çocuğunu peşin semenle satın alması da caiz olmazdı. Mamafih fakir olmasına rağmen çocuğu onun mülküne dahil olmakta ve azat olmaktadır.⁵⁰⁴

Hanefîlere göre, İmam Şâfiî’nin aradığı makdûru’t-teslîm olma şartı kitâbet bedeli için aranmamalıdır. Zira bu, “ma’kûdun aleyh” için aranan bir şarttır. Kitâbet bedeli ise ma’kûdun bihtir. Satım akdinde müşterinin semeni ödeme gücüne sahip olması şart edilmediği gibi, kitâbet bedelini ödeyebilme gücüne sahip olmak da şart edilmemelidir.⁵⁰⁵ Ayrıca mükâtebin peşin bedeli karz olarak

⁴⁹⁸ Rumeli Sadareti, Sic. 80, v.46a/3 (KSP, s.188, H.196).

⁴⁹⁹ Üsküdar, Sic. 5, v.16b/5 (KSP, s.101, H.157).

⁵⁰⁰ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.584.

⁵⁰¹ Şîrbînî, C.19, s.441-443.

⁵⁰² İbn Kudâme, C.14, s.449-451.

⁵⁰³ Cessâs, C.5, s.184; Serahsî, C.8, s.2; Kâsânî, C.5, s.437; Dâmâd, C.4, s.4.

⁵⁰⁴ Cessâs, C.5, s.184-185.

⁵⁰⁵ Serahsî, C.8, s.3-4; Merğînânî, C.2, s.571; Mevslî, C.4, s.240-241.

veya hibe kabul ederek ödemesi de imkân dahilindedir.⁵⁰⁶ Mamafih efendinin mükâtebi ifa hususunda sıkıştırmaması da muhtemeldir.

Mâlikîlerin ekserisi kitâbet akdinin peşin, vadeli veya taksitli yapılmasını kabul etmiştir. Ancak bedelin peşin ödenmesinin kararlaştırıldığı akde, kitâbet yerine “mukâtaa” veya “kîtâa” demişlerdir.⁵⁰⁷ Mâlikî hukukçu İbnü’l-Arabî de, bedelin peşin olduğu akdin mukâtaa akdi olduğunu, kitâbet akdinin peşin bedelle yapılamayacağını söylemiştir. Zira sahâbîlerin tatbiki, Berîre’nin kitâbeti ve kitâbet kelimesinin manası bunu icap eder. İbnü’l-Arabî mukâtaa akdi için kölenin yanında bir mal olması gerektiğini ifade etmiştir. Kölenin yanında bir mal yoksa, bu akit caiz olmaz. Zira bu hal, vadenin meçhul olmasına yol açar.⁵⁰⁸ Mâlikîlere göre, taksit veya vade tayin edilmeden kitâbete kesilen köle, hâkimden bedelin taksitlendirilmesini talep edebilir. Bu takdirde kölenin kapasitesi ve emsallerinin kitâbeti esas alınarak bedel taksitlendirilir.⁵⁰⁹

Şer‘iye sicillerinde kitâbet bedelinin vadeli veya taksitli olduğu hüccetlere sıklıkla rastlanılır. Nitekim 1676 senesine ait bir hüccete göre, Şahin isimli kölenin kitâbet bedeli, günlük taksitlere bölünmüştür. Şahin, hüccetin tanzim edildiği tarihten bir sene tamamına değin, efendisine günlük 20 akçe verdiğinde hürriyetini elde edecektir.⁵¹⁰ 1688 senesine ait bir hüccete göre ise kitâbet bedeli 8 günlük periyotlar şeklinde taksitlendirilmiştir. Buna göre Dilaver isimli köle, “960 gün tamamına değin, her 8 gün tamamında 1 kuruşu” efendisine verecektir.⁵¹¹ 1591 senesine ait bir hüccette ise, Rıdvan isimli kölenin, 11 000 akçe olan kitâbet bedelinin, her ay 300 akçesi ödenecek şekilde taksitlendirildiği zikredilmiştir.⁵¹² 1600 senesine ait bir hüccette ise, Rıdvan isimli mükâtebin 30 bin akçe olan kitâbet bedeli, her senenin sonunda 10 bini ödenmek üzere “senelik” taksitlere ayrılmış, Rıdvan da iki senede 20 binini ifa etmiştir.⁵¹³

1519 senesine ait bir hüccete göre, Dursun isimli köle 1000 akçe üzerine kitâbete kesilmiş, vade olarak da 14 sene gibi uzunca bir müddet tayin edilmiştir.⁵¹⁴ 1560 senesine ait bir hüccete göre ise, İskender isimli kölenin 7000 akçe olan kitâbet bedelini ödeyebilmesi için tayin edilen vade 6 senedir.⁵¹⁵ Bu son iki halde bedelin taksitlendirilmiş olduğuna dair bir malumat mevcut değildir.

Vade tayin edilmeyen kayıtlar da bir hayli fazladır.⁵¹⁶ Ancak bu, efendinin bedeli derhal ödemesi için mükâtebi sıkıştıracığı manasına gelmemektedir. Zira kitâbet akdi, esasında, köleye yardım gayesiyle yapılır. Kitâbet bedelinin biriktirilebileceği makul bir vakte kadar mükâtebe imkân tanınmış olması yüksek bir ihtimaldir.

Mükâteb ve efendisi vadenin varlığı veya müddeti hususunda ihtilafa düştüklerinde efendinin sözüne itibar edilir. Bir taksitte ödenecek meblağda ihtilafa düşmeleri de böyledir. Zira efendi miktarın

⁵⁰⁶ Cessâs, C.5, s.185; Mevslî, C.4, s.241.

⁵⁰⁷ Kurtubî, C.12, s.386-387.

⁵⁰⁸ İbnü’l-Arabî, C.3, s.398-399.

⁵⁰⁹ Mâlik, *Müdevvene*, C.2, s.458-459; Cessâs, C.5, s.184, İbn Rüşd, C.4, s.184.

⁵¹⁰ İstanbul, Sic. 18, v.14a/3 (KSP, s.109, H.51).

⁵¹¹ İstanbul, Sic. 20, v.22b/1 (KSP, s.119, H.104).

⁵¹² Galata, Sic. 15, v.97b/1 (KSP, s.274, H.429).

⁵¹³ Bursa, Sic. B18, v.44a/9 (Habîb, s.361, H.475).

⁵¹⁴ Üsküdar, Sic. 2, v.12b/2 (KSP, s.105, H.115).

⁵¹⁵ Beşiktaş, Sic. 2, v.63b/3 (KSP, s.247, H.497).

⁵¹⁶ bkz. Ahi Çelebi, Sic. 1, v.30a/4 (KSP, s.164, H.196); Eyüb Havass-ı Refia, Sic. 90, v.30b/3 (KSP, s.220, H.207).

çok olduğunu söyleyerek, vadenin daha az olduğunu iddia eder. Vadenin dolup dolmadığı hususunda ise söz, mükâtebe ait olur. Aksini iddia eden tarafın beyyine getirmesi icap eder.⁵¹⁷

2.3.4.3. Vadenin Müphem Bir Vakıt Olması

Kitâbet akdindeki vadenin hasat zamanı, harman zamanı veya devletin vereceği atıyye zamanı gibi tam bilinmeyen bir vakit olması caizdir. Mamafih mezkûr vadeler satım akdinde akdin fâsit olmasına yol açardı. Zira satım, kazanç elde etmeye ve pazarlığa dayanan bir akittir. Kitâbet akdi müsamahaya dayanan bir akit olduğundan, bu tür vadeler akdin sıhhatine zarar vermezler. Zira bahis mevzuu cehaletin tarafları ihtilafa sürüklemeyeceği kabul edilmiştir. Atıyyelerin verilmesi, hasatın yapılması veya harmanın dövülmesi gecikirse, vadenin dolduğu kabul edilir. Zira bedelin bu vakitlerde ödeneceğinin kararlaştırılmasıyla, bunların vaki olmaları değil, her sene yapıldıkları vakit kastedilir.⁵¹⁸

2.3.4.4. Bedel Üzerinde Sulh

Hür kimselerin yaptığı sulhe dair kaideler, mükâteb ve efendisi arasında cereyan eden sulhe de tatbik edilir. Bununla beraber hürler arasında izin verilmeyen bir sulh muamelesine, kitâbet akdinin tarafları için izin verilebilir. Nitekim vadeli kararlaştırılan kitâbet bedelinin peşin ödenmesi mukabilinde, efendinin bedelin bir kısmından vazgeçmesi caiz kabul edilmiştir. Hür kimseler arasında yapılan böyle bir muamele faiz yasağından dolayı sahih olmaz. Zira bahis mevzuu muamelede para, vade ile mübadele edilmektedir. Mamafih mesele dahilinde mezkûr yasak mevzubahis olmaz. Zira kitâbet, müsamahaya dayanan bir akittir. Diğer taraftan vade, mükâtebin bedeli ancak onunla ödeyebilmesi cihetinden mal hükmündedir. Kitâbet bedeli de kefâletin sahih olmaması cihetinden mal hükmünde değildir. Dolayısıyla bedeller mal olma ve olmama hususunda müsavidir. Buna binaen mal ile malın mübadele edildiğini farz etmek mümkündür.⁵¹⁹

Böyle bir sulh muamelesinin (istihsânen) sahih olması, önceki kitâbetin iki taraflı feshedildiği ve yeni bir kitâbet akdedildiği şeklinde de izah edilmiştir.⁵²⁰

Kitâbet bedeline dair bahiste geçtiği üzere, bedelin aynıyla tayin edilmesi caiz değildir. Zira köle, kendine ait bir malvarlığına sahip değildir. Başkasına ait bir ayn ise, makdûru't-teslîm değildir. Bedelin sulh akdi ile aynı bir mala çevrilmesi ise mümkündür. Zira mükâteb yed hürriyetine sahiptir ve mâlik olduğu mallar vardır. Bununla beraber sulh bedelinin veresiye olması, sulhu ifsad eder. Zira deynin deyn ile mübadele edilmesi caiz değildir.⁵²¹

Tetkik edilen şer'îye sicillerinde, bahsi geçen mahiyetlerde bir sulh akdine rastlanılmadı. Bununla beraber, karşılaşılan bir sulh muamelesi şu şekildedir: 1598 senesine ait bir hüccete göre Yasemin isimli cariye 5000 akçe mukabilinde kitâbete kesilmiş, sonrasında bedeli ödemede acze düşmüş ve efendisiyle 3000 akçe üzerinde sulh olmuştur.⁵²²

⁵¹⁷ İbn Âbidîn, C.6, s.118.

⁵¹⁸ Serahsî, C.7, s.339, C.8, s.14-15; Kâsânî, C.5, s.433.

⁵¹⁹ Serahsî, C.7, s.339, C.8, s.8; Dâmâd, C.4, s.16. Hür kimseler arasında böyle bir sulh caiz olmamakla beraber, meselenin aslı sahâbe arasında ihtilafıdır. Serahsî, C.7, s.339.

⁵²⁰ Tahtâvî, C.10, s.223.

⁵²¹ Serahsî, C.8, s.8-9.

⁵²² Galata, Sic. 20, v.52b/1 (KSP, s.285, H.363).

2.3.4.5. Kitâbet Bedeline Kefil Olunması

Kitâbet akdinden doğan borç mükâtebin zimmetinde zayıf bir şekilde sabit olduğundan, kitâbet bedeline kefil olunması batıl kabul edilmiştir. Zira bu borç, mükâtebin acze düşüp köleliğe dönmesiyle düşer. Mükâteb bedeli ödemediği için, hapsedilmesi mümkün olmaz. Kefâlet ise ancak sahih borçlarda bahis mevzuu olur. Diğer taraftan kefilin mesuliyetinin asıldan daha fazla olmasına da izin verilmemiştir. Mükâtebin aksine kefilin hapsedilebilecek olması kabul edilebilir değildir. Itk alâ mâlden doğan borç ise böyle değildir. Zira efendinin ıtk alâ mâl icabını kabul eden köle hürriyetine kavuşur. Dolayısıyla bedel hür kimsenin zimmetinde kuvvetli bir şekilde sabit olur.⁵²³

1696 senesine ait bir kayıt mevzu dahilinde dikkat çekmektedir. Tarafların mahkeme dışında yaptıkları bazı muamelelere dair beyanlarını ihtiva etmektedir. Buna göre Ömer Beşe, Dilaver isimli kölesini 300 kuruşa kitâbete kesmiş, sonrasında kefâlet sahih zannıyla Yusuf isimli kişi kefil yapılmıştır. Hatta Yusuf bedelin 120 kuruşunu ödemiş, sonrasında kefâletin sahih olmaması sebebiyle ödediği meblâğı geri istemiştir. Daha sonra ise bu davasından vazgeçmiştir.⁵²⁴

Kitâbet bedeline kefil olunamaması kaide olmakla beraber, bir halde caiz kabul edilmiştir. Bu hal, beraber kitâbete kesilen aynı efendiye ait kölelerin, birbirine kefil yapmasıdır. Mezkûr mesele “Aynı Efendiye Ait Kölelerin Beraber Kitâbeti” başlığı altında tetkik edilmiştir.

2.3.4.6. Bedelin Cinsine veya Miktarına Dair İhtilaf

Mükâteb ve efendi kitâbet bedelinin miktarı veya cinsi hususunda ihtilafa düştüklerinde yeminiyle beraber kölenin sözüne itibar edilir. Dolayısıyla iddiasını ispat etmek isteyen efendinin beyyine getirmesi icap eder (Ebu Hanife).⁵²⁵ Mesela mükâteb bedelin 1000 dirhem, efendi de 2000 dirhem olduğunu söylediğinde, hâkim mükâtebe yemin ettirir ve bedelin 1000 dirhem olduğuna hükmeder. Efendi iddiasını destekleyen beyyine getirdiyse veya getirirse bedelin 2000 dirhem olduğuna hükmedilir. Bu halde mükâteb 2000 dirhemi ödemedikçe hürriyetine kavuşamaz. Mamafih 1000 dirheme hükmedildikten sonra ifa yapılır ve mahkemece azada hükmedilirse, sonradan bedelin 2000 dirhem olduğuna hükmedilmesi, vaki olmuş azadın iptaline sebebiyet vermez. Kalan 1000 dirhem azatlı kölenin borcu olur.⁵²⁶

Ebu Hanife eski görüşünde, tarafların delilleri olmadığında tıpkı satım akdinde olduğu gibi yeminleşeceklerini ve akdin fesh olacağını söylemiştir.⁵²⁷ İmameyn’in görüşü de bu şekildedir.⁵²⁸ Ebu Hanife’nin, kitâbetin feshi dışında bir çözüm yolu benimsemesi dikkat çekmektedir. Bunun sebebi kölenin hürriyetine kavuşmasının istenilmesi, bir başka deyişle kölenin maslahatına riayet edilmesidir.

⁵²³ Serahsî, C.7, s.220, 270, 331; Dâmâd, C.2, s.242. İbn Ebu Leyla kitâbet bedelinden doğan borca kefil olunmasını caiz kabul etmiştir. Kâsânî, C.5, s.464.

⁵²⁴ İstanbul, Sic. 22, v.83b/2 (KSP, s.362, H.268).

⁵²⁵ Kâsânî, C.5, s.439.

⁵²⁶ Serahsî, C.8, s.104-105.

⁵²⁷ Kâsânî, C.5, s.439.

⁵²⁸ Mevsilî, C.2, s.411.

Hem efendi hem mükâteb beyyine getirdiyse, bedel hususunda efendinin sözüne itibar edilerek 2000 dirheme hükmedilir. Bununla beraber azat hususunda mükâtebin sözü esas alınır. Dolayısıyla 1000 dirhemi öderse azat olduğuna hükmedilir. Kalan miktar ise borcu olmaya devam eder.⁵²⁹

2.4. Kitâbet Akdinin Mahalli (Ma‘kûdun Aleyhi)

Akdin mahalli, üzerine akit yapılan, akdin üzerine bina edildiği şeydir. Akdin hükmü ve tesiri mahalde tezahür eder. Her akdin bir mahalli vardır.⁵³⁰ Kitâbet akdinin mahalli ise “hürriyet”dir. Nitekim hür bir kimsenin kitâbete kesilmesi mümkün değildir. Zira bu kimse zaten hürriyeti haizdir. Dolayısıyla ona verilecek bir hürriyet (mahal) mevcut değildir.

İmam Şâfiî akdin mahallinin kölenin kendisi (rakabesi) olduğunu söylemiştir. Bu sebeple onlara göre mükâtebin vefat etmesi, kitâbetin sona ermesine yol açar.⁵³¹ Hanefîler ise bu takdirde akdin devam edeceğini söylemiştir. Dolayısıyla onlara göre akdin mahallinin köle olması mümkün değildir.⁵³²

Kölenin hürriyetine mukabil ödediği kitâbet bedeli ise alışverişteki semen mesabesindedir. Dolayısıyla “ma‘kûdun bih”tir.⁵³³

3. Kitâbet Akdine Konulan Şartlar

Kitâbet bedeli ödenmeden önce kitâbetin feshi mümkün olduğu halde, bedel ödenip azat vaki olduktan sonra fesih imkânsızlaşır. Kitâbet akdi feshe imkân vermesi cihetiyle satım akdine, vermemesi cihetiyle de nikah akdine benzer. Dolayısıyla ikisiyle de benzeştiği hususlar vardır. Kitâbette bir şart fâsit olduğunda, akdin esasına dair olup olmadığına bakılır; dairse akdi ifsâd eder (satım gibi); dair değilse akit geçerliliğini korur, ancak şart lağvıdır (nikah gibi). Akdin geçerliliğini korumasının sebebi, kitâbetin müsamahaya dayanan bir akit olmasıdır (nikah gibi).⁵³⁴

Kâsânî, fâsit şartın kitâbeti ifsâd edip etmemesini daha farklı bir temelde izah etmiştir. O nikah-satım ikilisi yerine, ıtk ve satımı merkeze almış ve bu ikisi arasında bir uzlaşmaya gitmiştir. Zira kitâbet akdi hem satım hem de ıtk manasını ihtiva eder. Köle kitâbetle hürriyetine kavuştuğu için, akit onun için ıtk mesabesindedir. Bunun karşısında efendinin kölesi üzerindeki mülkiyeti sona erer. Dolayısıyla kitâbet akdi efendi için satım mesabesindedir. Fâsit şart satım akdini ifsâd ederken, ıtk için bu bahis mevzuu olmaz. Zira ıtk feshe imkân veren bir tasarruf değildir. Kitâbet, iki manayı da ihtiva edince orta bir yol tercih edilmiştir. Buna göre fâsit şart akdin esasına dair olduğunda kitâbet fâsit, dair olmadığına ise sahih olmaktadır.⁵³⁵

Kitâbet bedeline dair bahislerde izah edildiği üzere, fâsit kitâbete ait bedeli ödeyen mükâteb azat olur. Mükâteble beraber, ona tabi olanlar da hürriyetine kavuşur. Zira akit, mün‘akid olmuştur.

⁵²⁹ Serahsî, C.8, s.105-106.

⁵³⁰ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, C.4, Şam: Dâru'l-Fikr, 1997, s.3018.

⁵³¹ Şirbînî, C.19, s.500.

⁵³² Serahsî, C.7, s.327-328.

⁵³³ Serahsî, C.8, s.3; Mevslî, C.4, s.241.

⁵³⁴ Serahsî, C.7, s.330-331; Dâmâd, C.4, s.8.

⁵³⁵ Kâsânî, C.5, s.439.

Bununla beraber mükâtebin kendi kıymeti ödediği bedelden fazlaysa, fazlalık zimmetinde deyn olmaya devam eder.⁵³⁶

Fâsit kitâbette, sahih kitâbette olduğu üzere muâvazât manası ağır basar. Ta‘lik manası ağır bassaydı, azattan sonra mükâtebin kendi kıymetini ödemesi gerekmez, mükâtebe tabi olarak azat olan akrabalarından bahsedilmezdi. Ayrıca efendi veya mükâteb öldüğünde kitâbet sona ererdi.⁵³⁷

3.1. Akdin Sıhhatini Bozmayan Şartlar

3.1.1. Muteber Şart

3.1.1.1. Şart Muhayyerliği

Kitâbet akdinde, satım akdinde olduğu gibi, taraflardan biri veya ikisi şart muhayyerliği ile muhayyer kılınabilir. Ebu Hanife’ye göre muhayyerlik müddeti en fazla üç gündür. İmameyn ise, muayyen olması şartıyla, müddet için bir üst sınır tayin etmemiştir.⁵³⁸ Muhayyerlik mevzuu, “Kitâbet Akdinin Vasfı” başlığı altında tetkik edildiğinden, burada tekrardan bahis mevzuu yapılmamıştır.

3.1.1.2. Azattan Sonra Muayyen Borç Şartı

Mükâtebin azat olduktan sonra, muayyen miktar mal ödeyeceği şart edilebilir. Kitâbet bedelinin 500 dirhem olması, bununla beraber azattan sonra 500 dirhem daha ödeneceğinin şart edilmesi böyledir. Bedelin 1000 dirhem kararlaştırılıp, yarısının ödenmesi ile azadın vaki olacağının şart edilmesi de aynı kapıya çıkar. İki halde de kalan 500 dirhem, azatlı kölenin zimmetinde deyn olarak sabit olur.⁵³⁹

3.1.1.3. Sadıkane Hizmet Şartı

Kitâbet bedelinin muayyen müddet hizmet olduğu akitlerde, mükâtebin sadakatle hizmet etmesinin şart edilmesine sıklıkla rastlanır. Mükâtebin istikamet ve sadakatle hizmet etmesinin⁵⁴⁰, kaçmamasının ve hıyanet etmemesinin⁵⁴¹, asi olmaması ve tembellik etmemesinin⁵⁴², mütevâliyeten (devamlı, aralıksız) hizmet etmesinin⁵⁴³ şart edildiği kayıtlar buna misal teşkil eder. Bu şartlar bedelin ifasını temin ettikleri için akdin muktezasına aykırı olmazlar. Dolayısıyla sahih kabul edilirler.

3.1.1.4. Kölenin Mallarının Kölede Kalması

Kitâbet akdinde, köle azadında olduğu gibi, köleye izafe edilen malların kölede kalacağı şart edilebilir. Mevzu dahilinde kastedilen mallar, mükâtebin kitâbete kesilmeden önce iktisap ettiği

⁵³⁶ Serahsî, C.8, s.12-14; Kâsânî, C.5, s.473.

⁵³⁷ Kâsânî, C.5, s.473-474.

⁵³⁸ Serahsî, C.8, s.17, 117-119; Kâsânî, C.5, s.442-443.

⁵³⁹ Serahsî, C.7, s.270, C.8, s.15; Kâsânî, C.5, s.442.

⁵⁴⁰ Eyüb Havass-ı Refia, Sic. 82, v.27b/1 (KSP, s.127, H.139).

⁵⁴¹ Beşiktaş, Sic. 63, v.85a/1 (KSP, s.231, H.289); Hasköy, Sic. 10, s.94/1 (KSP, s.140, H.164).

⁵⁴² Galata, Sic. 37, v.57b/1 (KSP, s.154, H.165).

⁵⁴³ Üsküdar, Sic. 56, v.58a/3 (KSP, s.166, H.324); Hasköy, Sic. 3, s.58/3 (KSP, s.108, H.142).

mallardır. Zira sonrasında iktisap ettikleri, yed hürriyetine binaen, zaten ona aittir. Kitâbete kesilmeden önce iktisap ettikleri ise efendisine ait olduğundan, ayrıca şart edilmediği takdirde efendide kalır. Bunların kölede kalması, “kölenin hem nefsi hem de malları için kitâbete kesilmesi” şeklinde ifade edilir. Bu takdirde kölenin malı, kitâbet bedeline eşit veya daha fazla olabilir. Kölenin elinde 1000 dirhem veya daha fazlası olduğu halde, kitâbet bedelinin 1000 dirhem olması böyledir. Bu halde faiz manisinden bahsedilmez. Zira kitâbet akdi müsamahaya dayanan bir akittir ve burada akdin gayesine münasip olarak, köleye yapılan bir yardım mevzubahistir.⁵⁴⁴

Kitâbetten önce köleye verilmiş sadakalar ve hibeler kazancı sayıldığından, mükâtebe izafe edilir. Dolayısıyla kölenin mallarının kölede kalması şart edildiğinde hibe ve sadakalar mükâtebde kalır. Ukr ve erş ise böyle olmayıp efendide kalır.⁵⁴⁵

3.1.2. Lağv Şart

Akdin gereklerine aykırı olduğu halde, akdin esasına dair olmayan şart lağv kabul edilir. Mükâtebin bulunduğu beldeden dışarı çıkamayacağının şart edilmesi böyledir. Zira mükâtebin yed hürriyetine sahip olarak kitâbet bedeli için siâyet etmesi akdin bir gereğidir. Seyahat yasağı ise buna mâni olur. Bununla beraber bahis mevzuu yasak akdin esasına dair olmadığından, akdin sıhhatine zarar gelmez. Yalnızca şarta itibar edilmez.⁵⁴⁶

Süfyan-ı Sevrî, efendinin koyduğu böyle bir şarta riayet edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre bu, emanet bırakılan kişiden, emaneti kendi evinde saklamasının talep edilmesine benzer.⁵⁴⁷

Mâlikîler, mükâtebin uzak yerlere gitmek için efendisinden izin alması gerektiğini söylemiştir.⁵⁴⁸

Mükâtebe seyahat yasağı getirilemeyeceği kaidesi, mükâtebin para kazanmasının mecburi olduğu ön kabulüne dayanır. Kitâbet bedeli hizmet olduğunda ise, hizmetin muhtevasına göre mükâtebin seyahat etmesi icap etmeyebilir. Nitekim efendisine muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin, efendisinin rızasına aykırı olarak uzak yerlere gitmesi, hizmet borcu ile bağdaşmaz. Kitâbet bedelinin mal olduğu bazı haller de böyledir: Kuyu kazmak, ev inşa etmek, kumaş dokumak gibi. Dolayısıyla bedelin bu tarz olduğu akitlerde, seyahat yasağı şartı muteber olur. Nitekim muteber şartların tetkik edildiği bahiste, bilhassa bedelin hizmet olduğu akitlerde kölenin kaçmamasının veya istikâmet üzere olmasının şart edildiği sicil kayıtlarından bahsedildi.

3.2. Akdin Sıhhatini Bozan Şartlar

3.2.1. Bedeli Meçhul Hale Getiren Şart

Kitâbet bedelini meçhul hale getiren şart, fâsit kabul edilir. Zira bedelin malum olması, akdin bir gereğidir. Bedel akdin esasına dair bir unsur olduğundan, buna dair fâsit şart akdi de ifsâd etmiş olur.

⁵⁴⁴ Serahsî, C.8, s.5-6. Kitâbet akdedildikten sonra, efendi ve mükâtebin birbirleri ile yapacakları alışverişlerde faiz yasağı caridir. Kâsânî, C.5, s.442.

⁵⁴⁵ Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.5.

⁵⁴⁶ Serahsî, C.7, s.330, C.8, s.1; Kâsânî, C.5, s.439, 458.

⁵⁴⁷ Serahsî, C.7, s.330.

⁵⁴⁸ Mâlik, Müdevvene, C.2, s.471.

Bedelin 1000 dirhem olarak tespit edilmesi, mükâtebin aczi halinde, 2000'e çıkacağına şart edilmesi böyledir. Bedelin 1000 dirhem mi, 2000 dirhem mi olacağı hususu meçhul olduğundan, kitâbet fâsîr olur. Diğer bir sebep de bir akitte iki akit yapılmış olmasıdır.⁵⁴⁹

Mükâtebin taksitleriyle beraber cinsi ve miktarı muayyen bir malı ödeyeceğinin şart edilmesi bedeli meçhul hale getirmez. Bedelin 10 taksitte ödenmek üzere 500 dirhem olması ve her taksitle bir adet koyunun teslim edilecek olması böyledir. Zira burada bedelin bir kısmının mevcudiyeti ihtimallere bağlanmamıştır. Bedel en baştan "500 dirhem + 10 koyun" tespit edilmiştir.⁵⁵⁰

Müteakip başlıklar esasında "Bedeli Meçhul Hale Getiren Şart" başlığına dahildir. Zira bunların caiz olmama sebebi, bedeli meçhul hale getirmeleridir. Bununla beraber, ayrı başlık açılması münasip görülmüştür. Zira ayrı birer misal teşkil etmektedirler.

3.2.2. Gayr-i Muayyen Müddet Hizmet Şartı

Mükâtebin akit devamında veya sona erdikten sonra hizmet etmesi şart edilebilir. Ancak hizmet müddetinin malum olması icap eder. Zira mükâtebin gayr-i muayyen müddet hizmet etmesi, akdin gereğine aykırıdır. Hizmet müddetinin meçhul olması kitâbet bedelinde cehalet-i fahişeye sebebiyet verir. Bedel akdin esaslı bir unsuru olduğundan, buna dair fâsîr şart akdin de sıhhatini bozar.⁵⁵¹

Kitâbet bedeline müddeti muayyen olmayan hizmet borcu ilave edildiğinde, muayyen bedeli ödeyen mükâteb hürriyetini elde eder. Bunun için fâsîr akdin feshedilmemiş olması gerekir. Nitekim bedelin 1000 dirhem olması ve mükâtebin ebedi olarak efendisine hizmet etmesinin şart edilmesi halinde, 1000 dirhemi ödeyen mükâteb azat olur. Kölenin kıymeti bin dirhemi geçtiği takdirde, aradaki fark efendi tarafından talep edilebilir. Zira fâsîr kitâbetin hükmü, kölenin kendi kıymetini ödemesidir.⁵⁵²

3.2.3. İstifrâş Şartı

Efendinin mükâtebesini vaty etmesi caiz değildir. Aksinin kararlaştırılması akdin gereklerine aykırıdır. Zira kitâbet akdi ile köle efendisinin elinden çıkmaktadır. Cimâ şartı akde bedel olarak dahil olacağından kitâbet de fâsîr olur. Bununla beraber mükâtebesiyle cimâ eden efendiye had tatbik edilmez. Mülkiyet şüphesi buna mâni olur. Dolayısıyla efendi, cariyeye ukr adında bir tazminat öder.⁵⁵³

Fâsîr kitâbet feshedilmez ve kararlaştırılan bedel (cimâ haricindeki bedel) ödenirse, cariyeye hürriyetine kavuşur. Bununla beraber cariyenin kıymeti bu bedeli geçiyorsa, azatlı cariyeden fazlalığın ödenmesi talep edilebilir. Zira akit fâsîr olarak in'ikad etmiş, ancak azatla rakabenin teslimi imkânsız hale gelmiştir.⁵⁵⁴

Cimâ şartı bedele dahil olunca, azadın vukuu için hem kararlaştırılan bedelin ödenmesi hem de mezkûr şartın yerine getirilmesi gerektiğini söyleyenler olmuştur. Nitekim bir kimse kölesine "Seni bir rıtıl şaraba ve bin dirheme kitâbete kestim." dediğinde azat için iki bedelin de ifa edilmesi gerekir.

⁵⁴⁹ Serahsî, C.8, s.5, 18; Kâsânî, C.5, s.441.

⁵⁵⁰ Kâsânî, C.5, s.441-442.

⁵⁵¹ Serahsî, C.7, s.332-333, C.8, s.14.

⁵⁵² Kâsânî, C.5, s.441; Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.5.

⁵⁵³ Serahsî, C.8, s.12; Kâsânî, C.5, s.439.

⁵⁵⁴ Kâsânî, C.5, s.440; Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.6.

Ancak bedelin (veya şartın) hamr olmasıyla cimâ olması birbirinden farklıdır. Zira hamr kitâbet akdinde bedel olmaya elverişlidir. Cimâ ise böyle değildir. Dolayısıyla onun ifasından söz edilmesi doğru bir yaklaşım değildir.⁵⁵⁵

Hanbelîler istifrâş şartını caiz kabul ederken, Mâlikîler lağv kabul etmiştir.⁵⁵⁶

3.2.4. Kitâbet Dairesine Dahil Olacakların İstisna Edilmesi

Bazı kimselerin kitâbete kesilen kişiye tabi olarak akde dahil olması, kitâbet akdinin hükümlerindendir. Aksini ifade eden şart fâsit olur. Şartın fâsit olmasının diğer bir sebebi de bedele yapılacak böyle bir ilavenin onu meçhul hale getirmesidir. Mezkûr şart akdin esasına “bedel olarak” dahil olduğundan, akit de fâsit olur. Yine de kararlaştırılan bedeli ödeyen mükâteb, hürriyetine kavuşur. Zira fâsit kitâbet, feshedilmediği müddetçe sahih kitâbetin hükümlerini doğurur. Bedelin 1000 dirhem olması, cariyenin doğuracağı çocukların da köle kalacağının şart edilmesi böyledir. Bu takdirde 1000 dirhemi ödeyen cariyeye azat olur. Mamafih cariyenin kıymeti 1000 dirhemden fazla olduğunda, aradaki fark azatlı cariyeden talep edilebilir.⁵⁵⁷

4. Kitâbet Akdinin Taraflarına Dair Diğer Meseleler

4.1. Mükâtebenin Efendisinden Çocuk Doğurması

Mükâtebe cariyeye efendisinden çocuk dünyaya getirmekle, daha doğrusu çocuğunun nesebi efendisinden sabit olmakla, iki cihetten hürriyet hakkını elde etmiş olur. Bunlardan ilki kitâbet, diğeri ümmü veledliktir. Efendinin nesep iddiasını mükâtebenin kabul etmesi aranmaz. Zira mükâtebin rakabesi hala efendisine aittir. Bu cariyeye dilerse kitâbet bedelini ödemekten kendini aciz bırakıp yoluna ümmü veled olarak devam eder. Dilerse kitâbet akdine devam ederek hürriyetine daha erken kavuşma fırsatı bulur. Kitâbet akdine devam ettiği takdirde efendiden ukrunu alır. Zira kitâbet akdi, efendinin cariyesini vaty etmesini haram kılar. Mamafih çocuk kitâbetten önce anne rahmine düşmüşse ukr ödenmez. Zira kitâbetten önce efendinin cariyesini vaty etmesi haram değildir.⁵⁵⁸

Cariye kitâbete devam eder ve bu esnada başka çocuklar doğurursa, bunların nesebi kendiliğinden efendiden sabit olmaz. İlk çocukta olduğu gibi bunlar için de nesep iddia edilmesi gerekir. Zira kitâbetin devamı, efendi ve cariyesinin cimâsını haram kılar. Mükâtebe olmayan cariyenin ise ümmü veled olduktan sonraki çocuklarının nesebi kendiliğinden efendiden sabit olurdu. Her hâlükârda nesebi efendiden sabit olan çocuklar hür olurken, diğerleri annelerine tabi olarak onun akıbetini paylaşır. Dolayısıyla annelerinin hürriyetine kavuşmasıyla hür olur, tıpkı anneleri gibi azat haricinde efendinin mülkiyetinden çıkarılamazlar. Kitâbet akdi devam ederken efendi vefat ederse, cariyeye istîlâda binaen bedelsiz olarak hürriyetine kavuşur. Azat vaki olduğu için, kitâbet akdi sona erer. Cariye efendiden önce vefat ettiği takdirde, tereke kitâbet bedelini karşılıyorsa cariyenin son nefesinde hür olduğuna hükmedilir. Kalan miktar mükâtebenin mirası olur. Tereke kitâbet bedelini karşılamadığı takdirde ise,

⁵⁵⁵ Kâsânî, C.5, s.440.

⁵⁵⁶ Bilmen, C.4, s.47-48.

⁵⁵⁷ Serahsî, C.8, s.14, 43; Kâsânî, C.5, s.441.

⁵⁵⁸ Mevsîlî, C.4, s.246.

mükâtebeğe tabi olan çocuklarının onun yerine siâyet etmesi mevzubahis olur. Bu esnada efendi de vefat ederse, müteveffa anne ve çocukları bedel ödenmesine gerek kalmaksızın istîlâda binaen azat olurlar.⁵⁵⁹

4.2. Mükâtebin Müdebber Kılınması

Tedbir yapılan mükâteb, dilerse kitâbet bedelini ödemekten kendini aciz bırakarak yoluna müdebber olarak devam eder. Dilerse kitâbet akdine devam eder ve bedeli ödeyerek hürriyetine daha erken kavuşma imkânı bulur. Mükâteb olarak siâyet ettiği esnada efendisi vefat ederse tedbirden dolayı hürriyetine kavuşur. Bununla beraber azadın bedelsiz olması için terekenin 1/3'ünün kölenin kıymetini karşılaması gerekir. Terekede köleden başka mal olmadığı takdirde Ebu Hanife'ye göre, dilerse kendi kıymetinin 2/3'ünü, dilerse kitâbet bedelinin 2/3'ünü öder. İmameyn'e göre ise bu ikisinden az olanı öder. Bu nispet terekenin kölenin kıymetini karşılamadığı nispettir. Dolayısıyla terekenin vaziyetine göre değişiklik arz eder. İmameyn'in, Ebu Hanife'nin aksine, mükâtebe muhayyerlik tanımamasının sebebi, ıtkta tecezziyi cari görmemesidir. Ebu Hanife'ye göre terekenin karşılamadığı kısım köle kalacağından, bu kısmın hangi yolla hürriyetine kavuşturulacağı ihtiyâr edilebilir. İmameyn'e göre ise, köle tamamen hürriyetine kavuştuğundan, böyle bir muhayyerlik mevzubahis olmaz. Ayrıca bir kimsenin fazla olan borcu ödemesi makul değildir.⁵⁶⁰ Diğer taraftan mükâtebin muhayyerliğe sahip olması onun yararına olabilir. Zira miktarı çok olan borcun vade ve taksit cihetinden avantajlı olması ihtimal dahilindedir.⁵⁶¹

Tetkik edilen sicillerde, kölenin kitâbete kesilmesini müteakip, müdebber kılındığı birkaç kayda rastlanıldı. 1698 senesine ait bir ilamda mütalaa edildiğine göre, Ali Bey vefat etmeden 1 sene önce, Dilaver isimli kölesini 7 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesmiş, sonrasında onu müdebber kılmıştır (tedbir-i mutlak). Dilaver iki şahit ile kitâbet akdini ve tedbiri ispatlamış, efendisi vefat ettiği için de hür olmuştur. İlamda ifade edildiğine göre, terekenin 1/3'ü Dilaverin yarı kıymetini karşılamıştır.⁵⁶²

Karşılaşılan diğer kayıtlarda ise mükâteb, tedbir-i mukayyed ile müdebber kılınmıştır. Bu kayıtlarda efendi, kölesini muayyen hizmet mukabilinde kitâbete kestiğini ikrar etmiş, bunu müteakip kölesinin azadını maraz-ı mevtinden veya vefatından 40 gün öncesine ta'lik ettiğini ikrar etmiştir.⁵⁶³ Bu kişiler tedbir tasarrufuyla mükâteblerinin hürriyetini garanti altına almakla kalmamış, azadın vaki olmasını maraz-ı mevtten önceki bir zamana izafe ederek bunun bedelsiz olmasını da temin etmiştir. Zira ıtk ölümüne ta'lik edildiğinde veya maraz-ı mevtteki bir zaman diliminde vuku bulduğunda, terekenin 1/3'ünün karşılamadığı kısım için ödeme yapılması icap eder.⁵⁶⁴ Meselenin tafsilatı için, bu çalışmanın maraz-ı mevtte ıtk bahsiyle beraber, tedbir bahsine müracaat edilebilir.

⁵⁵⁹ Serahsî, C.7, s.378.

⁵⁶⁰ Merğînânî, C.2, s.596-597; Mevsîlî, C.4, s.248-249.

⁵⁶¹ İbnü'l-Hümâm, C.9, s.193; İbn Âbidîn, C.6, s.107.

⁵⁶² Kısmet-i Askeriye, Sic. 19, v.97a/2 (KSP, s.532, H.401).

⁵⁶³ bkz. Balat, Sic. 2, v.85b/4 (KSP, s.302, H.492); Galata, Sic. 7, s.39/2, 39/3, 55/2 (KSP, s.85, H.115; s.86, H.116; s.107, H.176).

⁵⁶⁴ Molla Hüsrev, C.1, s.687.

4.3. Ümmü Veled ile Kitâbet Akdi Yapılması

Ümmü veled cariyeye kitâbete kesilmekle, hürriyetine daha erken kavuşma fırsatını elde eder. Zira o, efendisinin vefatından sonra bedel ödemesine gerek kalmaksızın azat olma hakkını zaten elde etmişti. Kitâbet akdiyle ise efendinin vefatından önce, ancak bedel ödeyerek azat olma imkânını elde etmiş olur. Ayrıca yed hürriyetine sahip olarak kazancına mâlik hale gelir. Diğer taraftan kitâbet akdi efendisiyle cimâsını haram kılar. Dolayısıyla çocuklarının nesebinin efendiden kendiliğinden sabit olması son bulur. Kitâbetin in'ikadından sonraki 6 ay içinde dünyaya gelen çocuklar ise bunun dışındadır. Zira bunların ümmü veledin rahmine düşmesi kitâbetten önceki bir zaman dilimine rastlar. Nesepleri annelerinin efendisinden sabit olduğu için de hür olurlar. Daha sonra doğan çocuklar ise efendi neseplerini iddia etmediği müddetçe annelerine tabi olarak onun akıbetini yaşar.⁵⁶⁵

İmam Mâlik'e göre müdebberin aksine ümmü veled cariyeye kitâbete kesilemez. Zira ona göre, bu cariyenin çalıştırılması caiz değildir.⁵⁶⁶

4.4. Müdebber ile Kitâbet Akdi Yapılması

Kitâbete kesilen müdebber, hürriyetine daha erken kavuşma fırsatı elde eder. Ayrıca yed hürriyetine sahip olarak kazancına mâlik hale gelir. Müdebber mükâteb, efendi vefat ettiği takdirde, tedbire binaen azat olur. Dolayısıyla kitâbet akdi batıl olur. Ancak bunun için terekenin 1/3'ünün kölenin kıymetini karşılaması gerekir. Tereke azadı karşılamıyorsa Ebu Hanife'ye göre köle dilerse kitâbet bedelini, dilerse terekenin tedbiri karşılamadığı kısmın kıymetini öder. Ebu Yusuf'a göre bunlardan az olanını öder. İmam Muhammed'e göre ise tedbir dolayısıyla kölenin kıymetinden düşen nispet kitâbet bedeline de tatbik edilir. Dolayısıyla mükâteb terekede başka mal olmadığında, kitâbet bedelinin 2/3'ü ve kendi kıymetinin 2/3'ünden az olanını öder. Ebu Hanife bedeller arasında seçme imkânı verirken, İmameyn vermemiştir. Bunun sebebi, bahsi geçtiği üzere, ıtkta tecezzi hususundaki ihtilaflardır.⁵⁶⁷

İmam Muhammed'e göre bedelde tenzilata gidilmesinin sebebi, bedelin rakabenin tamamına karşılık gelmesidir. Zira bedel efendi hayattayken ifa edildiğinde rakabenin tamamı hür olur, ilave bir bedel ödenmesi mevzubahis olmazdı. Dolayısıyla tedbirle bir kısmı bedelsiz azat olan kölenin, kitâbet bedelinde buna karşılık gelen kısım iskât edilir. Bu noktada, İmam Muhammed'in mükâtebe tedbir yapılması ile müdebberin kitâbete kesilmesi arasında fark görmediği mülâhaza edilir. Şeyhayn'ın kitâbet bedelinde tenzilata gitmemesinin sebebi ise, bedeli rakabenin tamamına karşılık görmemeleridir. Zira müdebber tedbirle 1/3'lük kısım için hürriyeti hak etmiş, kitâbet bedeli de hak edilmeyen kısma mukabil olmuştur. Hak edilen kısım için akit yapılması manasızdır. Kitâbet akdinin tedbirden önce yapılması bunun tersidir. Bu takdirde terekenin azadı karşıladığı kısım için kitâbet bedelinde de tenzilata gidilir. Zira burada bedel rakabenin tamamına karşılıktır.⁵⁶⁸

Müdebberin kitâbetinde bedelin rakabenin 2/3'üne karşılık gelmesi (Şeyhayn), bir adamın eşini iki kere boşadıktan sonra, bin kere boşamasına benzetilmiştir. Bu bin talak sadece üçüncü talaka,

⁵⁶⁵ Serahsî, C.7, s.261-263. Efendisi ile ıtk alâ mâl yapan ümmü veled hürriyetine kavuşur ve mal zimmetinde deyn olur. Efendinin vefatı bunda bir değişiklik meydana getirmez. Serahsî, C.7, s.262.

⁵⁶⁶ İbn Rüşd, C.4, s.188.

⁵⁶⁷ Serahsî, C.7, s.307-309; Kâsânî, C.5, s.427.

⁵⁶⁸ Mevsilî, C.4, s.248.

yani bir talaka karşılık gelir.⁵⁶⁹ Ya da bir adamın karısını iki talaktan sonra, 1000 dirhem mukabilinde üç talakla boşamasına benzer. Aynı şekilde 1000 dirhem yalnızca bir talaka karşılık gelir.⁵⁷⁰

Tetkik edilen sicillerde müdebberin kitâbete kesilmesine dair bir hüccete rastlanıldı. 1707 senesine ait bu hüccete göre Yusuf isimli köle tedbir-i mutlak ile müdebber kılınmış, bir zaman sonra da 5 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiştir.⁵⁷¹

4.5. Me'zûn Kölenin Kitâbete Kesilmesi

Me'zûn köle kitâbete kesilirse, me'zûnun alacaklılarının bu akde itiraz etme hakları olur. Nitekim aynı hakka mezun kölenin satılmasında da sahiplerdir. Borç ödendiği takdirde ise mezkûr hakka sahip olmazlar. Satışa itiraz etmediklerinde semenden kendilerine düşen hisseyi aldıkları gibi, kitâbet bedelinden de alırlar. Bununla beraber, alacaklıların kitâbet bedeli üzerindeki hakları, kölenin kıymetini aşamaz. Zira alacaklılar, kitâbet akdi yapılmasaydı, rakabenin kıymetiyle iktifa edeceklerdi. Kitâbet bedelinden alacaklıların hakkını ödeyen efendi, mükâtebine rücu edemez. Zira köleyi kitâbete kesmeseydi de bu borcun neticelerine katlanacaktı. Mamafih mükâteb azat olduğu için, alacaklılar kalan alacaklarını ondan talep edebilirler. Zira bu borçlar onun zimmetinde deyn olarak sabit olmuştur.⁵⁷²

Me'zûn cariye bir çocuk doğursa ve efendi bu çocuğu kitâbete kesse, bakılır. Cariyenin borçlarını karşılayabilecek malvarlığı yoksa, alacaklıların akdi reddedebilme hakları olur. Zira bu çocuk “kının” olduğunda, annesinin borçları için satılabilir. Cariyenin malvarlığı borçlarını karşıladığında ise, alacaklılar kitâbete itiraz edemezler.⁵⁷³

4.6. Aynı Efendiye Ait Kölelerin Beraber Kitâbeti

Bir kimsenin kölelerini tek bir akitle kitâbete kesmesi üç şekilde olabilir. İlki efendinin kitâbet icabına “Bedeli öderseniz hürsünüz, ödemezseniz kölesiniz” şeklinde bir şart koymasıdır. İkincisi bu kölelerin birbirlerine kefil olmasıdır. Üçüncüsü ise ne böyle bir şartın ne de kefâletin mevzubahis olmasıdır.⁵⁷⁴

Birinci şekil efendinin “Sizi 1000 dirheme kitâbete kestim, öderseniz azat olursunuz, acze düşerseniz köleliğe dönersiniz.” icabıyla kurulan kitâbet akdidir. Bedelin tamamı ödendiğinde mükâtebler beraberce azat olur, az bir miktar dahi ödenmezse birlikte köleliğe dönerler. Köleliğe dönmeleri için ikisinin de acze düşmesi gerekir. Onlar tek bir şahıs gibidirler. Mükâteblerden biri acze düştüğünde dahi, diğerinin ifasıyla beraberce azat olurlar. Zira birinin ödeme gücü varken, aczden söz edilemez.⁵⁷⁵ Efendi acze düşürmek için mahkemeye müracaat etse ve hâkim mahkemede hazır bulunan mükâtebi köleliğe döndürse de böyledir. Zira diğer mükâteb mahkemeye gelmemiş ve onun acizliğine

⁵⁶⁹ Dâmâd, C.4, s.15.

⁵⁷⁰ Merğînânî, C.2, s.596; Mevsîlî, C.4, s.249.

⁵⁷¹ Konya, Sic. 42, s.142-2, (Sak, s.189).

⁵⁷² Serahsî, C.8, s.74-77.

⁵⁷³ Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.29.

⁵⁷⁴ Kâsânî, C.5, s.447.

⁵⁷⁵ Serahsî, C.8, s.25.

hükmedilmemiştir. Hâkimin acze hükmetmesinin sebebi ise diğer mükâtebin mevcudiyetinden haberdar olmamasıdır.⁵⁷⁶

Sadece kendi hissesini ödeyen mükâteb, hürriyetine kavuşamaz. Zira efendi kölelerin azat olmasını, bedelin tamamının ödenmesine bağlamıştır. Aksine razı olmamıştır. Efendinin koştuğu şarta riayet edilmesi icap eder. Mükâteblerden biri kendi payından daha fazlasını ödediğinde, arkadaşına (diğer mükâtebe) rücu edemez. Zira ödemeyi onun emri ile yapmamıştır.⁵⁷⁷

Beraber kitâbete kesilen köleler birbirlerine kefil iseler (**ikinci şekil**), ödeme yapan diğerine rücu edebilir. Zira ödemeyi arkadaşının emri ile yapmıştır. Aslında ne mükâteb kefil olabilirdi ne de kitâbet bedeline kefil olunabilirdi. Ancak istihşânen buna cevaz verilmiştir. Zira beraber kitâbete kesilen kölelerin birbirine kefil olması alışlagelmiş (müteâraf) bir muameledir. Ayrıca her bir mükâteb ödemeyi kendi hürriyeti için yapmış olur. Zira bedelin tamamı ikisinin üzerinedir. Dolayısıyla bahis mevzuu kefalet teberru mahiyetinde değildir.⁵⁷⁸

Efendi bedelin tamamını herhangi birinden talep edebilir. Zira bedelin tamamı her birinin üzerinedir. Bedelin tamamını ödeyen mükâteb hissesinden fazlası için diğerine rücu edebilir. Zira kefil olarak ödemedede bulunmuştur. Ayrıca bedelin bir kısmını (kendi hissesinden az veya fazla) ödeyen de diğerine rücu edebilecektir. Hür kimselerin birbirine kefil olmaları halinde olduğu gibi, önce kendi payını ödemesi beklenmez. Zira hür kimsenin yaptığı ödeme, öncelikle kendi hissesi içindir. Fazlası kefil olunan kısmı karşılar. Birbirlerine kefil olan mükâteblerden birinin yaptığı ödeme ise, ikisinin hissesi içindir. Zira bunlar tek bir şahıs gibidir.⁵⁷⁹

Vefat eden mükâtebin bedelden payı düşmezken, azat edilen mükâtebin payı düşer. Vefat edenin hissesinin düşmemesinin sebebi, kitâbet akdinin onun cihetinden hala ayakta olmasıdır. Ayrıca hayatta kalan mükâtebin azat olmak için, bedelin tamamını ödemekten başka hal çaresi yoktur. Zira efendinin koştuğu şartta bir değişiklik olmamıştır. Bedelin tamamı her birinin üzerinedir. Bedel ödendiğinde beraberce hür olduklarına hükmedilir.⁵⁸⁰

Azat edenin payının düşmesi ise bedelin hürriyetine karşılık gelmesi sebebiyledir. Hürriyet vaki olunca, bedeldeki hissesi sakıt olur. Nitekim tek başına kitâbete kesilen köle azat edildiğinde, kitâbet akdi sona erer. Ayrıca efendinin mükâteblerden birini azat etmesi, bedeldeki hissesini ibra ettiği manasına gelir. Bununla beraber kalan bedel azat edilen köleden de istenebilir. Zira kefil olmaya devam etmektedir.⁵⁸¹

Ne şartın ne de kefaletin mevzubahis olduğu şekilde (**üçüncü şekil**) ise, hissesini ödeyen mükâteb azat olur. Bu, onların ayrı ayrı kitâbete kesilmeleri gibidir. İmam Züfer birinci şekil ve üçüncü şekil arasında fark görmemiş, hissesini ödeyen mükâtebin hürriyetine kavuşacağını söylemiştir.⁵⁸²

⁵⁷⁶ Mevsilî, C.4, s.254.

⁵⁷⁷ Serahsî, C.8, s.20.

⁵⁷⁸ Serahsî, C.7, s.331.

⁵⁷⁹ age. C.8, s.18-19.

⁵⁸⁰ age. C.8, s.19.

⁵⁸¹ Kâsânî, C.5, s.449. Efendinin tek akitle kitâbete kestiği mükâteblerden birini müdebber kıldığı hal için bkz. Serahsî, C.7, s.314.

⁵⁸² Kâsânî, C.5, s.448.

4.7. Farklı Efendilere Ait Kölelerin Beraber Kitâbeti

Tek bir akitle kitâbete kesilen köleler, farklı efendilere ait iseler, sadece kendi hisselerini (kitâbet bedelinde kendi kıymetlerine düşen nispeti) borçlanmış olurlar. Dolayısıyla kendi hissesini efendisine ödeyen mükâteb azat olur. Efendilerin “Bedeli öderseniz hürsünüz, ödemezseniz kölesiniz.” demesi neticeyi değiştirmez. Bunun sebebi efendilerin kendi hisselerini hak etmesi ve başkasının kölesi için koştuğu şartın muteber olmamasıdır.⁵⁸³ Dolayısıyla mükâteblerden biri acze düştüğünde, efendisi onun kitâbetini tek başına feshettirebilir.⁵⁸⁴

4.8. Fuzulinin Kölenin Yerine Kitâbet Akdi Yapması

Fuzulinin başkasına ait bir köle için, onun efendisiyle yaptığı kitâbet mevkuf olur. Bu köle fuzulinin çocuğu olsa da böyledir. Her halükârda bu akitle gâip (hâzır olmayan) köleye veya akde taraf olan üçüncü kişiye (fuzuli) bir borç yüklenmiş olmaz. Gâibe borç yüklenememesinin sebebi, efendinin ve fuzulinin ona borç yükleyebilecek bir salahiyyete sahip olmayışındır. Fuzulinin üzerine borç olmamasının sebebi ise, ıtkta bir üçüncü kişiye borç yüklenememesidir. Kitâbet bedelini yüklenen bir kimse olmayınca, akdin batıl olması neticesine varılması gerekirken, istihsâna göre hareket edilmiş ve bedelin ödenmesiyle azadın vaki olacağı kabul edilmiştir. Azat neticesinin vaki olmasının iki sebebi vardır. Birincisi ta’lik var gibi düşünülmesidir. Bunun için kitâbet esnasında ta’lik lafzının kullanılmış olması mecburi değildir. İkincisi ise, köleye bir borç yüklenmemiş olmasıdır. Zira istihsân deliline göre, kitâbet akdi lehine olan hususlarda gâip köle hakkında geçerli olur. Bununla beraber bedel ödenip azat neticesi vaki olmadan, kölenin akde icazet vermesi mümkündür. Bu takdirde icâzet veren köle mükâteb olur, zira akit onun icazetine mevkufur.⁵⁸⁵

Kifâye’de kitâbetin kölenin lehine olan hususlarda nâfiz olması, efendinin ıtk tasarrufunda tek yetkili olmasıyla izah edilmiştir. Mevkuf olması ise kölenin üzerine borç gerekmesi noktasındadır.⁵⁸⁶

Fuzulinin adına kitâbet akdi yaptığı köle gayr-i mümeyyiz ise, akit onun icazetine mevkuf olmaz. Köle buluğa erdikten sonra da bu akde icazet veremez. Zira o, akdin yapıldığı esnada kabule ehil değildir. Bununla beraber fuzuli bedeli öderse, azat vaki olur.⁵⁸⁷

Fuzuli, bu ödemesinden sonra köleye veya efendisine rücu edemez. Zira ne köle bu akitle bir mükellefiyet altına girmiş, ne de ödeme onun emrine binaen yapılmıştır. Efendiye müracaat edememesinin sebebi ise, yaptığı ödemenin teberru mahiyetinde olmasıdır. Nitekim bu kimse, kölenin bizzat yaptığı kitâbet akdine ait bedeli ödeseydi, rücu etmesi bahis mevzuu olmazdı.⁵⁸⁸

Fuzuli bedelin tamamı yerine bir kısmını ödedyse, rücu hakkına sahip olur. Zira ödeme yapmaktaki maksadı kölenin azat olmasıdır ve henüz bu maksadı hasıl olmamıştır. Bunun istisnası

⁵⁸³ Serahsî, C.8, s.24; Mevsilî, C.4, s.254.

⁵⁸⁴ Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.24.

⁵⁸⁵ Serahsî, C.8, s.23-25. İbn Semâa’nın Nevâdir’inde İmam Muhammed’den naklettiğine göre, kölenin reddiyle bahis mevzuu kitâbet batıl olur. Bu takdirde hür kimse bedeli öderse azat vaki olmaz. Ferîdüddin Âlîm b. Alâ Enderpetî, **Fetâvâ-i Tatarhâniyye**, C.16, Mektebetü’l-Hanefiyye, 2010, s.170.

⁵⁸⁶ İbn Âbidîn, C.6, s.109.

⁵⁸⁷ Kâsânî, C.5, s.428-429.

⁵⁸⁸ Serahsî, C.8, s.24-25, 83; Dâmâd, C.4, s.17-18. Kıyasa göre hareket edilse rücu edebileceği neticesine varılırdı. Zira bu kimse kölenin azat edilmesi için rüşvet vermiş gibidir. Nitekim bir kimseye kölesini azat etmesi için bir miktar mal verilir, bu kimse de kölesini azat ederse, verilen mal geri alınabilirdi. Serahsî, C.8, s.24.

kölenin icazetinden sonra ödenen kısmın talep edilmesidir.⁵⁸⁹ Bu takdirde mükâtebin zimmeti borcun birazından kurtulduğu için, rücu mevzubahis olmaz. İfada bulunan üçüncü kişi bedeli ödemeyi değil, kefil olmayı vaat ettiyse, her hâlükârda rücu hakkına sahip olur. Bu mevzuda bedelin tamamının ödenmesiyle bir kısmının ödenmesi, mükâtebin akde icazet vermesi ve vermemesi arasında fark yoktur. Zira kitâbet bedeline kefil olunması batıl kabul edilmiştir.⁵⁹⁰

Bu son meselede bir üçüncü kişi kölenin efendisine, “Kölen falanı şu kadar kuruş mukabilinde kitâbete kes, ben kefilim.” demektedir, efendi de bunu kabul etmektedir. Bu takdirde kitâbet yine mevkuf olur. Dolayısıyla kefil bedeli öderse, azat vaki olur. Mamafih kefâlet batıl olduğu için, ödenen meblağ geri alınabilir. Bu halde kölenin borcu olmadığından, ona rücu edilmesi bahis mevzuu olmaz. Bunun istisnası onun akde icazet vermiş olmasıdır.⁵⁹¹

4.9. Aynı Efendiye Ait Biri Hâzır Diğeri Gâip İki Kölenin Beraber Kitâbeti

Bir kimsenin hâzır olan kölesiyle hem bu kölesi hem de başka bir kölesi için kitâbet akdi yapması caiz kabul edilmiştir. Kıyasa göre hareket edilse, akdin gâip köle hakkında mevkuf olduğu neticesine varılırdı. Zira akdi yapan köle, diğerini borçlandırma salahiyetine sahip değildir. Mamafih istihsâna göre hareket edilmiş ve akdin nâfiz olduğu neticesine ulaşılmıştır. Efendinin akdi hâzır ile yaptığı, gâibin azadının da bedelin tamamının ödenmesine ta’lik edildiği düşünülmüştür. Bu takdirde gâibe borç yüklenmesi mevzubahis olmadığından, kabulünün veya reddinin bir manası olmamaktadır.⁵⁹²

Kitâbet akdi, gâibin zararına olmayan bazı hususlarda onun için de hüküm doğurur. Nitekim efendi gâibin kazancına el koyamaz ve azat haricinde onu mülkiyetinden çıkaramaz. O, mükâteb gibidir. Bununla beraber, efendinin gâibi ibra etmesi veya kitâbet bedelini ona hibe etmesi batıl kabul edilir. Zira gâibin üzerine bir borç olmayıp, bedelin tamamı hâzırın üstünedir. Buna binaen bedel yalnızca hâzırdan talep edilebilir. Yine de efendi, gâipten gelen ödemeyi reddetme hakkına sahip olmaz. Bedelin tamamı ödendiğinde veya hâzır bedelin tamamından ibra edildiğinde ya da bedel ona hibe edildiğinde, hâzır ve gâip beraberce azat olur. Bedeli ödeyen hâzır veya gâip diğerine rücu edemez. Zira hâzır kendi borcunu ifa etmiş, gâip ise hâzırın emri olmadan ödeme yapmıştır.⁵⁹³

Gâibin yaptığı ödemenin kabul edilmesinin sebebi ifayla hürriyetine kavuşacak olmasıdır. Menfaat elde edecek olmasına binâen ödemesi kabul edilir. Onun vaziyeti, rehn-i müsteâr’da rehinli mal mülîkinin malını kurtarmak için asıl borçlunun borcunu ödemesine benzer.⁵⁹⁴

Hâzır bedeli ödemedede acze düşerse, kitâbet akdi sona erer. Zira akde taraf olan sadece odur. Hâzır geride kitâbet bedelini ödeyecek miktarda mal veya siâyet edecek çocuk bırakmadan vefat ederse, gâibe bedeli peşin ödeme imkânı tanınır. Ödemediği takdirde, köleliğe geri döner. Bu, Ebu Hanife’nin satın alınan çocuk hakkında verdiği hükümle aynıdır. Mezkûr mesele, bu çalışmanın daha sonraki

⁵⁸⁹ Kâsânî, C.5, s.429.

⁵⁹⁰ Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.16-17; Tahtâvî, C.10, s.225.

⁵⁹¹ Enderpetî, C.16, s.170.

⁵⁹² Serahsî, C.7, s.215, C.8, s.20-21. İbn Âbidîn gâibin azadının ta’likle izah edilmesi hususuna dikkat çekmiştir. Zira gâip, kendi ifasıyla veya hâzırın ibra edilmesiyle de hürriyetine kavuşur. Bu noktada şart tahakkuk etmemesine rağmen, azadın vuku bulunduğu mülâhaza edilir. İbn Âbidîn, C.6, s.109.

⁵⁹³ Serahsî, C.8, s.21-22, 84; Dâmâd, C.4, s.18-19.

⁵⁹⁴ Merğînânî, C.2, s.601; Molla Hüsrev, C.2, s.16.

bahislerinde, “Mükâtebin Vefat Etmesi” başlığı altında tetkik edilmiştir. Gâip vefat ettiğinde ise, bunun hâzıra veya kitâbet bedeline bir tesiri olmaz.⁵⁹⁵

Efendi gâibi azat ederse, gâibin kitâbet bedelindeki hissesi sâkıt olur. Zira efendi bu tasarrufuyla, sanki bedelden onun hissesini teslim almış gibidir. Bu halde hâzır kendi hissesini vadesinde ödeyerek hürriyetine kavuşur. Hâzır azat edildiği takdirde, aynı şekilde, onun hissesi de sâkıt olur. Ancak bu takdirde, hürriyetine kavuşmak isteyen gâibin kalan bedeli “peşin” ödemesi icap eder.⁵⁹⁶ Gâip akitte hâzıra tabi olarak yer alsa da satın alınan veya kitâbette doğan çocuğun aksine bedelde ona ait bir hisseden söz edilir. Bunun sebebi gâibin kitâbette akdin bir maksadı olarak yer almasıdır. Bir başka deyişle gâip, en başından beri akitte yer almış, sonradan dahil olmamıştır.⁵⁹⁷

Gâip veya hâzırdan biri vefat ettiğinde bedeldeki hissesi sakıt olmaz. Zira bedel onların hürriyetlerine karşılıktır ve azat henüz vaki olmamıştır. Gâip vefat ederse, hürriyetine kavuşmak isteyen hâzırın bedelin tamamını “vadesinde” ödemesi icap eder. Hâzır bedeli ödendiğinde, gâibin de son nefesinde azat olduğuna hükmedilir. Hâzır vefat ettiğinde ise, hürriyetine kavuşmak isteyen gâibin bedelin tamamını “peşin” ödemesi gerekir. Bedel ödendiği takdirde, hâzırın da son nefesinde azat olduğuna hükmedilir.⁵⁹⁸

Gâip, hâzırın küçük çocuğu ise veya kitâbet akdedilirken küçük olup sonradan büyümüşse, kitâbet akdinde doğan çocuk hükmünde olur. Dolayısıyla, hâzır (anne veya baba) vefat ettiğinde, onun için tayin edilmiş vadeler son bulmaz. Çocuk hâzırın yerine geçerek siâyet eder. Mamafih, kitâbette doğan çocuktan farklı olarak, bedelde ona ait bir hisseden bahsedilir. Zira akitte maksat olarak yer almış, bir başka deyişle akde sonradan dahil olmamıştır.⁵⁹⁹

1870 senesine ait bir hüccet mevzuaya güzel bir misal teşkil eder. Buna göre İbrahim Bey kölesi Hafit’i, onun eşi Sanuha’yı ve 8 günlük bebekleri İshak’ı 6500 kuruşa kitâbete kesmiş, Hafit de nefsi, zevcesi ve bebeği adına kitâbeti kabul etmiştir.⁶⁰⁰

4.10. Mükâtebin Kitâbet Esnasında Doğan Çocukları

Hürriyet ve kölelik mevzularında, bahsi geçtiği üzere, anneye tabi olma esastır. Buna binaen mükâtebe cariyenin kitâbetten sonra doğan çocukları onun kitâbetine dahil olur. Bunun istisnası mükâtebenin nesebi efendisinden sabit olmuş çocuğudur. Zira bu çocuk hür olarak dünyaya gelir. Mükâteb kölenin kitâbet akdedildikten sonra doğan çocukları ise, annelerine tabi olacaklarından, mükâtebin kitâbetine dahil olmazlar. Bunun iki istisnası vardır. Birincisi, mükâtebin cariyesinden olan çocuğudur. İkincisi ise, mükâtebin eşinin kitâbetten sonra doğurduğu ve mükâtebin satın aldığı çocuktur.⁶⁰¹

⁵⁹⁵ Serahsî, C.8, s.21-22, 84.

⁵⁹⁶ Serahsî, C.8, s.85; Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.17.

⁵⁹⁷ Molla Hüsrev, C.2, s.16; Tahtâvî, C.10, s.227.

⁵⁹⁸ Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.17.

⁵⁹⁹ Serahsî, C.8, s.35-39; Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.17-18.

⁶⁰⁰ Sinop, Sic. 78, s.60/1 (Özdemir, s.287-288).

⁶⁰¹ Kâsânî, C.5, s.470.

Mükâteb veya mükâtebe, kitâbet dairesine dahil olan çocuğun kazancına mâlik olur. Bu çocuğa karşı bir cinayet işlendiğinde, erşi mükâtebe (veya mükâtebeye) verilir. Buna mukabil çocuğun nafakası da tabi olduğu kişiye yüklenir.⁶⁰²

Aynı efendiye ait bir köle ve cariyeye beraber kitâbete kesilirse, doğan çocuklar kaide gereği annelerine tabi olur. Dolayısıyla bedel ödendiğinde veya anne azat edildiğinde hür olurlar. Anne vefat ettiğinde, tereke kitâbet bedelini karşılamıyorsa, onun yerine siâyet ederler. Efendi bu çocuklardan birini azat ederse, bedelde ona ait bir hisse bahis mevzuu olmadığından, kitâbet bedelinde tenzilat yapılmaz.⁶⁰³

Anne, baba ve çocuğun beraber kitâbete kesilmesi ise farklıdır. Bu takdirde çocuğun kazancı üzerinde annenin veya babanın hakkı olmaz. Bahis mevzuu çocuk akitte maksat olarak yer aldığından, bedelde ona ait bir hisseden bahsedilir. Dolayısıyla azat edildiğinde, bedelde tenzilat yapılır. Bununla beraber vefat eder ise geride bıraktığı mal, öldürülür ise kıymeti tutarındaki diyeti, anne ve babasına ait olur.⁶⁰⁴

5. Kitâbetin Tecezzi Etmesi ve Müşterek Mükâtebe Dair Hükümler

5.1. Kitâbet-i Şıks

Kitâbet-i şıks kölenin bir kısmının kitâbete kesilmesidir. Böyle bir halde Ebu Hanife'ye göre sadece malum kısım mükâteb olurken, İmameyn'e göre kölenin tamamı kitâbete kesilmiş olur. Zira Ebu Hanife'ye göre kitâbet tecezzi ederken, İmameyn'e göre etmez. İmamların bu içtihatları ıtkta tecezzi meselesinde ortaya koydukları ile paralellik arz eder. Dolayısıyla kitâbet bedeli ödendiğinde İmameyn'e göre mükâteb tamamen hürriyetine kavuşurken, Ebu Hanife'ye göre yalnızca kitâbete kesilen kısım azat olur. Azat olmayan kısım için, ıtkta tecezzi meselesinde geçtiği üzere, siâyet edilmesi gerekir. Efendinin bu kısmı karşılıksız azat etmesi de mümkündür.⁶⁰⁵

Ebu Hanife'ye göre kölenin bir kısmı mükâteb olmakla beraber, mükâteb olmayan kısım bazı mevzularda mükâteb kısma tabi olur. Nitekim efendi, kitâbete kesmediği kısmı azat haricinde mülkiyetinden çıkaramaz ve mükâtebe seyahat yasağı getiremez. Köleden mükâteb olmadığı nispette kendisine hizmet etmesini talep edemez. Mesela, yarısı kitâbete kesilen köleye “Bir gün bana çalış, bir gün de bedel için siâyet et.” denilemez. Zira bunlar mükâtebin yed hürriyetine mâni olmak manasına gelir.⁶⁰⁶

Ebu Hanife'ye göre, kitâbete kesilmeyen kısım me'zûn olur. Bunun sebebi iznin tecezzi etmemesidir. Dolayısıyla kitâbete kesilen kısma verilen izin, diğer kısma da şâmil olur. Bununla beraber bu kısım mükâteb olmadığından, kazancı efendiye ait olur.⁶⁰⁷ Dolayısıyla mükâteb kitâbet bedelini ifa ettikten sonra elinde kalan malın yarısını (yarısı kitâbete kesildiği takdirde) efendiye verir. Sonrasında azat olmayan kısmın kıymeti için siâyet eder. Siâyet esnasında mükâteb statüsünde olacağından, kazancında efendinin hak sahipliği mevzubahis olmaz.⁶⁰⁸

⁶⁰² Serahsî, C.5, s.312.

⁶⁰³ age. C.8, s.44-48.

⁶⁰⁴ age. C.8, s.37-38.

⁶⁰⁵ Kâsânî, C.5, s.451-452.

⁶⁰⁶ Serahsî, C.8, s.69-72; Kâsânî, C.5, s.452-453.

⁶⁰⁷ Kâsânî, C.5, s.452; Mevzılî, C.4, s.255.

⁶⁰⁸ Haddâd, C.2, s.116; Tahtâvî, C.10, s.204.

Bir kısmı kitâbete kesilen cariye'nin doğurduğu çocuk da onun mesabesindedir. Dolayısıyla annenin mükâtebe olduğu nispette mükâtebtir, kazancı da annesinin kazancının efendiye ait olduğu nispette efendiye aittir.⁶⁰⁹

5.2. Müşterek Kölenin Kitâbeti

5.2.1. Ortakların Beraber Kitâbeti

Müşterek köle mâliklerinin tamamının anlaşarak köleleriyle kitâbet akdi yapmaları, müşterek olmayan kölenin kitâbeti ile paralellik arz eder. Böyle bir halde kitâbet bedelini ortakların tamamına ifa eden mükâteb hürriyetine kavuşur. Mâliklerden birinin dahi payı ödenmediği takdirde azat vaki olmaz. Zira bu halde kararlaştırılan bedelin ifa edildiği söylenemez. Mamafih ödeme yapılmayan ortak, ödeme yapılan ortağa hissesi nispetince rücu edebilir.⁶¹⁰

Müşterek mâliklerden biri mükâtebin acze düşürülmesi için hâkime müracaat etse, efendilerin tamamı mahkemede hazır bulunmadıkça, mükâtebin acizliğine karar verilemez. Zira müşterek mâlikler tek bir kişi gibi kabul edilir.⁶¹¹

Şer'îye sicillerinde müşterek kölenin kitâbetine dair azımsanmayacak sayıda kayıt vardır. Mesela 1653 senesine ait bir hüccette zikredildiğine göre, isimleri Abdullah Çelebi ve Mahmud olan iki kardeş müşterek köleleri Dilaver'i üç sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesmiştir.⁶¹² 1652 senesine ait bir hüccete göre ise isimleri Ümmühan, Belkıs ve Rabia olan üç kardeş, köleleri Aleksandro'yu 50 kıta riyalı kuruş üzerine kitâbete kesmiş, Aleksandro da bedeli üç kardeşe ödeyerek hürriyetine kavuşmuştur.⁶¹³ 1580 senesine ait bir hüccete göre ise Hasan ve Ahmed isimli iki kardeş, babalarından kendilerine kalan Hamza isimli köleyi 10 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesmiş, Hamza'nın da borcunu yerine getirerek azat olduğunu mahkeme huzurunda ikrar etmişlerdir.⁶¹⁴

5.2.2. Bir Ortağın Kitâbeti

Müşterek köle mâliklerinin tamamının değil de bir kısmının kitâbet akdi yapmaları, ıtk bahsinde ele alınan tecezzi meselesini ve bundan kaynaklanan ihtilafları tekrar gündeme getirir. Mamafih bu başlıkta, ıtkta tecezzi meselesinde yer almayan bir tefrik ile karşılaşılır. Bu tefrik kendi payını veya kölenin tamamını kitâbete kesen ortağın diğer ortaktan izin alıp almadığına dairdir. İtk, feshi kabil bir tasarruf olmadığı için, aynı tefrik müşterek kölenin azadında tecezzi meselesinde gündeme gelmez.

5.2.2.1. Diğer Ortakların İzni Yoksa

Müşterek mâlik olunan bir köledeki hisse, diğer ortağın izni olmadan kitâbete kesildiğinde, izni olmayan ortak, bu akdi feshetme hakkına sahip olur. İbn Ebû Leylâ, bunu payın azat edilmesine ve

⁶⁰⁹ Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.30.

⁶¹⁰ Serahsî, C.8, s.50.

⁶¹¹ Haskefî, *ed-Durru'l-Muhtâr*, s.596.

⁶¹² Galata, Sic. 90, v.39b/3 (KSP, s.242, H.290).

⁶¹³ Beşiktaş, Sic. 63, v.84b/1 (KSP, s.230, H.287).

⁶¹⁴ Üsküdar, Sic. 51, v.30b/3 (KSP, s.162, H.250).

satılmasına kıyas ederek diğer ortağın fesih hakkı olmadığını söylemiştir. Zira bir kimse köledeki payını azat edebilir ve dilediği kimseye satabilir. Hanefiler ise, kitâbet feshe imkân veren bir akit olduğu için, zarar görecektir ortağın akdi feshetme imkanına sahip olması gerektiğini düşünmüştür. Zira bu ortak payını satamayacak, kitâbet bedeli ödendikten sonra da hissesi üzerindeki mülkiyetini devam ettiremeyecektir. Satım ve azat ise böyle değildir. Zira köledeki pay satım akdine mevzu edildiğinde, diğer ortağın payına bir zarar gelmez. Payın azat edilmesi ise geri alınması mümkün bir tasarruf olmadığından, fesih gündeme gelmez.⁶¹⁵

Daha önce izah edildiği üzere Ebu Hanife'ye göre kitâbet tecezzi ederken, İmameyn'e göre etmez. Buna binâen Ebu Hanife'ye göre yalnızca kitâbete kesen ortağın payı mükâteb olurken, İmameyn'e göre kölenin tamamı mükâteb olur. Kitâbet akdi izni olmayan ortak tarafından feshedilmediği ve mükâteb kararlaştırılan bedeli ödemediği takdirde, ilk halde sadece kitâbete kesilen kısım azat olurken, ikinci halde kölenin tamamı azat olur. Kölenin bundan sonraki akıbeti ve izin vermeyen ortağın payının tazmini, haliyle, bir kısmı azat edilen müşterek köleninki ile aynıdır.⁶¹⁶ Mezkûr mesele, bu çalışmanın birinci bölümünde, "İtkta Tecezzi Meselesi" başlığı altında tetkik edilmiştir.

İzin vermeyen ortak, ödenen bedelden hissesi nispetince alabilir. Bu takdirde, Ebu Hanife'ye göre bu kimse, kölesinin kazancındaki payını almış olur. Zira onun payı mükâteb olmamış, buna binaen kölesinin kazancındaki hak sahipliği devam etmiştir. Kitâbete kesen ortak, kararlaştırılan bedelin tamamına nail olamayınca, köleye rücu edebilir. Bu netice bir üçüncü kişinin ifa edilen bedelde hak sahibi çıkması ile aynıdır. İmameyn'e göre ise, kitâbet tecezzi etmediğinden, izin vermeyen ortak kitâbet bedelindeki hissesini almış olur. Bu halde kitâbete kesen ortak köleye rücu edemez. Zira kitâbet tecezzi etmediğinden, kitâbet bedeli kölenin tamamına karşılık gelmiş, kitâbete kesen ortak da kendisine düşen hisseye kavuşmuştur. Mamafih izin vermeyen ortak, mükâtebin elinde arta kalan bir mal varsa, bundan da hissesini alabilir.⁶¹⁷

Kitâbet akdi yapan ortak, kölenin bir kısmı yerine tamamını kitâbete kestiyse, ortağına ödediği miktar için Ebu Hanife'ye göre de köleye rücu edemez. Zira kitâbet bedelini kölenin tamamına karşılık yapmış, bedeldeki hissesini de elde etmiştir.⁶¹⁸

5.2.2.2. Diğer Ortakların İzni Varsa

Bir ortak payını diğer ortaktan izin alarak kitâbete kestiğinde, izin veren ortak kitâbet akdini fesih imkânını ve mükâteb pay azat olduktan sonra payını mûsir ortağına tazmin imkânını ortadan kaldırmış olur. Dolayısıyla izin veren ortak, bedelin ödenmesinden sonra, ya köleyi azat edecek veya da hissesini tazmin için köleyi siâyet ettirecektir. Kitâbete kesmeyen ortak kabza da izin verdiğiyse, kitâbet bedelinden pay alması mümkün olmaz. Zira kabza verilen izin, aynı zamanda köleye borcunu kazancından ödeyebilmesi hususunda verilmiş bir izin teşkil eder. Dolayısıyla kabza izin veren ortak, köleye teberruda bulunmuş olur.⁶¹⁹ Bu sebeple iznini ifadan önce geri çekebilir. Zira teberru, kabzdan önce tamam olmaz.⁶²⁰

⁶¹⁵ Serahsî, C.8, s.52.

⁶¹⁶ Serâhsî, C.8, s.54; Kâsânî, C.5, s.453-454.

⁶¹⁷ Kâsânî, C.5, s.453-454.

⁶¹⁸ Serahsî, C.8, s.55-56.

⁶¹⁹ Merğînânî, C.2, s.603.

⁶²⁰ Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.18.

Mükâteb bedelin bir kısmını ödedikten sonra acze düşüp köleliğe dönerse, kabza izin veren ortak, ödenen kısım üzerinde hak iddia edemez. Zira kabza izin vermekle, kitâbet bedeli üzerindeki hakkını hibe etmiştir.⁶²¹

Kitâbete kesen ortak kölenin tamamını kitâbete kestiğinde, ifadan önce verilen icâzetle köle müşterek mükâteb olur. Bu halde bedeli iki ortağa birden öder. Bedeldeki payları ortaklara ayrı ayrı ulaşmadıkça azat vaki olmaz. Kabza da izin verildiyse, izin verilene yapılan ifa yeterli olur.⁶²²

İmameyn'e göre bir kimse ortağına payını (ortağının payını) kitâbete kesmesi için izin verdiğinde, esasında kölenin tamamının kitâbete kesilmesi için izin vermiş olur. Zira onlara göre kitâbet tecezzi etmez. Akdi yapan ortak, izin veren ortağın vekili mesabesinde olur. Kitâbet akdinde vekilin bedeli kabz salahiyeti olmadığından, azadın vukuu için bedelin iki ortağa da ulaşması gerekir. Kabza da izin verildiği takdirde, bedelin akdi yapan ortağa ödenmesi yeterli olur.⁶²³

5.3. Müşterek Mükâtebin Azadı

Müşterek mükâteb bir ortak tarafından azat edilirse, Ebu Hanife'ye göre yalnızca bu ortağın payı azat olur. Zira ona göre itk tecezzi eder. Dolayısıyla diğer ortağın (susan ortak) payının mükâteb olması devam eder. Mükâteb kalan bedeli ödediği takdirde tamamen hür olur. Bu takdirde susan ortak zarar görmemiş olduğundan tazminat ödenmesi gündeme gelmez. Ancak mükâteb bedeli ödemede acze düşer ve köleliğe dönerse, susan ortağın köledeki hissesinin tazmini mevzubahis olur. Böylelikle mesele müşterek kölenin ortaklardan biri tarafından azat edilmesine döner. Dolayısıyla susan ortak zengin ortağa tazmin ettirmek, köleyi siâyet ettirmek ve hissesini azat etmek arasında muhayyer olur.⁶²⁴

İmameyn'e göre ise bir ortak tarafından azat edilen müşterek mükâteb tamamen hür olur. Zira onlara göre itk tecezzi etmez. Böylelikle kitâbet akdi de sona erer. Müşterek kölenin bir ortak tarafından azat edilmesinde olduğu üzere, payını azat eden efendi mûsir ise ortağının payını tazmin eder. Mu'sir ise köle siâyet eder. Bununla beraber İmam Muhammed, ödenecek tazminat miktarı hususunda farklı bir kanaate sahip olmuştur. Ona göre azat etmeyen ortağa ödenecek miktar, kitâbet bedelindeki hissesi ile köledeki hissesinin kıymetinden az olanıdır. Ebu Yusuf ise akdin infisahı sebebiyle kitâbet bedelinden söz etmenin manasız olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla ona göre, daha fazla olsa da susan ortağın payının kıymeti ödenir.⁶²⁵

5.4. Müşterek Mükâtebenin İstîlâdı

Müşterek mükâtebenin vatyî caiz olmamakla beraber, vaty eden ortağa mülkiyet şüphesine binaen had tatbik edilmez. Aynı sebepten nesep iddiası sahih kabul edilir. Mükâtebe ortaklardan birinden çocuk dünyaya getirince, müşterek olmayan mükâtebin istîlâdında olduğu gibi iki yolla (kitâbet ve ümmü veledlik) hürriyete hak kazanır. Bu takdirde dilerse kitâbet bedelini ödemekten kendini aciz bırakarak, kendisinden çocuk dünyaya getirdiği efendinin ümmü veledi olur. Dilerse kitâbete devam ederek hürriyetine daha erken kavuşma imkânı elde eder. Kitâbete devam etmediği takdirde, istîlâd eden

⁶²¹ Haskefi, *ed-Durru'l-Muhtâr*, s.595.

⁶²² Kâsânî, C.5, s.454.

⁶²³ Serahsî, C.8, s.55.

⁶²⁴ age. C.8, s.50-53.

⁶²⁵ age. C.8, s.51.

efendi diğer ortağa, ukrun ve cariyenin kıymetinin o ortağın hissesine düşen kısmını verir. Cariyedeki hissenin kıymetinin verilmesinin sebebi, ortağının payını temellük etmiş olmasıdır. Kitâbet akdi devam ettiği takdirde ise, cariyeye yed hürriyetine sahip olduğundan, ukru (tam ukr) ona verilir. Kitâbet akdinin devamı mülkiyet nakline mâni olduğu için, istilâd nesep iddiasında bulunan ortağın hissesi ile mahdut olur. Kitâbetin sona ermesiyle ise cariyenin tamamına yayılır.⁶²⁶

Kitâbet akdi devam ederken cariyeye diğer ortaktan da çocuk dünyaya getirmiş ise, onun ümmü veledi olmaz. Zira kitâbet sona erdiğinde hiç yapılmamış gibi olur. Dolayısıyla ikinci ortağın cimâsı, başkasının ümmü veledine rastlar. Bununla beraber nesep iddiası sahihtir. Zira cimâ esnasında cariyenin rakabesine mâliktir. Akdin sona ermesiyle, birinci efendinin ikinci efendiye, cariyenin kıymetinde ve ukrda ortağına düşen hisseyi vermesi icap eder. İkinci efendi ise ukrun tamamını verir. Bunun sebebi başkasının ümmü veledini vaty etmiş olmasıdır. Ayrıca ikinci efendi kendi çocuğunun kıymetini de birinci efendiye öder. Zira onun vaziyeti, başkasının cariyesinden yanılarak çocuk dünyaya getirmiş mağrur kocanın hali gibidir. Çocuğunun hür olmasını umduğundan, çocuğu kıymeti mukabilinde hür kabul edilir.⁶²⁷

İmameyn'e göre cariyeye, iddia anından beri birinci efendinin ümmü veledidir. Bu halde ikinci efendinin çocuğunun nesebi kendinden sabit olmaz. Zira iddiası başkasının ümmü veledine rastlar. Bununla beraber kitâbet akdi şüphe oluşturarak bu ortağa had vurulmasına mâni olur. Kitâbet akdi acz ile sona erdikten sonra, ikinci efendi ortağına tam ukr öder. Ancak çocuğun nesebi kendinden sabit olmadığından çocuğunun kıymetini ödemez. Ebu Yusuf'a göre birinci efendi ikinci efendiye cariyenin mükâtebe kıymetinde ona ait olan hisseyi öder. İmam Muhammed'e göre ise kitâbet bedelinin kalanındaki hissesinden ve cariyenin kıymetinde ortağına düşen hisseden az olanını öder. İmam Ebu Yusuf'un kitâbet bedelindeki hisseyi nazara almamasının sebebi, kitâbetin sona ermiş olmasıdır. İmam Muhammed ise sona ermiş bir akde ait bedeli hesaba katmıştır. Ebu Hanife'nin daha farklı bir görüş benimsemesinin sebebi ümmü veledliği "geçici olarak" birinci ortağın hissesi ile sınırlamasıdır. İmameyn'e göre ise ümmü veledlik en başından beri cariyenin tamamına yayılmıştır. Dolayısıyla kitâbet devam etmekle beraber, mükâtebeyeye zarar vermeyen bir hususta (mülkiyet nakli) fesh olmuştur.⁶²⁸

6. Taraflardan Birinin Vefat Etmesi

6.1. Efendinin Vefat Etmesi

6.1.1. Akdin Efendinin Sağlığında Yapılmış Olması

Efendinin ölümüyle kitâbetin sona ermeyeceği hususunda icma vardır.⁶²⁹ Efendi vefat ettiği takdirde kitâbet akdi mirasçılarla devam eder. Kitâbet bedelini vadesinde mirasçılara ödeyen mükâtebe, efendisinin mülkü üzerinden azat olur. Zira mükâtebin mülkiyetinin bir başkasına intikal etmesi, mirasçılar da dahil olmak üzere, mümkün değildir. Dolayısıyla mu'tik, yani azat eden efendi olur.⁶³⁰

⁶²⁶ Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.19.

⁶²⁷ Dâmâd, C.4, s.20-21.

⁶²⁸ age. C.4, s.21.

⁶²⁹ Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.21.

⁶³⁰ Merğînânî, C.2, s.617; Mevslî, C.4, s.257-258. Aynı zamanda ümmü veled ve müdebber olan mükâtebin vaziyeti, "Kitâbet Akdininin Taraflarına Dair Diğer Meseleler" başlığı altında tetkik edilmiştir.

Efendi vefat etmiş olduğundan, velâ onun asabeden olan erkek mirasçılarına ait olur. Zira velânin intikali caiz değildir. Buna binaen kadın mirasçılar velâyâ sahip olmazlar.⁶³¹

Efendi mürted olup dâru'l-harbe kaçarsa, ölmüş kabul edilir. Dolayısıyla mükâteb bedeli mirasçılara öder. Daha sonra efendi Müslüman olur ve dâru'l-İslâm'a dönerse, mükâtebinin velâsına sahip olur. Ayrıca hala mevcutsa, kitâbet bedelini mirasçılardan talep edebilir.⁶³²

Mükâteb bedeli ödemede acze düşerse, hâkimin mükâtebi köleliğe geri döndürebilmesi için, mirasçıların tamamının mahkemede hazır bulunması gerekmez. Zira mükâteb, onların müşterek mâlik oldukları ve beraber kitâbete kestikleri bir köle değildir.⁶³³

Köle sahibi kimselere ait muhallefât kayıtlarında, kitâbet akdinin devamına dair izlere rastlamak mümkündür. Bu kayıtlarda, kitâbet bedelinden gelecek meblâğ terekeye açık bir şekilde yazılmıştır. Nitekim 1519 senesine ait bir muhallefât kaydına göre Süleyman isimli mükâtebin kitâbet akdinden terekeye gelecek meblâğ, 300 akçedir.⁶³⁴

6.1.2. Efendinin Kitâbet Akdini Vasiyet Etmiş Olması

Bir kimse hali hayatında kölesini kitâbete kesebileceği gibi, bunu vasiyet de edebilir. Ancak kitâbete dair icabının sahih bir icap olması gerekir. Bu akit, efendi öldükten sonra bahis mevzuu kölesine teklif edilir. Köle kabul ettiği takdirde akit kurulmuş olur. Mamafih bunun için terekenin 1/3'ünün teberru mahiyetindeki miktarı karşılaması lazım gelir. Aksi takdirde icapta yer alan miktar ve vade düzeltilerek teklif yapılır. Mesela, kıymeti 1000 dirhem olan kölenin, 1000 dirhem üzerinden 3 sene vadeyle kitâbete kesilmesinde, vade teberru mahiyetindedir. Dolayısıyla terekede köleden başka mal olmadığı takdirde köleye bedelin 2/3'ünü peşin, 1/3'ünü de vadesinde ödemesi teklif edilir.⁶³⁵

6.1.3. Maraz-ı Mevtte Yapılan Kitâbet Akdi

Maraz-ı mevtteki bir kişinin teberru mahiyetindeki tasarrufları terekesinin 1/3'ünde geçerlidir. 1/3'lük kısmı aşanların geçerli olması için, mirasçıların icâzet vermesi gerekir. Bu kimsenin emsal kıymeti üzerinden yaptığı alım-satımlar ise geçerlidir. Daha düşüğe sattıkları veya daha pahalıya satın aldıkları ise teberruât cihetinden tetkike tabi tutulur. Ancak bu kaideler varis dışındaki kişilerle yapılan muamelelere dairdir. Varise vasiyet edilmesi caiz olmadığından, maraz-ı mevtte varis için yapılan teberru mahiyetindeki bir tasarruf, 1/3'ün içinde kalsa dahi nâfiz olmaz. Aynı şekilde maraz-ı mevtte varisle emsal kıymeti üzerinden yapılan alım-satımlar da nâfiz değildir. Mamafih diğer mirasçılar icâzet verirse, nâfiz olurlar.⁶³⁶

Kitâbet akdi muâvazât türü bir akitir. Kitâbet bedeli, kölenin emsal kıymeti veya daha fazlası olduğunda, bedel cihetinden bir mesele mevzubahis olmaz. Bununla beraber vade, mirasçıların hakkını

⁶³¹ Bilmen, C.4, s.66.

⁶³² Serahsi, C.8, s.125-127; Kâsânî, C.5, s.475.

⁶³³ Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.24.

⁶³⁴ Üsküdar, Sic. 2, v.53b-1 (KSP, s.235, H.448).

⁶³⁵ Serahsi, C.7, s.371-372.

⁶³⁶ Bilmen, C.7, s.313-314.

geciktirerek, zarar görmelerine sebebiyet verir. Dolayısıyla teberru mahiyetinde olur. Buna binaen 1/3'lük kayda tabi tutulur.⁶³⁷

Köle emsal kıymeti üzerinden “vadeli olarak” kitâbete kesilir, ancak kıymeti efendinin malvarlığının 1/3'ünü aşar ve mirasçılar vadeye icâzet vermezse, mükâtebin 1/3'ü aşan kısım için peşin ödeme yapması icap eder. Aksi takdirde aczi istenip kitâbet feshedilebilir.

Emsal kıymetinden daha fazlasına “vadeli olarak” kitâbete kesilen köleye tatbik edilecek hüküm de Şeyhayn'a göre aynıdır. Onlara göre kitâbet bedeli efendinin malıdır. Dolayısıyla mükâteb, efendisinin terekesinde kendisinden başka mal yoksa, kitâbet bedelinin 2/3'ünü peşin olarak öder. İmam Muhammed ise kendi kıymetinin 2/3'ünü peşin olarak ödeyeceğini söylemiştir. Zira bedelde emsal kıymeti aşan kısım fazlalıktır. Emsal kıymete göre akit yapılsaydı, mirasçıların bu fazlalıkta bir hakları olmayacaktı. Dolayısıyla zararları mevzubahis değildir.⁶³⁸

Kitâbet bedeli, kölenin emsal kıymetinden düşük olduğunda tatbik edilecek hüküm noktasında ittifak vardır. Buna göre terekede başka mal olmadığı takdirde, kölenin kendi kıymetinin 2/3'ünü peşin ödemesi icap eder.⁶³⁹

6.1.4. Efendinin Maraz-ı Mevtteki Kitâbet İkrarı

Bir kimse maraz-ı mevtinde kölesini kitâbete keser, sonrasında bedeli kabzettiğini ikrar ederse, bu tasarrufu malvarlığının 1/3'ünde geçerli olur. Zira esasında kölesini bedelsiz azat ettiği, bunu gizlemek için de böyle bir yola müracaat ettiği düşünülür. Bu açıdan tasarrufu töhmet barındırır. Her hâlükârda köle hürriyetine kavuşmuş olur. Ancak terekenin kıymetini karşılamadığı kısım için siâyet etmesi icap eder. Bu halde kitâbet bedelinin kölenin emsal kıymeti olması veya ondan fazla ya da eksik olması aynıdır.⁶⁴⁰ Mezkûr efendi yanında bulunan bir miktar meblağın mükâteb tarafından kendisine bırakılan vedia olduğunu ikrar ettikten sonra vefat ederse, ikrarı malvarlığının 1/3'ünde geçerli olur. Zira aynı töhmet burada da mevzubahistir.⁶⁴¹

Efendinin maraz-ı mevtinde, sağlıklıyken kölesini kitâbete kestiğini ve bedeli tahsil ettiğini ikrar etmesi, maraz-ı mevtte yapılan kitâbet akdinden farklı netice doğurmaz. Zira ıtkı saklama töhmeti burada da mevcuttur. Bununla beraber akdin sağlıklıyken yapıldığının biliniyor olması, töhmeti ortadan kaldırır. Dolayısıyla mükâtebin siâyeti mevzubahis olmaz.⁶⁴²

6.1.5. Mirasçıların Mükâtebi Azat Etmesi

Mirasçıların bir kısmının mükâtebi azat etmesi bir netice doğurmaz. Mükâteb hürriyetine kavuşmuş olmadığı gibi, bedelin bir kısmı da sakıt olmaz. Azadın vukuu için, mirasçıların tamamının “aynı mecliste” mükâtebi azat etmesi gerekir. Bir kısmının azadının kabul edilmemesinin sebebi, mükâtebin mâliki olmamalarıdır. Zira mirasçılar, efendinin vefatıyla mükâtebe değil, kitâbet bedeline varis olurlar. Mirasçıların tümü azat ettiğinde kitâbet bedeli düştüğü ve buna binaen mükâtebin zimmeti

⁶³⁷ Serahsî, C.8, s.109.

⁶³⁸ age. C.7, s.369.

⁶³⁹ Dâmâd, C.4, s.17.

⁶⁴⁰ Serahsî, C.7, s.370, C.8, s.111.

⁶⁴¹ Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.15.

⁶⁴² Serahsî, C.7, s.370-371, C.8, s.109-112.

borçtan kurtulduğu için azat vaki olur. Mükâteb acze düşüp tekrar köle olursa, mülkiyet mirasçılara geçer. Bu takdirde birinin azat etmesi geçerli olur ve müşterek kölenin azadında tecezzi meselesi gündeme gelir.⁶⁴³

Mirasçıların mükâtebi bir mecliste azat etmesinin mecburi olmadığını söyleyenler olmuştur. Onlara göre ilk azat edenler dönmedikçe, geri kalanların azat etmesi ile mükâteb hür olur.⁶⁴⁴

1663 senesine ait bir hüccet mevzuuya güzel bir misal teşkil eder. Mezkûr hüccet, Timurhan adlı mükâtebenin azat edilmesini kayıt altına almıştır. Efendisi onu 4 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesmiş, ancak müddet tamam olmadan efendi vefat etmiştir. Varisleri ise mahkemeye gelip, aynı mecliste köleyi azat ettiklerini beyan etmiştir.⁶⁴⁵

Mirasçılardan biri mükâtebi ibra ettiğinde veya bedeldeki payını ona hibe ettiğinde, kitâbet bedelindeki hissesi sakıt olur. Mamafih mükâteb tekrardan köleliğe dönse, bahis mevzuu mirasçı rakabede hak sahibi olur. Bedeldeki payını hibe etmesi, rakabedeki payını da hibe ettiği manasına gelmez. Zira o, rakabeye malik değildir. Müşterek köle maliklerinden birinin kitâbet bedelindeki hissesini mükâtebe hibe etmesi ise böyle değildir. Bu son halde ortak rakabeye malik olduğundan, hissesini hibe etmesi azatla neticelenir.⁶⁴⁶

6.2. Mükâtebin Vefat Etmesi

Mükâtebin ölümü kitâbet akdinin infisahına sebebiyet vermez. Kitâbet bedelinin mükâtebin vefatından sonra ödenmesi, buna binaen mükâtebin hürriyetine kavuşması mümkündür. Bunun için mükâtebin geride bıraktığı malının kitâbet bedelini karşılayıp karşılamadığına bakılır. Karşılacağı takdirde azat vaki olur. Karşılamazsa mükâtebin geride bıraktığı bazı akrabalarının onun yerine siâyet etmesi gündeme gelir.⁶⁴⁷ Bu, sahâbeden Hz. Ali ve İbn Mesud'un içtiadı olup, Mâlikî ve Hanefî mezhebinin içtiadı da bu cihettir.⁶⁴⁸

İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel, mükâtebin vefatı ile kitâbetin sona ereceğini söylemiştir. Mamafih onunla kitâbete kesilen veya kitâbette doğan çocuklar, kalan bedeli ödeyerek hürriyetlerini elde edebilir. Bu sahâbeden Zeyd b. Sabit'in içtiadıdır.⁶⁴⁹ İmam Şâfiî'ye göre mükâteb, akdin mahallidir. Mahallin ortadan kalkmasıyla akit batıl olmuştur.⁶⁵⁰

Hanefîlere göre mükâteb akdin tarafıdır. Satım akdinde olduğu üzere, bir tarafın vefatı akdin infisahına sebebiyet vermez. Vefat eden efendinin azat eden olabileceğini kabul edip, aynı haldeki mükâtebin azat edilebileceğini kabul etmemek çelişkili bir yaklaşımdır. Hükmen hayatta olabilme ikisi için de mevzubahis olmalıdır.⁶⁵¹

Cessâs, mükâtebin azat olmasının şartın tahakkukundan (bedelin ödenmesinden) önceki bir zamana izafe edilmesini, başka meselelere benzeterek izah etmiştir. Mesela, bir kimse birini

⁶⁴³ Mevsilî, C.4, s.258-259; Dâmâd, C.4, s.28.

⁶⁴⁴ Molla Hüsrev, C.2, s.22.

⁶⁴⁵ İstanbul, Sic. 12, v.16b/4 (KSP, s.218, H.194).

⁶⁴⁶ Serahsî, C.7, s.366-367.

⁶⁴⁷ Merğînânî, C.2, s.612-613.

⁶⁴⁸ Cessâs, C.5, s.186; Kurtubî, C.12, s.397.

⁶⁴⁹ Kurtubî, C.12, s.397.

⁶⁵⁰ Şirbînî, C.19, s.500.

⁶⁵¹ Serahsî, C.7, s.328-329; Mevsilî, C.4, s.257.

yaraladıktan sonra önce kendisi, sonra yarasından dolayı yaraladığı kimse ölse, bu kişinin katil olduğuna hükmedilir. Halbuki yaraladığı kişinin vefatı anında bu kimse ölüdür. Ölü bir kimsenin katil olması ise mümkün değildir. Ancak öldürme fiili yaralama gününe izafe edilerek bu kimsenin fail olduğuna hükmedilir.⁶⁵²

Mükâtebin vefatı esnasında, arkasında kitâbet bedelini ödeyebilecek kadar mal veya siâyet edecek akrabasını bırakması, ölüm anında ifa sebebinin mevcut olmasını sağlar. Buna binâen azadının son nefesine izafe edilebilmesi mümkün olur. O öldükten sonraki ödemeler sanki vekil tarafından yapılmıştır. Vekil ise asıl mesabesindedir.⁶⁵³

6.2.1. Terekenin Kitâbet Bedelini Karşılması

Mükâteb arkasında kitâbet bedelini karşılayacak miktarda mal bırakarak vefat ederse, kitâbet bedeli terekeden ödenir ve mükâtebin son nefesinde azat olduğuna hükmedilir. Ölümle beraber mükâtebin kitâbet bedeli ve diğer borçları için tayin edilen vadeler son bulur. Bununla beraber azada hükmedilmeden önce mükâtebin diğer borçlarının ödenmesi gerekir. Ödemede borçların kuvvet sırası gözetileceğinden önce üçüncü kişilere olan borçlar, sonra efendiye olan diğer borçlar, sonra da kitâbet bedeli ödenir. Kitâbet akdinden doğan borcun daha sonra ödenmesinin sebebi bu borcun aciziyetle düşen zayıf bir borç olmasıdır. Diğer borçlar ise böyle değildir. Üçüncü kişilere olan borcun efendiye olan diğer borçlardan daha önce ödenmesinin sebebi ise, üçüncü kişilere olan borçların mükâteb köleliğe döndükten sonra da devam etmesidir. Köleliğe dönen mükâtebin bu borçlar için satılması mevzubahis olur. Efendiye olan borçlar ise sona erer. Zira bir kimse kendi kölesini borçlandıramaz. Aksi takdirde kişi kendi kendine borçlanır ki, bu makul değildir.⁶⁵⁴

Müteveffa mükâtebin diyet borcu varsa, üçüncü kişilere olan borçlardan sonra ödenir. Diyetin daha zayıf olmasının sebebi mükâtebin zimmetine doğrudan taalluk etmemesidir.⁶⁵⁵ Mamafih mükâteb hayattayken mahkeme hüküm vermişse, diyet zimmete geçer, dolayısıyla diğer borçlardan bir farkı kalmaz. Diyet borcu henüz zimmete geçmeden mükâteb vefat eder, tereke de kitâbet bedelini ve borçları karşılamazsa, diyet düşer. Zira bu takdirde mükâteb köle olarak ölmüş, vefatıyla da rakabesinin teslimi imkânsız hale gelmiştir.⁶⁵⁶

Efendiye olan diğer borçlar kitâbet bedelinden daha önce ödenir. Zira kitâbet bedeline kefil olunamazken efendiye olan diğer borçlara kefil olunabilir. Dolayısıyla efendiye olan diğer borçlar daha kuvvetlidir. Diğer taraftan bu borçlar da mükâteb köleliğe döndüğünde sakıt olur. Ancak bu, bir zarurete binaendir.⁶⁵⁷ Efendiye olan diğer borçların kitâbet bedelinden önce ödenmesi kitâbetin infisahına yol açacaksa, önce kitâbet bedeli ödenir. Zira iki halde de efendinin eline geçen meblağ değişmez. İstihsâna

⁶⁵² Cessâs, C.5, s.187. Müellifin verdiği diğer misaller için mezkûr esere müracaat edilebilir.

⁶⁵³ Dâmâd, C.4, s.25-26.

⁶⁵⁴ Serahsî, C.8, s.79; Kâsânî, C.5, s.469-470. Alacaklıların hakkı dururken, çocuklarından biri terekeden aldığı mal ile kitâbet bedelini öderse azat vaki olur. Bu halde alacaklılar efendiye rücu edebilir. Zira alacaklıların tereke üzerindeki hakları efendiden daha önceliklidir. Serahsî, C.8, s.102. Terekeden hürriyetine kavuşan mükâtebin vasiyeti batıl olduğundan, bu vasiyete itibar edilmez. Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.22. Üçüncü kişilere olan borç mükâtebin maraz-ı mevtime ikrar ettiği borç olsa bile efendiye olan borçlardan daha önceliklidir. Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.16.

⁶⁵⁵ Serahsî, C.7, s.340-341, C.27, s.81-82.

⁶⁵⁶ Kâsânî, C.5, s.470.

⁶⁵⁷ age. C.5, s.469.

göre mükâtebin azat olduğu hal tercih edilir.⁶⁵⁸ Diğer bir sebep de kitâbetin feshiyle efendiye yapılan ifanın batıl olacak olmasıdır. Zira bu takdirde mükâteb köle olarak ölmüş, buna binaen ifası köle olduğu bir vakte rastlamıştır. Bir başka deyişle, efendi kendi kölesini borçlandırmış ve bu borcu tahsil etmiştir. Ancak zikredildiği üzere, bu caiz değildir.⁶⁵⁹

Mükâteb efendisinden izin almadan evlenmişse, mehir borcu kitâbet bedelinden sonra ödenir. Efendinin bu nikaha razı olmaması, mehrin onun hakkına taalluk etmemesini icab ettirir. Zira mükâteb efendisinden izin almadan evlenemez. Dolayısıyla mehir azadından sonra talep edilir. İzin alarak evlenmesi ise böyle değildir. Bu takdirde mehir efendinin hakkına da taalluk eder, buna binaen ona olan borçlardan önce ödenir.⁶⁶⁰

Mükâtebin azadı ile ona tabi olanlar da hürriyetine kavuşur. Bunlar satın alınan, kitâbette doğan, mükâteble beraber kitâbete kesilen büyük ve küçük çocuklar ve anne-baba gibi yakınlarıdır. Kitâbet bedeli ödendikten sonra artan bir miktar olursa mükâtebin mirası olur. Mükâtebin hür çocukları mirasçı olduğu gibi kitâbet dairesine giren çocukları da mirasçı olur. Zira onlar mükâteble aynı anda azat olmuştur. Mükâteble ayrı kitâbete kesilen çocuklar mükâtebin vefatından sonra azat olursa mirasçı olamazlar. Zira bu takdirde, mükâtebin vefatı esnasında köledirler.⁶⁶¹

Mükâteb vefat ettiğinde geride asabe-i nesebiyyeden mirasçı bırakmadı ise mirasçısı efendi olur. Bunun sebebi velâ-i itâkadır. Bu takdirde kitâbet bedelinden arta kalan miktar da efendiye verilir. Efendi mükâtebtan daha önce vefat etti ise kitâbet bedeli efendinin mirasçıları arasında paylaştırıldıktan sonra, fazlalık (mükâtebin mirası) efendinin mirasçılarından erkek olanlarına verilir. Zira kadınlar bu yolla velâya sahip olamazlar.⁶⁶²

6.2.2. Terekenin Kitâbet Bedelini Karşılammaması

Mükâteb kitâbet bedelini karşılayacak mal bırakmadan vefat ettiğinde, yerine geçebilecek bir kimse varsa akit ayakta kalır. Aksi takdirde kitâbet infisah eder. Ebu Hanife'ye göre kitâbet akdinde doğan çocuk, kitâbete kesilmiş anne veya babasının yerini alır. Kitâbet için tayin edilen vade geçerliliğini korur ve çocuk bedeli ödemek için siâyet eder. Zira ona anne veya babasından dolayı kitâbet akdi sirayet etmiştir. Bunun sebebi akit yapılırken bu çocuğun onların bir parça olmasıdır. Mükâtebe cariyenin doğurduğu çocuk, mükâtebin kendi cariyesinden olan çocuk, mükâtebin efendisinden izin alarak evlendiği cariyeden olup sonrasında mükâtebin satın aldığı çocuk böyledir. Diğer taraftan satın alınan çocuk (kitâbetten önce doğmuş) böyle değildir. Kitâbet akdi ona sirayet etmemiştir. Zira o, akit esnasında annesinin veya babasının bir parçası değildir. Geride bir tek satın alınan çocuk kaldığında kitâbet akdi için tayin edilen vadeler son bulur. Satın alınan çocuk kitâbet bedelini peşin ödemezse köleliğe geri döner. Hatta kitâbet bedelinin ödenmesi için satılır. Satın alınan çocuğun ödeme yapması müteveffa anne veya babanın geride bedeli ödemeye yetecek meblağ bırakarak ölmesi gibidir. İmameyn

⁶⁵⁸ Serahsî, C.8, s.80.

⁶⁵⁹ Kâsânî, C.5, s.469.

⁶⁶⁰ age. C.5, s.470.

⁶⁶¹ Dâmâd, C.4, s.25.

⁶⁶² Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.26.

ise satın alınan çocuk ve kitâbette doğan çocuk arasında fark görmez. Onlara göre mükâtebin kitâbetine dahil olanlar (onlara göre bütün zî rahm-i mahrem) bu hususta müsavidir.⁶⁶³

Siâyet edecek çocuk çalışamayacak kadar küçük olduğunda, hâkim bir vasî tayin eder. Vasî kitâbet bedelini temin etmeye çalışır. Çocuğun deli veya sakat olması da aynı çözüm yoluna müracaat edilmesini icap eder.⁶⁶⁴

Ebu Hanife geride sadece satın alınan anne ve baba kalırsa bunların köleliğe döneceğini söylemiştir. Bu halde kitâbet bedelinin ödenmesi için satılabileceklerdir. Onlara bedeli vadeli veya peşin ödeme imkânı tanınmamıştır.⁶⁶⁵ Çocuklara tanınan imkânın anne ve babaya tanınmamasının sebebi çocukların aksine onların mükâtebin bir parçası olmamasıdır.⁶⁶⁶ Nitekim mükâteb vefat ettikten sonra bir üçüncü kişinin bedeli ödemek istemesine de itibar edilmez.⁶⁶⁷ Diğer taraftan Ebu Hanife'den farklı yönde bir rivayet de gelmiştir. Buna göre, Ebu Hanife'ye göre anne ve babaya tatbik edilecek hüküm satın alınmış çocukla aynıdır. Dolayısıyla onlara da bedeli peşin ödemeleri için imkân tanınır.⁶⁶⁸ Bedâ'i'ü's-Sanâi'de de böyledir.⁶⁶⁹

Mükâteb geride kitâbet bedelini karşılayacak mal veya çocuk bırakmadan vefat ettiğinde Ebû Bekr el-İşkâf'a göre kitâbet akdi doğrudan fesh olur. Dolayısıyla kitâbet bedelini ödeyerek, hibe yapmak isteyen bir kimsenin ifası kabul edilmez. Ebu Leys ise mahkeme feshe karar verene kadar akdin devam edeceğini söylemiştir.⁶⁷⁰ Sahih kabul edilen, ilk görüş olmuştur.⁶⁷¹

Ebu Hanife'ye göre kitâbet bedeli sadece kitâbette doğan çocuktan istenebilir. Zira anne veya babasının yerine geçen o olup, siâyet borcu onun üzerinedir. Satın alınan çocuk ise ona tabidir. Buna binaen kitâbette doğan çocuk satın alınan çocuğu çalıştırıp kazancından kitâbet bedelini ödeyebilir. Kitâbet bedeli ödenip azat vaki olduktan sonra, kitâbet akdi içinde doğan çocuğun elindekiler kendisinin olur. Zira o, anne veya babasının yerine kaimdir. Satın alınan çocuğun elindekiler ise mükâtebin mirasıdır. İmameyn'e göre satın alınan çocuk kitâbette doğan çocuk gibi olduğundan, efendinin bedel talebine bizzat muhatap olur ve bedelin tamamı ödendikten sonra elinde kalanlar kendisine ait olur.⁶⁷²

Kitâbet bedeline muhatap olan çocuk birden fazla olduğunda, kitâbetin feshi için hepsinin acze düşmüş olması icap eder. Zira onlar, anne veya babalarının kitâbet bedelini ödemede tek bir şahıs

⁶⁶³ Kâsânî, C.5, s.470-471. Ölümle beraber ölünün borçları için tayin edilen vadeler son bulurdu. Mükâteb kendi yerine geçecek birini bırakarak vefat ettiği için böyle olmadı. Haskefî, *ed-Durru'l-Muhtâr*, s.596.

⁶⁶⁴ İbn Âbidîn, C.6, s.114.

⁶⁶⁵ Molla Hüsrev, C.2, s.12, Haskefî, *ed-Durru'l-Muhtâr*, s.595. Durru'l-Muhtâr'da kitâbet bedelini peşin ödemeyen anne ve babanın İmameyn'e göre kölelik ahkâmına geri dönecekleri zikredilmiştir. İbn Âbidîn bu naklin hatalı olduğunu ifade etmiş, İmameyn'in bütün "zî rahm-i mahrem" akrabaları bir tuttuğunu hatırlatmıştır. Dolayısıyla hepsi müteveffa mükâtebin taksitleri için siâyet ederler. İbn Âbidîn, C.6, s.114-115.

⁶⁶⁶ Molla Hüsrev, C.2, s.12.

⁶⁶⁷ Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.24.

⁶⁶⁸ İbn Âbidîn, C.6, s.114-115.

⁶⁶⁹ Kâsânî, C.5, s.465.

⁶⁷⁰ Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.22.

⁶⁷¹ age. C.5, s.24.

⁶⁷² Kâsânî, C.5, s.472-473. Kitâbette doğan çocuğun, satın alınan çocuğu icâyeye vermesi hâkim kararıyla olur. Enderpetî, C.16, s.139.

gibidirler.⁶⁷³ Bedeli ödeyen kardeş diğerlerine rücu edemez. Zira ödediği borç, kardeşinin emriyle ödediği kardeşine ait bir borç değildir. O, anne veya babasının borcunu ödemiştir.⁶⁷⁴

Siâyet eden çocuklar anne veya babalarının yerine geçtiklerinden, sadece kitâbet bedelini değil, onların diğer borçlarını da öderler. Bu ikisinden herhangi birini önce ödeyebilirler. Bu hususta anne veya babaları gibidirler. Buna binaen önce kitâbet bedelini ödediklerinde, başkalarına olan borçlar zimmetlerinde sabit olmaya devam eder.⁶⁷⁵

Efendi çocuklardan birini azat ettiği takdirde, azat edilen çocuğun siâyet borcu sona erer. Dolayısıyla bedel talebine muhatap olmaz. Bununla beraber üçüncü kişiler alacaklarını ondan da talep edebilir. Zira efendinin ıtk tasarrufu alacaklıların haklarını düşürmez. Bununla beraber bedelin bir kısmının sakıt olması mevzubahis olmaz. Zira o, anne veya babasına tabi olarak kitâbete dahil olmuştur. Bedelde ona ait bir hisse mevzubahis değildir. Bahis mevzuu çocuğun ölmesi de aynı neticeyi doğurur.⁶⁷⁶ Anne veya babaları ile beraber kitâbete kesilen çocukların vaziyeti ise farklıdır. Onlar akdin bir hedefi olduğundan, bir başka deyişle akde ibtidaen dahil olduklarından, bedelde onlara ait bir hisseden bahsedilir. Azat edilirlse ibra edilmiş olurlar. Ölmeleri ise böyle değildir.⁶⁷⁷

Ebu Hanife'ye göre mükâtebin geride bıraktığı ümmü veledinin hükmü, yanında mükâtebden olan çocuğunun olup olmamasına göre farklılık arz eder. Yanında çocuğu yoksa bu cariyeye bedelin ödenmesi için satılır. Nitekim mükâteb hayattayken bu cariyeyi satabilirdi. Mükâteb ümmü veledle beraber çocuğuna da (büyük veya küçük) mâlikse, kitâbet akdi ayakta kalır. Bu halde ümmü veled bedeli ödemek için siâyet eder. Dolayısıyla kitâbetin asıl ayakta kalma sebebi kitâbette doğan çocuk olur. İmameyn'e göre ise yanında çocuğu olan ve olmayan ümmü veled müsavidir. Mükâteb hayattayken bu ikisi de satılamadıkları gibi, ölümüyle de siâyet ederler.⁶⁷⁸

6.3. Bedelin Muayyen Müddet Hizmet Olması

Bedelin muayyen müddet hizmet olduğu kitâbet akdinde, taraflardan birinin ölmesi haline tatbik edilecek hüküm, fıkıh kitaplarının kitâbete dair bahislerinde ayrıca zikredilmemiştir. Zira bedelin mal olduğu kitâbete dair hükümler, münasip düştüğü ölçüde bedelin hizmet olduğu kitâbet için de caridir. Bu çalışmanın birinci bölümünün "İtk Alâ Mâl" bahsinde, azat bedelinin mal yerine hizmet olması haline tatbik edilecek hükme yer verilmişti. Buna göre, efendi veya azatlı kölesinden biri vefat ettiğinde hizmet borcu paraya dönüşürdü. Mamafi, hizmetin yerini alacak meblağ Şeyhayn'a göre kalan müddetin, müddetin tamamına nispetinin, kölenin kıymetiyle çarpılması ile bulunurken; İmam Muhammed'e göre kalan hizmetin kıymeti ödenirdi.⁶⁷⁹ Fetva mecmuaları, bu hükmün bedelin hizmet olduğu kitâbet akdi için de cari olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁸⁰ Kölenin hizmet mukabilinde azat edilmesini (ıtk alâ hidme) tetkik ederken yer verilen deliller de bunu icap eder.

⁶⁷³ Serahsî, C.8, s.26.

⁶⁷⁴ age. C.7, s.309.

⁶⁷⁵ age. C.7, s.346, C.8, s.44-45.

⁶⁷⁶ age. C.7, s.346.

⁶⁷⁷ age. C.8, s.37-38.

⁶⁷⁸ Kâsânî, C.5, s.471; Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, 24.

⁶⁷⁹ Haskefî, *Dürrü'l-Müntekâ*, C.2, 245.

⁶⁸⁰ Mehmed Emin Efendi Ankaravî, **Fetâvâ-i Ankaravî**, C.1, İstanbul: Matbaa-i Âmire, h.1281, s.116.

1642 senesine ait bir muhalefat kaydı meseleye güzel bir misal teşkil eder. Buna göre Seydi Ali Kapudân arkasında hizmet mukabilinde kitâbete kestiği 15 adet kölesini bırakmış, baki hizmetleri için de ehl-i vukûf tarafından ayrı ayrı kıymet takdir edilmiştir.⁶⁸¹

1674 senesine ait bir kayda göre, Mustafa isimli köle 4 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, 3,5 senesini tamam ettikten sonra efendisi vefat etmiş, Mustafa da 6 aylık hizmetine mukabil 11 esedî kuruş vererek hürriyetini elde etmiştir.⁶⁸² 1708 senesine ait bir kayda göre ise 100 kuruş kıymetinde olan İvaz, efendisine 7 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, 3 sene hizmet ettikten sonra efendisi vefat etmiş, bunun üzerine kalan seneler için 57 kuruş ve bir sülüs kuruş ödemesi gerekmiştir. Bu noktada kalan senelerin bedelinin Şeyhayn'ın içtihadına göre tespit edildiği mülahaza edilir (100x4/7).⁶⁸³ Bununla beraber gerek İvaz gerek şahitleri efendisinin İvaz'a, "7 sene tamamına değin bana hizmet edip, sinîn-i mezbûra tamamında sâir harâir-i asliyyin gibi hür olsun." diyerek kitâbete kestiğini söylemiştir. Alakalı olduğu bahiste geçtiği üzere kitâbetin ta'lik lafzını ihtiva etmesi mümkündür. Mamafih efendi yalnızca "7 sene hizmet edersen ba'dehu azat ol" dediyse, mesele ta'likten ibaret olur ki, bu halde kalan hizmet için kıymet takdir edilmesi isabetsiz olur.

Tetkik edilmesi gereken mühim bir mevzu da kalan hizmeti varislere gören mükâtebin azat olmuş olmadığıdır. Bu mesele fetva mecmualarında sıklıkla sual edilmiş, cevap mükâtebin hürriyetine kavuştuğu şeklinde verilmiştir.⁶⁸⁴ Zira mükâtebin hizmet etmesi onun rızasına, varislerin bu hizmete itiraz etmemeleri de onların rızasına delalet eder. Bu takdirde mükâtebin kendini varislere icâreye verdiği, bu şekilde kalan bedelin ödenmesi yoluna gidildiği düşünülebilir. Bu hal çaresinin taraflarca sarîh bir irade beyanıyla benimsenmiş olması da mümkündür. Mükâtebin varislere hizmet ederek hürriyetine kavuştuğu iki misal şu şekildedir:

- 1704 senesine ait bir kayıta; hizmet müddeti 4 sene olan İvaz, bunun 3 sene 9 ayını efendisine, kalan 3 ayını da efendisinin vefatından sonra varislere görerek hürriyetine kavuştuğunu asıl meramından önce dile getirmiştir.⁶⁸⁵

- 1640 senesine ait bir kayıta zikredildiğine göre, Mahmud isimli köle efendisine 12 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, 8 sene tamamında efendisi vefat etmiş, efendinin küçük oğlunun vasîsi de kalan seneler için onu 4000 akçe mukabilinde icâreye vermiştir. Mahmud 4 sene boyunca icareye verildiği kişiye hizmet ederek hürriyetini elde etmiştir.⁶⁸⁶ Bu kayıta mükâtebin kalan hizmeti için kıymet takdiri yapılmadığını, icâreye verilmek suretiyle varise hizmet ederek, baki 4 seneyi tamamladığı mülahaza edilir.⁶⁸⁷

Mükâteb veya varisler böyle bir ifa şekline razı olmazsa bedelin kalan kısmı için kıymet takdir edilir. Dolayısıyla asli çözüme dönülür. Bu halde hürriyetine kavuşmak isteyen mükâtebin takdir edilen meblağı ödemesi icap eder.⁶⁸⁸ Nitekim fetva mecmularında yer alan bir meselede bir kimse kölesini 10

⁶⁸¹ Galata, Sic. 65, v.65a/1 (KSP, s.259, H.221).

⁶⁸² Galata, Sic. 114, v.143a/1 (KSP, s.840, H.633).

⁶⁸³ Konya, Sic. 43, s.190/1 (Sak, Doktora tezi, s.113).

⁶⁸⁴ Bayramzâde, v.64a; Mehmed b. Hamid el-Kefevî Akkirmânî, **Fetâvâ-i Akkirmânî**, Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş no: 002197, v.50a.

⁶⁸⁵ Rumeli Sadâreti, Sic. 161, v.36a/2 (KSP, s.176, H.111).

⁶⁸⁶ Manisa, Sic. 79, s.99/4, (Atabey, s.319-320).

⁶⁸⁷ Muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin icâreye verilmesi, bu çalışmanın üçüncü bölümünde bahis mevzuu yapılmıştır.

⁶⁸⁸ Varislerin talebi halinde kalan hizmetin kıymeti ödeneceği yönünde fetva için bkz. Menteşzâde, C.1, s.314.

sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesmiş ve 3 sene tamamında vefat etmiştir. Hal böyle olunca mükâteb 7 senelik hizmetin kıymetini vermek istemiştir. Vasî ise efendinin küçük çocuklarına 7 sene hizmet etmesini istemiştir. Fetva beklendiği üzere mükâtebdan yana verilmiştir.⁶⁸⁹

Efendinin vefatı halinde mükâtebin varislere hizmet etmesi sık karşılaşılan bir hal olsa gerek ki, zaman zaman kitâbetnâmelerde bunun şart edildiğine rastlanır. Nitekim 1652 senesine ait bir hüccete göre Kadı Hasan Efendi cariyesi Mûlayim'i 7 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesmiş, müddetin tamamlanmasından önce ölürse kalan hizmetin İbrahim ve Fatma isimli küçük çocuklarına görüleceğini şart etmiştir.⁶⁹⁰ Efendinin vefatıyla kitâbet bedelinin terekeye intikal edeceğinden söz edilmişti. Bu hüccette ise efendinin bu bedel üzerinde tasarruf yaptığı müşahade edilir. Dolayısıyla mezkûr şartın vasiyet olduğunu söylemek mümkündür. Varise vasiyet edilmesi caiz olmadığından, lehlerine vasiyet yapılmayan varisler efendinin vefatından sonra buna icâzet vermeyebilirler.⁶⁹¹ Bu halde akdin sıhhatine bir zarar gelmeyip, bahis mevzuu şart lağv olur. Zira kitâbet akdinin esasına dahil değildir. 1716 senesine ait bir hüccete göre de Abdullah isimli köle efendisine 7 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, efendinin vefatı halinde de kalan hizmetin (bütün) varislere görüleceği şart edilmiştir.⁶⁹² Bu takdirde de varisler mezkûr çözüme razı olmaz ve kalan hizmet için kıymet takdir edilmesini isterse, bu taleplerinin müspet karşılık bulması icap eder. Bununla beraber bu çalışma için yapılan tetkiklerde, zikredilen türlerde bir itiraza ne şer'îye sicillerinde ne de fetva mecmualarında rastlanılamadı.

Muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin kazancı efendisine aittir. Buna binaen hizmet müddeti tamamlanmadan efendi vefat ettiğinde, mükâtebin vefattan önce kazandıkları (efendinin malı) varislere miras olarak geçer. Dolayısıyla kalan hizmet müddetini varislere hizmet ederek tamamlayan mükâtebin gerek vefattan önceki gerek sonraki, kalan hizmetin kıymetini ödeyen mükâtebin ise vefattan önceki kazancı üzerinde hak sahibi olması mevzubahis olmaz.⁶⁹³

Hizmet mukabilinde kitâbete kesilen köle, hizmet görmesine mâni olacak bir hastalığa veya sakatlığa yakalanırsa, ölmüş telakki edilmelidir. Bu takdirde mükâtebin hizmeti bozulur ve kıymet lazım gelir. Zira hizmet mukabilinde azat edilen köle için bu hal çaresi benimsenmiştir.⁶⁹⁴

İlgili başlığında tetkik edildiği üzere kitâbet bedelinin üçüncü bir kişiye görülecek muayyen müddet hizmet olması da mümkündür. Bu halde efendinin vefatı hizmet borcuna zarar vermez ve kararlaştırılan müddeti zikredilen kişiye hizmet ederek tamamlayan mükâteb azat olur. Nitekim 1607 senesine ait bir ilama göre Zemâne isimli cariyeye efendisinin sıhhatliken onu küçük oğlu Mehmed'e 7 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kestiğini efendisinin vefatından sonra iki şahitle ispatlamış, mahkeme de cariyenin müddeti tamamladığında hürre olacağına hükmetmiştir.⁶⁹⁵ 1606 senesine ait 4 ayrı ilama göre el-Hâc Mehmed isimli kimse sıhhatinde 4 tane kölesini sağır oğlu Mustafa'ya 3 sene

⁶⁸⁹ Menteşzâde, C.1, s.314.

⁶⁹⁰ Beşiktaş, Sic. 63, v.85a/1 (KSP, s.231, H.289).

⁶⁹¹ Mevsîlî, C.5, s.328.

⁶⁹² Konya, Sic. 47, s.184/1 (Sak, s.464-465).

⁶⁹³ Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-i Feyziye**, Haz. Süleyman Kaya, İstanbul: Klasik, 2009, s.107; Hâfiz Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa el-Gedûsî, **Zeyl-i Fetâvâ-i Çatalcalı Ali Efendi**, Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş no: 001254, v.24a.

⁶⁹⁴ Ankaravî, C.1, s.117.

⁶⁹⁵ Galata, Sic. 32, v.47a/1 (KSP, s.161, H.191).

hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesmiş, 3 ay içinde de vefat etmiştir.⁶⁹⁶ 1637 senesine ait bir ilama göre ise Şirin isimli cariyeye efendisinin zevcesine 5 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, efendisinin vefatından sonra mezkûr müddeti fazlasıyla tamamlamış ve mahkemeye hürriyetine hükmedilmiştir.⁶⁹⁷

7. Kitâbet Akdinin Sona Ermesi

7.1. Bedelin Ödenmesi

Kitâbet bedelinin ödenmesiyle akit sona erer ve mükâteb hürriyetine kavuşur. Sonradan ödenen bedelin başkasına ait olduğunun anlaşılması azadı iptal etmez. Ancak böyle bir halde efendinin mükâtebe rücu etmesi bahis mevzuu olur. Ödenen paraların züyûf çıkması da böyledir.⁶⁹⁸

Efendiye ait bir mal ile yapılan ödemenin azatla neticelenmeyeceği ifade edilmiştir. Zira bu halde mükâtebin fiili efendisinin malını ona teslim etmekten ibarettir. Mükâtebin kitâbetten önce iktisap ettiği bir malla ödeme yapması böyledir. Bunun istisnası kölenin hem nefsi hem de malı için kitâbete kesilmesidir. Zira bu takdirde mükâteb, daha önce iktisap ettiği bu malda daha fazla hak sahibidir.⁶⁹⁹

Mükâteb tarafından efendiye verilen ve bedeli karşılamaya yeten rehlin telef olması bedelin ödendiği manasına gelir.⁷⁰⁰

Mükâtebin vadesinden önce yaptığı ödemenin kabul edilmesi icap eder.⁷⁰¹ Bunun sebebi vadenin borçlu yararına öngörölmüş bir hak olmasıdır. Hak sahibinin hakkından vazgeçmesi her zaman mümkündür.⁷⁰² Nitekim Hz. Ömer'in halifeliği devrinde Ebu Said el-Makbûrî (muhaddis), muayyen taksitler halinde ödemek üzere 40 000 dirheme kitâbete kesilmiştir. Ebu Said bedelin tamamını iktisap etmeye muvaffak olmuş ve vadesinden önce borcunu ödemek istemiştir. Efendisinin bedeli kabule yanaşmaması üzerine, meseleyi halifeye arz etmiştir. Halife Ömer, bedelin tamamının Beytü'l-mâl'e konulmasını emretmiştir. Efendisine de bedeli ister taksitler halinde, isterse de bir seferde alabileceği söylenmiştir. Her halükârda Ebu Said el-Makbûrî hür olmuştur.⁷⁰³

Efendi mükâtebe bedeli bir kimseye ödemesini emrettiğinde⁷⁰⁴ veya bedelin kabzı için bir kimseyi vekil tayin ettiğinde ifayı bu kişilere yapan mükâteb hürriyetine kavuşur. Nitekim 1594 senesine ait bir kayda göre, Hasan isimli köle efendisine 8000 akçe, efendisinin eşine de 2880 akçe ödemesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, toplam meblâğı bunların vekil tayin ettikleri kişiye ödeyerek hürriyetine kavuşmuştur.⁷⁰⁵

Kitâbet bedelini ifa ederek hürriyetine kavuşan köle, mahkemeye müracaat ederek azat olduğuna dair bir vesika (ıtknâme) temin edebilir. Böylelikle muhtemel mülkiyet iddialarına karşı

⁶⁹⁶ Galata, Sic. 32, v.7b/2, 8a/1, 8a/2, 8a/3 (KSP, s.54, H.36; s.55, H.37; s.55, H.38; s.56, H.39).

⁶⁹⁷ Eyüb Havass-ı Refia, Sic. 37, v.9b/3 (KSP, s.98, H.65).

⁶⁹⁸ Serahsî, C.7, s.269, C.8, s.10.

⁶⁹⁹ Ankaravî, C.1, s.116.

⁷⁰⁰ Serahsî, C.7, s.337.

⁷⁰¹ Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.30; İbn Âbidîn, C.6, s.98.

⁷⁰² Serahsî, C.7, s.338; Tehânevî, C.17, s.310.

⁷⁰³ Askalânî, *el-İsâbe*, C.5, s.488.

⁷⁰⁴ bkz. Eyüb Havass-ı Refia, Sic. 90, v.81b/1 (KSP, s.437, H.527). Mezkûr kayıt kitâbetin in'ikadından sonra efendinin kitâbet bedelini kendi borçlu olduğu kişiye ödemesini mükâtebe emrettiği hususunu ihtiva etmektedir.

⁷⁰⁵ Rumeli Sadareti, Sic. 21, v.74a/2 (KSP, s.285, H.305).

kendini emniyet altına almış olur. Mahkeme, efendinin bedelin ifa edildiğine dair ikrarını ve azatlı kölenin tasdikini ihtiva eden hücceti köleye takdim ederken, aynı zamanda bunu sicil defterine kaydeder.⁷⁰⁶ Bu kayıtlarda bedelin tamamının ifa edildiğine ek olarak umumiyetle mükâtebin artık “diğer hürri’l-asl kimseler gibi hür olduğu”, “onlar gibi lehine olanın lehine, aleyhine olanın aleyhine olduğu” veya “efendinin onun üzerinde velâdan gayrı bir hakkı kalmadığı” gibi hususlara yer verilir.⁷⁰⁷

Efendi vefat ettikten sonra ödemeyi varislere yapan mükâtebin hücceti, haliyle varislerin ikrarına binaen tanzim edilir. Mükâtebin bedeli efendi hayattayken ifa etmiş ancak mahkemeden hüccet talep etmemiş olması da böyledir. Nitekim Mülâyim ve Fağfur isimli iki cariye 3 sene hizmet etmeleri mukabilinde kitâbete kesilmiş, efendileri hayattayken mezkûr müddeti tamamlamış, hatta aşmışlardır. Ancak mahkemeden hüccet talep etmeyi ihmal etmişlerdir. Efendi vefat ettiği için de azat olduklarına dair hüccet varislerin ikrarına binaen tanzim edilmiştir.⁷⁰⁸ Bu vesika tanzim edilmediğinde, efendinin veya varislerinin mülkiyet iddiasına maruz kalan mükâtebin, hürriyetini ispatlamak için iki şahit getirmesi icap eder.⁷⁰⁹

Efendi vefat ettiğinde mükâtebin kitâbet bedelini ödeyeceği kişi veya kişiler hususunda ihtiyatlı olması icap eder. Bedelin vasîye ödenmesi en emniyetli yoldur. Zira vasî kendisini atayan kişinin yerine kaimdir. Dolayısıyla mükâteb vasîye yaptığı ifa ile hürriyetine kavuşur. Vasî haricindeki kişilere yapılacak ödemelerde azadın vaki olması için bütün hak sahiplerine haklarının ulaşmış olması gerekir. Aksi takdirde azat vuku bulmaz. Dolayısıyla efendinin borçları olmadığında azadın vukuu için kitâbet bedelinin büyük mirasçılardan tamamına, küçük mirasçıların ise vasîlerine ulaşması icap eder. Efendinin borçları varsa mirasçılara yapılan ödeme ile mükâteb hür olmaz. Zira bu halde alacaklıların hakkı ödenmemiş olur. Bu halde alacaklılar mirasçılardan veya mükâtebten hakkını alıncaya kadar azat vaki olmaz.⁷¹⁰

7.2. Mükâtebin Azat Edilmesi⁷¹¹

Bir kimsenin kitâbete kestiği kölesini azat etmesi geçerli bir tasarruftur. Zira bu kimse mükâtebinin rakabesine mâlik olmaya devam etmektedir. Mükâteb azat olunca kitâbet bedeli için siâyet etmesine gerek kalmaz. Zira o bedeli hürriyetine kavuşmak için borçlanmıştır. Diğer taraftan mükâtebin azadı kitâbetin infisahına sebebiyet vermiş ve bedel ödeme borcu zaten düşmüştür.⁷¹² Şer‘iye sicillerinde mükâtebin azat edildiğine dair kayıtlara rastlamak mümkündür. Nitekim 1667 senesine ait bir hüccet, Hasan Bey isimli kimsenin Rıdvan isimli mükâtebini azat etmesini kayıt altına almıştır.⁷¹³ Bir başka hüccet Mahmud b. Kurban Ali’nin 50 altına kitâbete kestiği kölesini azat etmesine dairdir. Buna göre Zülfikar isimli mükâteb bedelin bir kısmını ödemiş, kalanı borcu olmaya devam edecek olmakla beraber azat edilmiştir (ıtk alâ mâl).⁷¹⁴

⁷⁰⁶ Ahi Çelebi, Sic. 1, v.10b/2 (KSP, s.86, H.67); Eyüb Havass-ı Refia, Sic. 90, v.66a/1 (KSP, s.375, H.440).

⁷⁰⁷ Bursa, Sic. B18, v.5a/4 (Habib, s.171, H.41); Hasköy, Sic. 10, s.31/2, (KSP, s.70, H.48).

⁷⁰⁸ Eyüb Mah Havass-ı Refia, Sic. 37, v.28a/2, 28a/3 (KSP, s.173, H.178, 179).

⁷⁰⁹ bkz. İstanbul, Sic. 12, v.84a/1 (KSP, s.671, H.900); İstanbul, Sic. 18, v.182b/1 (KSP, s.581, H.633).

⁷¹⁰ Serahsî, C.7, s.367-368.

⁷¹¹ Müşterek mükâtebin azadı alakalı olduğu başlığında ele alındığından, tekrardan bahis mevzuu yapılmamıştır.

⁷¹² Merğînâni, C.2, s.573, 597; Dâmâd, C.4, s.16.

⁷¹³ Bab, Sic. 3, v.113b/1 (KSP, s.734, H.950).

⁷¹⁴ Kırım, Sic. 4, v.7b/3 (Köse, s.120).

Efendi sağlığında kitâbete keştiği kölesini maraz-ı mevtinde azat etmişse, terekenin bu tasarrufu karşılayıp karşılamadığına bakılır. Efendinin geride bıraktığı malların 1/3'ü mükâtebin kıymetini karşılıyorsa veya karşılamadığı halde varisler icazet verirse, azat vaki olur. Aksi takdirde karşılanmayan kısım için kölenin siâyet etmesi icap eder. Terekede kitâbete kesilen köleden başka mal olmadığı takdirde, Ebu Hanife'ye göre mükâtebin kitâbet bedelinin 2/3'ü veya kendi kıymetinin 2/3'ü için siâyet etmesi gerekir. Ona göre mükâteb bu hususta muhayyerdir. İmameyn'e göre ise mükâteb daha az olanı için siâyet eder. Bu netice, kitâbete kesilen kölenin müdebber kılınmasından farklı değildir. Zira gerek tedbir gerek maraz-ı mevtte yapılan azat, vasiyet hükmündedir.⁷¹⁵

Müdebberleri, ümmü veledleri, mükâtebleri ve normal köleleri olan bir kimse bütün kölelerini azat ettiğini söylediğinde, mükâteb hür olmaz. Zira efendinin “bütün kölelerim” lafzı, mutlak olarak köle olanları ifade eder. Mükâteb bir cihetten (yeden) hür olduğundan, mezkûr beyan onu ihtiva etmez.⁷¹⁶

7.3. Mükâtebin İbra Edilmesi

Mükâtebin ibra edilmesi veya kitâbet bedelinin ona hibe edilmesi azat manasına gelir. Buna binaen kitâbet akdi sona ermiş olur. Mükâtebin kabul etmemesi azadına mâni olmaz. Ancak bu takdirde bedel zimmetinde deyn olmaya devam eder. Zira borcun hibesi borçlu tarafından reddedilebilir. Azat ise böyle değildir. Dolayısıyla azat reddedildiğinde dahi bir borç mevzubahis olmaz.⁷¹⁷

Mükâtebin zimmeti (kalan) bedelin tamamı için ibra edildiğinde azat vaki olur. Nitekim 1686 senesine ait bir hüccete göre Ömer isimli mükâteb kitâbet bedelinden geriye kalan kısım olan 40 kuruş için,⁷¹⁸ aynı seneye ait başka bir hüccete göre ise Kenan isimli mükâteb bedelin kalan kısmı olan 85 kuruş için⁷¹⁹ ibra edilmiş ve hürriyetlerini elde etmişlerdir. 1749 senesine ait bir ilamda ise ibra ve azat beyanına beraber yer verilmiştir.⁷²⁰

7.4. Akdin Fesholması

Efendi ve mükâteb akdi nihayete erdirmek hususunda ittifak edebilir (ikâle). Bu takdirde akit iki tarafın rızasına binaen fesholmuş olur. Diğer taraftan kitâbet akdi mükâteb cihetinden gayr-i lâzımdır. Dolayısıyla mükâteb, efendinin rızasına hacet olmaksızın, akdi feshedebilir. Bunu yaparken mahkemeye müracaat etmesi şart değildir.⁷²¹

Efendinin, mükâtebin rızasının hilafına, kitâbeti feshetmesi dört halde mevzubahis olur. Bunlar akdin fâsit olması, efendinin şart muhayyerliği ile muhayyer kılınması, sahih şartın yerine getirilmemesi ve mükâtebin acze düşmesidir. Bu başlık altında son iki hal tetkik edilmiştir. Zira akdin fâsit olması kitâbet bedeline ve akde konulan şartlara dair başlıklarda, şart muhayyerliği ise akdin lüzumuna dair başlıkta tetkik edildi.

⁷¹⁵ Kâsânî, C.5, s.458.

⁷¹⁶ Serahsî, C.7, s.125; Molla Hüsrev, C.1, s.681.

⁷¹⁷ Mevsîlî, C.4, s.242; Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.30.

⁷¹⁸ Bab, Sic. 46, v.82b/2 (KSP, s.431, H.509).

⁷¹⁹ Bab, Sic. 46, v.35b/1 (KSP, s.247, H.250).

⁷²⁰ Bab, Sic. 197, v.11b/3 (KSP, s.138, H.79).

⁷²¹ Kâsânî, C.5, s.464.

Mükâteb bedeli ödeyemeyip acze düşünce tekrar köleliğe dönmesi mevzubahis olur. İmam Ebu Yusuf'a göre bunun için mükâtebin iki taksiti ödemede acze düşmesi icap eder. Zira kitâbet köleye yardım gayesiyle yapılır. Tek taksitte acze düşen mükâtebin köleliğe döndürülmesi bu gayeye aykırıdır. Bu aynı zamanda Hz. Ali'nin içtihiyâtıdır. Tarafeyn ise taksitlerinden birini dahi ödemeyen mükâtebin köleliğe döndürülebileceğini söylemiştir. Nitekim sahâbeden İbn Ömer bir taksini ödemede acze düşen mükâtebini köleliğe döndürmüştür. Zira taraflardan biri akdin gereklerine münasip hareket etmediğinde, diğer taraf akitten maksadını elde edemez ve zararı mevzubahis olur. Zararın bertaraf edilmesi için akdin feshi mümkün olmalıdır. Bir taraf akdin gereklerine aykırı davrandığında diğer taraftan akdi sürdürmesi beklenemez.⁷²² Tarafeyn'e göre Hz. Ali'nin içtihiyâtı mendûbtur.⁷²³ Fetva Tarafeyn'in içtihiyâtına göre verilmiştir.⁷²⁴

Mükâteb taksitlerini ödemede acze düşerse kitâbet kendiliğinden fesholmaz. Efendi bu vaziyete ses çıkarmazsa akit devam eder. Kitâbetin feshi efendinin mahkemeye müracaat etmesiyle veya mükâtebin rızasıyla olur. Bu ikincisinde efendi mükâtebin rızasına binaen onu acze düşürmüş olur. Mükâtebin rızası olmadığında efendinin mahkemeye gitmekten başka hal çaresi kalmaz. Bu takdirde hâkim, mükâtebin bir yerden malı veya alacağı gelecekse, tarafların halini nazara alarak iki veya üç gün mühlet verir. Böylelikle mükâtebin mazereti de kalmamış olur. Mal beklenmiyorsa veya beklendiği halde gelmediyse hâkim mükâtebin acizliğine ve kitâbetin feshine karar verir.⁷²⁵ Zikredilmesi gerekir ki, buradaki hâkim lafzı hakeme de şâmilidir. Zira kaza faaliyetine ehil bir hakemin hükmü, kısas ve had harici davalarda sahih olur.⁷²⁶

Hizmeti mukabilinde kitâbete kesilen köle hizmet borcundan imtina ettiği takdirde, mükâtebin rızasına aykırı olarak akit feshedilebilir.⁷²⁷ Ancak kaide gereği efendinin mahkemeye müracaat etmesi gerekir. Aynı netice kitâbet akdine konulan sahih şartlar için de mevzubahistir. Şart yerine getirilmediğinde efendi mahkemeden fesih talep edebilir. Nitekim Ebussuûd Efendi'ye kölesini hizmet mukabilinde kitâbete kesen bir kimsenin “Eğer ibâk edüb ya serika ya bir hıyânet eder ise kitâbet bozula” demesi halinde, mükâteb bunları yaptığında akdin bozulup bozulmayacağı sual edilmiştir. Cevap bozulacağı yönünde olmuştur.⁷²⁸ Fetâvâ-i Yahya Efendi'de yer alan bir meselede de “ibâk etmeyip bir hoşça hizmet eylemek şartı ile” muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen köle firar etmekte, efendisi de mükâtebi bulduğunda satıp satamayacağını sormaktadır. Bu meseleye verilen “iki cevaptan biri” satabileceği şeklindedir.⁷²⁹ Mez-kûr fetvalarda geçmemekle beraber, ifade edildiği üzere, akdin sona ermesi için efendinin mahkemeden fesih talep etmesi gerekir.

⁷²² Serahsî, C.7, s.326; Kâsânî, C.5, s.438. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri Tarafeyn gibi düşünmüştür. Bilmen, C.4, s.50. İmam Ebu Yusuf'tan rivayet edildiğine göre taksitleri eşit olmayan mükâteb daha az olanı ödemede acze düşerse köleliğe döndürülür. Zira daha fazla olanı ödeyemeyeceği kesinleşmiştir. Serahsî, C.7, s.326.

⁷²³ İbn Âbidîn, C.6, s.113.

⁷²⁴ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.586.

⁷²⁵ Merğînânî, C.2, s.611-612; Mevslî, C.4, s.259-260; Dâmâd, C.4, s.23-24. İbn Ebu Leyla mükâtebin taksitlerden yalnızca birini ödemediğinde acze düşebilmesinin, bunun kitâbette şart edilmesine bağlı olduğunu söylemiştir. Ona göre acz için iki taksidin ödenmemesi icap eder. Serahsî, C.8, 4-5. Yine ona göre akdin feshi için illa mahkeme kararı gereklidir. Halbuki Hanefî mezhebine göre mahkemeye gitmeden mükâtebin rızasıyla da fesih mümkündür. Zira kitâbet mükâteb cihetinden lâzım bir tasarruf değildir. Kâsânî, C.5, s.451.

⁷²⁶ İbn Âbidîn, C.6, s.113.

⁷²⁷ Bayramzâde, v.59b.

⁷²⁸ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.578-579.

⁷²⁹ Bayramzâde, v.64a.

1594 senesine ait bir hüccet mevzu dahilinde dikkat çekmektedir. Burada Yusuf isimli köle kaçmaması, sirkat etmemesi, isyan ve hıyanet etmemesi, karşı çıkmaması şart edilerek 10 senelik hizmeti mukabilinde kitâbete kesilmiş, şart edilen hususlardan birine dahi riayet etmezse kitabetin infisah edeceği ve Yusuf'un köleliğe döneceği zikredilmiştir.⁷³⁰ Kırım sicillerinde yer alan bir hüccete göre de muayyen meblâğ mukabilinde kitâbete kesilen köleye “şirb-i hamr idub bedeli kesb gayretinde olmazsa satılacağı” şart edilmiştir.⁷³¹ İzah edildiği üzere, mezkûr şartlara riayet edilmediğinde efendi mahkemeye müracaat ederek akdin feshini talep edebilir. Akdin fesholacağının ayrıca zikredilmesi şart değildir. Mamafih buna rağmen zikredilirse, kaide gereği akit kendiliğinden infisah etmez. Efendinin mahkemeye müracaat ederek fesih talep etmesi icap eder.

Ebussuûd Efendi hamr içmemek ve hırsızlık etmemek şartıyla, 10 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin, şarta riayet etmediği takdirde cebren satılamayacağına dair bir fetva vermiştir. Bunu efendinin mahkemeye müracaat etmeden akdi feshedemeyeceği şeklindeki hükme hamletmek mümkün olsa da cevapta buna işaret edilmemiştir. Kölenin azat olması 10 senelik hizmetine ta'lik edildi ise satılabileceği, kitâbete kesildi ise satılamayacağı ifade edilmiştir.⁷³² Gerek mezkûr fetva mecmuasında gerek başka fetva mecmualarında benzer suallere verilmiş aynı yönde cevaplara rastlanılır. Bu da göstermektedir ki, müfti kitâbet akdi ve ta'likin birbirine karıştırıldığından şüphe etmektedir. Çoğu meselede açıkça “Köle şu kadar müddet mukabilinde hıyanet yahud ibâk etmemek üzere kitâbete kesilse” benzeri ifadeler kullanılmasına rağmen, cevap ta'likse satılabileceği şeklinde olmuştur. Efendinin kitâbeti tek taraflı feshedemeyeceği vurgulanmıştır.⁷³³

Mükâtebin istikamet üzere, sadakatle, hıyanet etmeden veya ibâk etmeden hizmet etmesi şart edilmediğinde, yani köle mutlak olarak muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesildiğinde, efendinin akdi tek taraflı olarak feshedebilmesi için, bu hareketlerin hizmet borcunun ihlali telakki edilmesi gerekir. Bu takdirde hâkim acz sebebiyle akdi fesheder. Aksi takdirde fesih mümkün olmaz. Nitekim hizmet mukabilinde kitâbete kesilen kölenin hıyanet ettiği takdirde satılıp satılamayacağı sualine, mükâtebin (rızasının hilafına) satılamayacağı cevabı verilmiştir.⁷³⁴ Benzer cevap hizmet mukabilinde kitâbete kesilen kölenin ibâk etmesi için de verilmiştir.⁷³⁵

Bedelin muayyen müddet hizmet olduğu kitâbet akdinde, mükâtebin rızasına binaen satılmasının caiz olup olmadığına dair sualler dikkat çekmektedir. Bunlardan biri “Mükâteb ale's-senenin acz ile rızası ile bey'i caiz değildir derler imiş aslı var mıdır” şeklindedir. Ebussuûd Efendi, bu sözün aslının olmadığını, mükâtebin rızasına binaen satılmasının caiz olduğu ifade etmiştir.⁷³⁶ Bedelin muayyen müddet hizmet olduğu kitâbet akdinin hiçbir surette feshinin mümkün olmadığı kanaatinin hasıl olmuş olması gariptir. Mamafih, bahsi geçtiği üzere, mükâteb hizmet borcunu yerine getirmekten imtina ettiğinde, efendinin mahkemeye müracaat etmesi ve akdi feshettirmesi mümkün olmalıdır.⁷³⁷

⁷³⁰ Balıkesir, Sic. 692, v.54a/1 (Aygün, s.272). Aynı sicilde bu minvalde başka hüccetler de mevcuttur. bkz. v.8b/1, 8b/2, 15a/1, 54b/1 (Aygün, s.141, 142, 160, 274).

⁷³¹ Kırım, Sic. 25, v.22a/1 (Köse, s.119).

⁷³² Fetâvâ-i Ebussuûd, s.583.

⁷³³ bkz. Fetâvâ-i Ebussuûd, s.580, 583, 586; Bayramzâde, v.64a, 65b.

⁷³⁴ Ali Efendi, C.1, s.227; Akkirmânî, v.52b.

⁷³⁵ Menteşzâde, C.1, s.313; Es'ad Efendi, **Fetâvâ-i Es'ad Efendi**, İstanbul Müftülük Kütüphanesi, Demirbaş no: 157, 1. Şeyhülislâmlık Devri Fetvaları, v.200b, 201a.

⁷³⁶ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.581.

⁷³⁷ Bayramzâde, v.59b.

Tetkik edilen sicillerde mükâtebin rızasının hilafına tanzim edilen bir fesih hüccetine rastlanılmadı. Mükâteb ya tek başına ya da efendisiyle beraber akdi feshetmiştir. Nitekim 1521 senesine ait bir kayıta Ferhad isimli kölenin akdi efendisiyle beraber feshettiği mütalaa edilir. Mezkûr köle 11 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, 3 senesini tamamladıktan sonra da kitâbeti feshetmiştir. Kitâbetin feshi için mükâtebin feshetmesi yeterli olmasına rağmen efendinin beyanı da kayda geçirilmiştir.⁷³⁸ 1519 senesine ait bir kayda göre ise Şirmerd isimli mükâteb 10 senelik hizmet müddetinin 6 ayını tamamladıktan sonra akdi tek taraflı olarak feshetmiştir.⁷³⁹ 1657 senesine ait bir hüccette zikredildiğine göre ise Kâmile isimli cariye 3 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, sonrasında aczini bildirerek kitâbeti feshetmiştir. Efendisi de bunun üzerine Kâmile'yi "150 akçe kıymetli bir alaca ve 200 akçe kıymetli bir yüz yastığı ve 60 kıt'a riyali kuruş üzerine" azat etmiştir (ıtk alâ mâl).⁷⁴⁰ 1726 senesine ait bir hüccete göre 8 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen Arab Ali 1 sene sonra kitâbete iktidarı olmadığını söyleyerek akdi feshetmiştir.⁷⁴¹ Hizmet mukabilinde kitâbete kesilen kölenin kitâbeti feshetmek istemesi dikkat çekicidir. Zira bahis mevzuu köleler, "ıtk alâ mâl" yapılan hariç, fesihten sonra da efendilerine hizmet etmeye devam edecektir. O halde neden hizmet borcunu ifa etmekten aciz olduklarını veya buna iktidarı olmadıklarını (güç yetiremediklerini) dile getirmektedirler? Bu noktada akla ilk olarak efendilerinin bu kölelere müreffeh bir hayat sunduğu ve kölelerin bu hayattan vazgeçmek istemediği gelir. Böyle bir durumda kölenin aciz olduğunu bildirmesi klasik bir fesih kalıbından ibaret olur. İkinci olarak akla gelen ise efendinin muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kestiği kölesinin iş yükünü artırdığı, bu vaziyetten hoşnut olmayan kölenin de akitten önceki hayatına razı geldiğidir.

1652 senesine ait bir hüccete göre ise Ribonye isimli cariye 100 kıt'a riyâlî kuruş-ı kebîre olan kitâbet bedelini ödemede acze düşmüş ve Yahudi efendisiyle 4 sene hıyanet etmeksizin ve kaçmaksızın hizmet edeceği yeni bir kitâbet akdi yapmıştır (tecdîd). Bu noktada ilk kitâbet akdinin karşılıklı rıza ile (ikâle) feshedildiği mülâhaza edilir.⁷⁴²

1686 senesine ait bir kayda göre ise İbrahim isimli mükâteb 48 bin akçelik kitâbet bedelini ödemede acze düştüğünü bildirmiş, bunun üzerine efendisiyle beraber akdi feshetmiştir.⁷⁴³ Efendinin akdin feshedildiğine dair hüccet talep etmesi, kölenin muhtemel iddialarının önüne set çekmek istediğini gösterir. Zira eski mükâtebin akdin devam ettiğini ileri sürmesi veya bedeli ödeyerek hürriyetine kavuştuğunu iddia etmesi ihtimal dahilindedir. Nitekim 1676 senesine ait bir kayıta mütalaa edildiğine göre Hasan isimli köle kitâbet akdinin feshedilmesine razı olmuş, bir zaman sonra satılmış ve alıcıya teslim edilmiştir. Hasan, mükâteb olduğunu, dolayısıyla satış ve teslimin haksız olduğunu ileri sürmüş ve mahkemeden el koymanın men'ini talep etmiştir. Bunun üzerine müşterinin vekili, feshin mükâtebin rızasına binaen olduğunu iki şahitle ispatlamıştır.⁷⁴⁴

⁷³⁸ Üsküdar, Sic. 2, v.100a/1 (KSP, s.374, H.756).

⁷³⁹ Üsküdar, Sic. 2, v.19a/5 (KSP, s.12, H.174).

⁷⁴⁰ Rumeli Sadâreti, Sic. 106, v.48a/2 (KSP, s.355, H.341).

⁷⁴¹ Konya, Sic. 50, s.211/3, (Sak, Çetin, s.495).

⁷⁴² Beşiktaş, Sic. 63, v.26b/1 (KSP, s.104, H.89).

⁷⁴³ Bab Mah., Sic. 46, v.11a/1 (KSP, s.125, H.83).

⁷⁴⁴ İstanbul, Sic. 18, v.182a/1 (KSP, s.580, 632).

7.5. Mükâtebin Hür Çocuğu

Mükâteb öldüğünde geride azatlı cariyeden doğma hür bir çocuk ve kitâbet bedelini karşılayacak miktarda alacak bırakmış ise akit fesholmaz. Alacak geldiğinde kitâbet bedeli ödenir ve mükâtebin son nefesinde hürriyetine kavuştuğuna hükmedilir. Anne azatlı cariyeye olduğundan mezkûr çocuğun velâsı bedel ödenene kadar annenin efendilerine ait olur. Bedel ödendiğinde hür çocuğun velâsı annenin mevlâlarından mükâtebin mevlâlarına geçer (cerr-i velâ). Zira velâ nesep gibi olduğundan babaya tabi olunur.⁷⁴⁵

Bahis mevzuu çocuk, mükâtebin vefatından sonra, ancak kitâbet bedelinin ifasından önce hataen bir cinayet işlese, diyeti annenin âkilesi öder. Zira çocuğun velâsı onlara aittir. Kitâbet bedeli ödendiğinde ise mükâtebin son nefesinde azat olduğuna hükmedilir ve velâ vefat zamanına dayandırılır. Buna binaen annenin mevlâları ödedikleri diyet için babanın mevlâlarına rücu edebilir.⁷⁴⁶ Mahkemenin, diyeti annenin âkilesinin ödeyeceğine karar vermesi, kitâbet akdinin hükmünü tahrir ettiğinden mükâtebin acizliğini bildiren bir hüküm olmaz. Zira kitâbet akdi çocuğun annenin efendilerine tabi olmasını icap ettirir. Velânın kime ait olduğu hususunda bir ihtilaf yaşanması ise böyle değildir. Hâkim velânın annenin mevlâlarına ait olduğuna hükmedince, bu aynı zamanda mükâtebin aczini bildiren bir hüküm olur. Dolayısıyla kitâbet akdi sona erer.⁷⁴⁷

Mükâtebin ardından hür çocuğu da vefat eder ve mirasın annenin mevlâlarına ait olduğuna hükmedilirse, kitâbet akdi infisah eder. Zira velânın annenin mevlâlarına ait olduğu kesinleşmiştir. Kitâbet akdinin devam etmesi mükâtebin azat olması ve velânın onun mevlâlarına intikal etmesi ile neticelenebilir. Bu hal mahkeme kararı ile çelişir. Mahkeme kararının batıl olması yerine kitâbetin sona ermesi tercih edilir. Ayrıca kitâbet akdinin mükâtebin vefatından sonra devam etmesi sahâbe arasında ihtilâfıdır. Mükâtebin borcunun ödeneceği de şüphelidir. Mahkeme kararının iptali yerine mevcudiyetinde ve akıbetinde şüphe olan bir akdin sona ermesi tercih edilir.⁷⁴⁸

Bahis mevzuu mükâtebin kitâbet bedelini bir kimse teberruan ödese, mükâtebin azat olduğuna hükmedilir. Ancak bu takdirde cerr-i velâ husule gelmez. Zira mevzu dahilinde mükâtebin bir yerden gelecek malı olduğu için akdin devamı kabul edildi. Mükâtebin kendi malı onun zimmeti yerine geçebildiği halde, başkasının malı geçemez. Annenin mevlâlarının hakkını korumak için, cerr-i velânın vaki olmadığı neticesine varılır.⁷⁴⁹

7.6. Mükâtebin Mal ve Borçlarının Akıbeti

Kitâbet akdi azat ile neticelendiğinde, mükâtebin malları kendisinde kalmaya devam eder. Zira kitâbete kesilmekle yed hürriyetini elde etmiş, böylece kazandıklarına mâlik hale gelmiştir. Kitâbet akdi acz ile neticelendiğinde ise köleliğe dönmüş olacağından, malları efendiye ait olur.⁷⁵⁰ Ayrıca bu takdirde, efendiye olan borçları sakıt olur. Zira efendinin kölesini borçlandırması caiz değildir. Üçüncü

⁷⁴⁵ Serahsî, C.7, s.342.

⁷⁴⁶ age. C.7, s.342-343.

⁷⁴⁷ Dâmâd, C.4, s.26.

⁷⁴⁸ Serahsî, C.7, s.343-344.

⁷⁴⁹ age. C.7, s.344-345.

⁷⁵⁰ age. C.8, s.5-6. Kitâbet akdedildikten sonra, efendi ve mükâtebin birbirleri ile yapacakları alışverişlerde faiz yasağı caridir. Kâsânî, C.5, s.442.

kişilerin alacaklı olduğu borçlar ise kölenin zimmetinde kalmaya devam eder. Dolayısıyla kölenin bahis mevzuu borçlar için satılması gündeme gelir. Kölenin kıymeti bütün borçları karşılamaz ise, zimmetinde sabit olan bu borçlar azadından sonra köleden talep edilir.⁷⁵¹

Mükâteb kendisine zekât olarak verilen maldan kitâbet bedelinin bir kısmını öder, sonrasında köleliğe dönerse, efendi zekât verilecek sınıftan olmasa dahi bu mal efendiye helal olur. Zira efendi bunu zekât olarak değil, mükâtebin azadının ivazı olarak kabul etmiştir. Bir başka deyişle mülkiyet tebeddül etmiş, buna binaen bahis mevzuu mal efendi için zekât mesabesinde olmamıştır.⁷⁵² Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Aişe'nin azat ettiği Berîre'ye daha önce verilen sadaka için “Bu et Berîre'ye sadakadır, ama bize hediyedir.” buyurmuştur.⁷⁵³ Bu hadis temellük sebebinin değişmesinin, malın değişmesi manasına geleceğine işaret eder.⁷⁵⁴ Bu hal, kendisine zekât verilmiş fakir birinin, bunları miras olarak zengin varisine bırakmasına benzer.⁷⁵⁵

Mükâteb köleliğe döndüğünde elinde kalan zekât malı efendiye, hürriyetine kavuştuğunda ise kendine helal olur. Bu hal kendisine zekât verilen fakirin sonradan zenginleşmesi veya yolda kalan kişinin vatanına dönmesine benzer. Bu kişiler zekât verilecek sınıf olma mahiyetlerini kaybetse de ellerinde kalan zekât malı kendilerine helal olur.⁷⁵⁶

Şâfiî mezhebi ve Ahmed b. Hanbel bu hususta Hanefî mezhebi gibi düşünmüştür. Dolayısıyla mükâteb köleliğe döndüğünde zekât malından elinde kalan veya bu maldan ödenmiş olan kitâbet bedeli, efendiye helal olur.⁷⁵⁷

Mâlikî mezhebi mükâtebe sadaka olarak verilen malların verilme gayesine göre bir tefriki gitmiştir. Onlara göre mükâteb, “kölelikten kurtulması için verilen” sadakaları köleliğe döndükten sonra ya sadaka sahiplerine iade eder veyahut onlardan helallik ister. Hürriyetine kavuşan mükâtebin elinde bu mallardan kalması hali de böyledir. Mükâteb bu fazlalıkları ya sadaka sahiplerine iade eder veyahut onlardan helallik diler. Diğer sadakalar ise her hâlükârda helal olur. Mamafih, mükâteb hürriyetine kavuşması için verilen sadakayla kitâbet bedelinin bir kısmını öder, sonrasında köleliğe dönerse bu mal da diğer sadakalar gibi efendiye helal olur.⁷⁵⁸

⁷⁵¹ Serahsî, C.8, s.100.

⁷⁵² Kâsânî, C.5, s.450.

⁷⁵³ Müslim, Itk, 2 (14); Nesâî, Itk (4998).

⁷⁵⁴ Serahsî, C.8, s.252.

⁷⁵⁵ Kâsânî, C.5, s.450.

⁷⁵⁶ Merğînânî, C.2, s.615-616.

⁷⁵⁷ Kurtubî, C.12, s.390.

⁷⁵⁸ Mâlik, Müdevvene, C.2, s.473.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MÜKÂTEBİN HUKUKİ STATÜSÜ

1. Kitâbetten Sonra Tarafların Tasarrufları

1.1. Efendinin Tasarrufları

1.1.1. Mükâtebi Mülkiyetinden İhraç Etmesi

Tâbiîn devri müçtehitlerinden İbrahim en-Nehaî ve Atâ b. Ebi Rebâh, mükâtebin kitâbetin devamı şartıyla satılmasını caiz kabul etmiştir. Buna göre bedeli ödeyen mükâteb hürriyetine kavuşur. Velâsı ise yeni efendisine ait olur. Bedeli ödeyemezse, onu satın alan kimsenin kölesi olmaya devam eder. İmam Ahmed ve eski içtihadında İmam Şâfiî de bu kanaatte olmuştur. Mâlikîler ve Hanefîler ise, mükâtebin aciz olduğunu bildirmedikçe, satılamayacağını söylemiştir. İmam Şâfiî'nin yeni içtihadı da bu şekildedir.⁷⁵⁹

Mâlikîlere göre mükâtebin satılması caiz olmamakla beraber, mükâtebi satın alan kişinin onu azat etmesi geçerli kabul edilir. Bu takdirde velâ müşteriye ait olur.⁷⁶⁰

Hanefî mezhebine göre, mükâtebin azat haricinde bir yolla mülkiyetten çıkarılması mümkün olmaz. Bir başka deyişle, mükâtebin mülkiyeti bir başkasına nakledilemez. Dolayısıyla mükâteb satılamaz, hibe edilemez ve vakfedilemez. Satış ihtimali olduğundan rehin verilemez.⁷⁶¹ Mükâtebin mülkiyetinin “istilâ” yoluyla ele geçirilmesi dahi mümkün değildir. Yani, bir harbi mükâteb köleyi dâru'l-harbe kaçırmakla, mülkiyetine sahip olamaz. Zira mükâteb bir cihetten hür mesabesindedir.⁷⁶² Dolayısıyla efendisi onu ganimet malları içinde bulsa, kısımdan sonra dahi meccanen alabilir.⁷⁶³

Osmanlı şer'îye sicillerinde mevzuuya dair bir hayli kayda rastlanır. 1598 senesine ait bir kayda göre, Yusuf isimli mükâteb efendisinin vefatından sonra vasînin onu satmasından endişe etmiş ve mahkemeye müracaat etmiştir. Vasînin kitâbeti inkâr etmesi üzerine, akdin mevcudiyetini iki şahitle ispatlamış, böylelikle kitâbete dair bir vesika temin edebilmiştir.⁷⁶⁴ 1662 senesine ait bir ilamda zikredildiğine göre, efendisi kitâbete kestiği Yusuf'u satmak istemiş, mezkûr da kitâbetin mevcudiyetini ispatlayarak muhtemel satışın önüne set çekebilmiştir.⁷⁶⁵ 1696 senesine ait bir kayıta zikredildiğine göre ise, Dilaver isimli mükâteb efendisi tarafından 170 kuruşa satılmış, hatta semeni ifa etmeyen müşteri efendi tarafından hapsedirilmiştir. Efendi, daha sonra, mükâtebin satılmasının caiz olmadığını bilmediğini söylemiş ve ifa talebine dair davasından vazgeçmiştir.⁷⁶⁶

Mükâteb rıza gösterdiği takdirde, mülkiyetten ihraç edilmesi caiz olur. Zira bu halde, kitâbetin ikâle yoluyla sona erdirildiği veya mükâtebin akdi tek taraflı olarak feshettiği neticesine varılır.

⁷⁵⁹ Kurtubî, C.12, s.391-393.

⁷⁶⁰ Mâlik, *Müdevvene*, C.2, s.478.

⁷⁶¹ Bilmen, C.4, s.49.

⁷⁶² age. C.3, s.405.

⁷⁶³ Serahsî, C.10, s.103.

⁷⁶⁴ Galata, Sic. 20, v.82b/1 (KSP, s.412, H.551).

⁷⁶⁵ İstanbul, Sic. 10, v.147b/2 (KSP, s.861, H.1052).

⁷⁶⁶ İstanbul, Sic. 22, v.83b/2 (KSP, s.362, H.268). Bahis mevzuu kayda, kitâbet akdine kefil olunmasının tetkik edildiği bahiste de yer verilmiştir. Burada taraflar mahkeme haricinde yaptıkları muameleleri de zikretmiştir.

Mükâtebin satılmasının caiz olmaması onun hakkını korumak içindir. Mükâteb razı olduğunda mâni ortadan kalkmış olur.⁷⁶⁷ Nitekim 1583 senesine ait bir hüccet, Kasım isimli mükâtebin satıldığı akde icazet vererek, kitâbet akdini feshetmesini kayıt altına alır. Mezkûr vesika Kasım'ı yeni satın alan kişinin talebi üzerine tanzim edilmiştir.⁷⁶⁸

1563 senesine ait bir kayda göre Gaybi, 4 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kestiği Hayrullah isimli kölesini satmış, Hayrullah da bunun üzerine Gaybi'yi dava etmiştir. Gaybi kölesini kitâbete kestiğini ikrar etmiş, ancak Hayrullah'ın onu satmadığı takdirde oğlunu öldürmekle tehdit ettiğini, dolayısıyla mükâtebin iznine binaen satışın vaki olduğunu ileri sürmüştür. Neticede mükâteb, şahit getirerek iddiasını ispatlayabilmiştir.⁷⁶⁹ Mezkûr davadan 2 ay sonra, Hayrullah'ın 4 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesildiği, mezkûrun bir sene hizmet ettiği ve üç senesinin baki kaldığını ihtiva eden bir hüccet tanzim edilmiştir.⁷⁷⁰

Mükâtebin mülkiyetten ihraç edildiği tasarrufa dair rızasının, illa sarîh bir irade beyanıyla açığa vurulması gerekmez. Mükâtebin akde rıza gösterdiği, müşahhas hadise tetkik edilerek de anlaşılabilir. Nitekim satıldığını bildiği halde karşı çıkmaması, razı olduğu şeklinde yorumlanır.⁷⁷¹

Efendinin mükâtebin rızasına ihtiyaç duymadan mülkiyetinden ihraç etmesinin tek yolu, onu azat etmesidir. Bu takdirde kitâbet akdi, dolayısıyla bedel ödeme borcu sona ermiş olur. Zira akdin gayesi, bedel ödenmesine gerek kalmaksızın hasıl olmuştur.⁷⁷²

Efendinin mükâtebe tabi (mükâtebin kitâbet dairesine dahil) olan kimseleri azat etmesi sahihtir. Zira efendi onların rakabelerine mâliktir. Ayrıca böyle bir tasarruf mükâtebin amacına da muvafıktır. Bununla beraber azat olmaları, kitâbet bedelinin bir kısmının sakıt olmasına sebebiyet vermez. Zira bu kimseler akde sonradan dahil olduğundan, bedelde onlara ait bir hissedenden bahsedilmez. Efendi, mükâtebin ümmü veledini azat ederse, azat vaki olmaz. Zira ümmü veledin hürriyetine kavuşması, kitâbetin bir gayesi değildir. Nitekim mükâteb hürriyetine kavuşursa, ümmü veledi köle olmaya devam eder, ancak ümmü veledlik statüsü kesinleşir. İmam Züfer ise çocukların da azat edilemeyeceğini söylemiştir. Delili ise bu tasarrufun mükâtebin kazancına mâni olacak olmasıdır. Zira mükâteb kendisine tabi olanların kazançlarına da mâliktir.⁷⁷³

1.1.2. İcâreye Vermesi veya Kazancına El Koyması

“Kitâbetin hükmü” bahsinde, efendinin daha önce yapabildiği bazı tasarrufları yapamaz hale geldiğinden bahsedilmişti. Zira kitâbete kesilen köle, efendisinin elinden çıkar. Bu sebeple efendinin mükâtebin kazancına el koyması veya onu icâreye vermesi mümkün olmaz. Bedelin muayyen müddet hizmet olduğu kitâbet akdi ise, mevzu dahilinde hususiyet arz eder.

⁷⁶⁷ Kâsânî, C.5, s.458-459.

⁷⁶⁸ Üsküdar, Sic. 56, v.75a/5 (KSP, s.222, H.484).

⁷⁶⁹ Konya, Sic. 1, s.160-2 (Çoban, s.371).

⁷⁷⁰ Konya, Sic. 1, s.221-4 (Çoban, s.517).

⁷⁷¹ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.577.

⁷⁷² Merğînânî, C.2, s.597; Dâmâd, C.4, s.16.

⁷⁷³ Serahsî, C.7, s.334-335, 351, C.8, s.31; Kâsânî, C.5, s.458.

Muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin kazancı efendisine ait olmaya devam eder. Dolayısıyla efendi mükâtebin azat olmadan önce kazandıklarını elinden alabilir.⁷⁷⁴ Bunun sebebi kazancının hizmet borcunun içinde addedilmesidir. Mükâtebin efendinin işlerini bizzat görmesi ona hizmet etmesi manasına geleceği gibi, kazancını efendisine vermesi de bu çerçevede telakki edilmiştir. Bu yüzden efendinin muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kestiği kölesini icareye verebileceği kabul edilmiştir.⁷⁷⁵ Nitekim 1618 senesine ait bir hüccete göre, Piyale isimli köle 13 sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmesinin akabinde, rızası alınarak, bir başkasına 13 seneliğine icâreye verilmiştir. Dikkat edilirse bu kayıta, mükâtebin icâreye verilmesine rıza gösterdiği de kayda geçirilmiştir.⁷⁷⁶

Fetva mecmualarından anlaşıldığına göre, muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin icâreye verilebilmesi için, rızasının alınması şart değildir. Zira bahsi geçtiği üzere örf, mükâtebin icâreye verilmesini hizmet borcunun içinde telakki etmiştir. Bir başka deyişle, mükâtebin icâreye verilerek kazancına el konulması, bizatihi kitâbet akdinden doğan borcudur. Nitekim Şeyhülislâm Es'ad Efendi'ye, muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin icâreye verilip verilemeyeceği sual edilmiş, o da verilebileceği cevabını vermiştir.⁷⁷⁷ Ne sualde ne de cevapta, rıza bahis mevzuu yapılmamıştır.

Bazı mecmualarda, muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin satılması, icâre telakki edilmiştir.⁷⁷⁸ Bazılarına göre bunun için satışın mükâtebin rızasının hilafına olması icap eder.⁷⁷⁹ Bahis mevzuu mükâteb haberdar olduğu satışa itiraz etmezse, suskunluğu buna rıza gösterdiği ve kitâbeti feshettiği şeklinde yorumlanır.⁷⁸⁰ Dikkat edilirse, satış caiz olmadığı için, icâre şeklinde yorumlama yoluna gidilmiştir. Caiz olmayan bir şeyden sarfınazar edilerek, yine caiz olmayan bir başka şeyin hal çaresi diye arz edilmesi makul değildir. Caiz olmayan bir muamelenin, caize hamledilmesi yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla bu fetvalarda muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin rızasının hilafına satılabileceğine dair deliller vardır.

1664 senesine ait bir hüccet mevzuya güzel bir misal teşkil eder. Nitekim icâreye verilen mükâtebin rızasından bahsedilmemiştir. Buna göre, Abdünnebi isimli kişi kölesini altı sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesmiş, 6 ay tamamında da baki beş buçuk senesini 4000 akçeye Mustafa Beşe'ye “vermiştir”. Bu kişi de mükâtebin 19 aylık hizmetinden sonra baki 3 sene 9 ayını (3 sene 11 ay?) 3500 akçeye Ahmet Beşe'ye “bey’ etmiştir”.⁷⁸¹ Görüldüğü üzere bu kayıta muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin icareye verilmesi, “kalan senesini vermek” ve “senesini bey’ etmek” tabirleriyle ifade edilmiştir.

Fetva mecmualarında “mükâtebi yılıyla bey’ etmek” tabirine de rastlanılmıştır.⁷⁸²

⁷⁷⁴ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.582, 586; Bayramzâde, v.64a; Feyzullah Efendi, s.107. Muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen cariye, çocukları da anneleri ile beraber hürriyetine kavuşur. Bunlar efendinin kazancı telakki edilip, köle yapılmazlar. bkz. Es'ad Efendi, v.200a.

⁷⁷⁵ Es'ad Efendi, v.201a.

⁷⁷⁶ Isparta, Sic. 164, s.438/3 (Sak, Doktora Tezi, s.117).

⁷⁷⁷ Es'ad Efendi, v.201a.

⁷⁷⁸ Bayramzâde, v.64b.

⁷⁷⁹ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.577, Bayramzâde, v.61b.

⁷⁸⁰ Fetâvâ-i Ebussuûd, s.577.

⁷⁸¹ Manisa, Sic. 124, s.111/1 (Gökbuğa, s.279).

⁷⁸² Fetâvâ-i Ebussuûd, s.577-583.

Mükâteb “muayyen hizmet” mukabilinde kitâbete kesildiğinde, işini gördükten sonra iktisap ettiği kendisine ait olur. Zira mezkûr kazanç, kitâbet bedeli olarak kararlaştırılan hizmetin içinde telakki edilmez. Nitekim Fetâvâ-i Akkirmânî’de yer alan bir meselede, bir köle efendisinin evine bir sene hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilmiş, eve olan hizmeti tamamladıktan sonra da mal iktisap etmiştir. Mükâtebin elindeki mal hizmet fazlası olduğu takdirde, efendinin bunu almaya kadir olup olmayacağı sual edilmiş, cevap da kadir olmadığı şeklinde verilmiştir.⁷⁸³ Buradaki hizmet fazlası mal, iki şekilde anlaşılmaya müsaittir. Birincisi, 1 senelik müddetin tamamlanmasından sonra kazanılan maldır. İkincisi ise, bir senelik müddetin içinde, ancak eve olan hizmeti tamamladıktan sonra kazanılan maldır. İki halde de efendinin bu mal üzerinde bir hakkı olmadığını söylemek icap eder. Zira ilk halde, müddeti tamamlayan mükâteb azat olduğundan, kazancı hür kimsenin kazancıdır. Bu kazanç üzerinde eski efendisinin hakkı olmadığı hususunda tereddüt yoktur. İkinci haldeki malın efendiye ait olmamasının sebebi ise, bahis mevzuu malın, hizmetin muhtevasının dışında kalmasıdır.

1.2. Efendi ve Mükâteb Arasındaki Tasarruflar

Kitâbet akdi köleye malik olma salahiyeti kazandırır ve mükâtebin kendine ait bir malvarlığından bahsedilir. Dolayısıyla efendi, onun kazancında üçüncü kişi mesabesinde olur. Buna binaen, mükâtebiyle ticaret yapabilir ve mükâtebin borçlarına kefil olabilir. Aynı sebepten birbirleriyle yaptıkları alışverişte faiz yasağı cari olur. Mesela, bir dirhemle iki dirhemi mübadele edemezler. Birinin sattığı malda, diğeri şufa hakkına sahip olabilir. Birbirleri ile yaptıkları alışverişte ayıp muhayyerliğine sahip olurlar.⁷⁸⁴ Mamafih birbirlerinden aldıkları malları murabaha yoluyla satamazlar. Zira aradaki efendilik-kölelik bağı henüz çözülmemiştir. Bir tarafın alışverişte fazlaca müsamahakâr davranmış olması ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla üçüncü kişilere söylenen fiyat aldatıcı olabilir. Bununla beraber malın mükâtebinden veya efendisinden alındığı söylenirse murabaha caiz olur. Zira aldatma şüphesi ortadan kalkmıştır.⁷⁸⁵

Bahsi geçtiği üzere mükâtebin kitâbet bedeli sebebiyle hapsedilmesi caiz değildir. Efendiye olan diğer borçlarından dolayı hapsedilip hapsedilemeyeceği meselesinde ise iki kavi vardır.⁷⁸⁶ Sahih olan, mükâtebin bu borçlar için de hapsedilememesidir.⁷⁸⁷

Efendinin elinde mükâtebe ait bir mal olduğunda, bu mal kitâbet bedeli cinsinden değilse, mükâteb bu malın kendisine iade edilmesini isteyebilir. Hatta bu yüzden hâkim efendiyi hapsedebilir. Mal bedelle aynı cins olduğunda ise, bedeller takas edilir ve efendinin hapsedilmesi mevzubahis olmaz.⁷⁸⁸

⁷⁸³ Akkirmânî, v.55b.

⁷⁸⁴ Serahsî, C.7, s.334, 337, C.8, s.96, 128.

⁷⁸⁵ Kâsânî, C.5, s.444-445.

⁷⁸⁶ Sirâceddîn Ebû Muhammed b. Ali el-Ûşî, *Fetâva-i Sirâciyye*, Lenasia: Dâru’l-Ulûmi’z-Zekeriyya, 2011, s.250.

⁷⁸⁷ Serahsî, C.20, s.136.

⁷⁸⁸ İbn Âbidîn, C.6, s.119.

1.3. Mükâtebin Tasarrufları

1.3.1. Umumi Olarak Muâvazât ve Teberruâtı

Bir kimse kölesini kitâbete kesmekle, ticaret ve gereklerinden olan hususlarda ona izin vermiş olur. Mükâtebin kitâbet bedelini iktisap edebilmesi için bu mecburidir. Dolayısıyla mükâteb alım-satım yapabilir, uzak yerlere seyahat edebilir ve karz alabilir. Ticaretin gereklerinden olması hasebiyle borç ikrarında bulunup, bu borcu ödeyebilir. Mamafih mükâteb sahip olduğu şeylerin hakiki mülkiyetine sahip değildir. Zira köleliğe döndüğü takdirde, sahip olduklarına efendisi mâlik olur. Efendinin zarar görmesine mâni olmak için mükâtebin teberru mahiyetindeki tasarruflara ehil olmadığı kabul edilmiştir. Dolayısıyla mükâteb ivazlı veya ivazsız hibe yapamaz, karz, sadaka veya zekât veremez, mala veya cana kefil olamaz, vasiyet edemez ve sahip olduğu köleleri karşılıksız veya bir bedel karşılığında azat edemez. Hibenin ivazlı olması, karzın geri dönecek olması veya itkin mal karşılığında yapılması neticeyi değiştirmez. Zira bu tasarrufların başında kişi teberru etmiş olur. Mükâteb azat etmeye ehil olmadığından, bunu bir şarta ta'lik etmesi de caiz olmaz. Şart muayyen bir meblağın ödenmesi olsa da böyledir.⁷⁸⁹

Mükâtebin kölesini me'zûn kılması caizdir. Zira mükâteb bu tasarrufuyla teberru etmemiş, aksine kendi için bir mal kazanma yolu açmış olur.⁷⁹⁰

Mükâtebin hibe yapması, sadaka ve zekât vermesi batıl kabul edilir. Dolayısıyla mükâteb, bu yollarla verdiği mallara mâlik olmaya devam eder. Kitâbet müddetince veya kitâbet azat ile sona erdikten sonra, bunların geri verilmesini talep edebilir. Mükâteb acze düşüp köleliğe dönerse, mâlik efendi olacağından, iade talebi efendi tarafından yapılır.⁷⁹¹

Mükâtebin az miktarda sadaka vermesi (ekmek vs.) ise caizdir.⁷⁹²

Mükâteb malını vedia bırakabilir, ariyet verebilir ve ticaretin gereklerinden olan ikramlarda bulunabilir. Müşteriye indirim yapabilir ve satıcıdan malı pahalıya alabilir. Zira bu tarz jestler, mükâtebin ticari hayatta ayakta kalmasını temin eder.⁷⁹³ İmameyn, mükâtebin yalnızca diğer insanların da aldanabileceği miktarda noksanlık ve fazlalığa katlanabileceğini söylemiştir. Yine onlara göre mükâteb, malını veresiye satamaz ve semen olarak para haricinde bir mal kararlaştıramaz. Ebu Hanife'ye göre ise bu sınırlamalar mevzubahis değildir.⁷⁹⁴

Mükâteb, sattığı mal ayıplı çıktığı takdirde, semende tenzilat yapabilir. Zira bu, ticaretin gereklerindendir.⁷⁹⁵ Mal ayıplı olmadığı halde tenzilat yapması ise, teberru mahiyetinde olacağından caiz olmaz.⁷⁹⁶

⁷⁸⁹ Kâsânî, C.5, s.443-451.

⁷⁹⁰ Mevsilî, C.2, s.344.

⁷⁹¹ Serahsî, C.7, s.359-360, C.8, s.98-99; Kâsânî, C.5, s.445. İbn Ebu Leyla, mükâtebin ıtk ve hibesinin mevkuף olduğunu, mükâtebin azadıyla nâfiz hale geldiğini söylemiştir. Serahsî, C.7, s.359; Kâsânî, C.5, s.445.

⁷⁹² Haddâd, C.2, s.111.

⁷⁹³ Serahsî, C.7, s.360-361; Merğînânî, C.2, s.582-583.

⁷⁹⁴ Kâsânî, C.5, s.443-444; Ankaravî, C.1, s.115.

⁷⁹⁵ Serahsî, C.7, s.361.

⁷⁹⁶ Enderpetî, C.16, s.127.

Mükâtebin borçlu olduğu bir meblağa dair havale kabul etmesi, teberru mahiyetinde olmadığından caizdir.⁷⁹⁷ Kitâbet bedelinden indirilmek kaydıyla, efendisinin bir borcunu üstlenmesi veya ona kefil olması da böyledir. Zira bu tasarrufları da teberru mahiyeti taşımamaktadır.⁷⁹⁸

Mükâtebin bazı tasarrufları daha detaylı bilgiler ihtiva ettiği veya cevazı ihtimalli olduğu için, hususi başlık altında tetkik edilmeleri münasip görülmüştür. Dolayısıyla müteakip başlıklar açılmıştır.

1.3.2. Kölesini Kitâbete Kesmesi

Mükâtebin kölesini kitâbete kesmesi, istihsânen caiz kabul edilmiştir. Kıyasa göre hareket edilse, bunun caiz olmadığı neticesine ulaşıldı. Zira kitâbet azat ile neticelenir. İstihsân ise kitâbetin ivazlı bir akit olmasını nazara almıştır. Zira mükâteb, muâvazât türü tasarruflara ehildir ve mezkûr akitle ivaz elde etmiş olur. Hatta kitâbet, satım akdinden daha emniyetlidir. Zira satımda, mebinin mülkiyeti alıcıya akdin kurulmasıyla geçer. Kitâbette ise bedel ödenmedikçe kölenin mülkiyeti efendiden çıkmaz. Ayrıca mükâteb, kölesini kitâbete kesmekle, kendi sahip olduğu bir şeyi ona vermiş olur. Azat ise böyle değildir. Zira bu tasarrufla mükâteb, kendi sahip olmadığı hürriyeti kölesine vermiş olur. Bir kimsenin kendi sahip olduğundan daha fazlasını başkasını vermesi ise mümkün değildir. Buna binaen mükâteb, kendi azat olmadığı müddetçe, mu'tik (azat eden) olamaz. Mükâtebin mükâtebi kitâbet bedelini ifa ettiğinde, mükâteb hürriyetine kavuşmamış ise, mu'tik ilk efendi olur. Zira mükâteb elindekilerin hakiki mülkiyetine sahip değildir. Ona en yakın kimse ise efendisidir. Mükâteb bundan sonra hürriyetine kavuşursa, velânın ona intikali mevzubahis olmaz. Mükâteb kölesinden daha önce azat olduğunda ise mu'tik kendisi olur ve kölesinin velâsına sahip olur. Bunun sebebi hürriyetine kavuşmakla köle azat etmeye ehil hale gelmesidir.⁷⁹⁹

Aynı anda bedeli ödediklerinde ise velâ ikisinin de efendisi olan kişiye ait olur.⁸⁰⁰

Mükâtebin, mükâtebinin kitâbet bedelinde tenzilat yapması teberru mahiyetinde olduğundan batıl olur.⁸⁰¹ Ayrıca mükâteb annesi, babası veya çocuğuyla kitâbet akdi yapamaz. Zira onlar zaten mükâtebe tabidirler. Dolayısıyla mükâtebin satamadığı bir kölesini kitâbete kesemediği de söylenebilir. Bunun istisnası, yanında çocuğu olan ümmü veledidir. Zira bu cariyesini de satamaz, ancak kitâbete kesebilir.⁸⁰²

Birinci mükâteb kitâbet bedelini ödemede acze düşerek köleliğe dönerse, ikinci mükâtebin kitâbeti devam eder. Ancak ikinci mükâteb bedeli birinci mükâtebin efendisine öder. Bu halde efendinin ikinci mükâtebi azat etmesi sahih olur. Zira onun kölesidir. Aynı şekilde birinci mükâtebin kitâbet bedelini ödemediği vefat etmesi de ikinci kitâbet akdine zarar vermez. Bu halde ilk olarak birinci mükâtebin terekesine bakılır. Tereke, ikinci kitâbet akdinden gelecek bedel haricinde, birinci mükâtebin kitâbet bedelini karşılıyorsa, birinci mükâteb hürriyetine kavuşur. İkinci mükâteb kitâbet bedelini birinci mükâtebin varislerine vadesinde ödeyerek azat olur. Bu halde velâ ilk mükâtebe ait olur. Tereke, ikinci kitâbet akdinden gelecek bedel haricinde, birinci mükâtebin kitâbet bedelini karşılamıyorsa, ikinci mükâtebden gelecek bedele bakılır. Bu bedel ödendiği takdirde yine de birincinin bedeli

⁷⁹⁷ Kâsânî, C.5, s.447.

⁷⁹⁸ Serahsî, C.8, s.8.

⁷⁹⁹ Mevsîlî, C.4, s.244-245.

⁸⁰⁰ Kâsânî, C.5, s.446; Dâmâd, C.4, s.9.

⁸⁰¹ Serahsî, C.8, s.30.

⁸⁰² Kâsânî, C.5, s.446.

karşılanmıyorsa, birinci mükâtebin kitâbeti fesh olur. Dolayısıyla ikinci mükâteb bedeli birinci efendiye öder. Karşıladığı takdirde, ikinci bedelin vadesinin gelmiş ve gelmemiş olmasına göre bir tefrike gidilir. Vade geldiyse ikinci mükâteb bedeli ifa ederek hürriyetine kavuşur. Birinci mükâtebin de son nefesinde azat olduğuna hükmedilir. Vade gelmediyse efendi, hâkimden birinci mükâtebin akdinin feshini talep edebilir. Talep etmedikçe vade beklenir.⁸⁰³

İmam Mâlik'e göre mükâtebin yaptığı kitâbetin caiz olması için, bunu kendi borcunu temin gayesiyle yapması gerekir. Ona göre kölesine yardım gayesiyle kitâbet akdi yapan ve bu amacı bedelden tenzilat yapmasıyla anlaşılan mükâtebin, kölesini kitâbete kesmesi caiz değildir.⁸⁰⁴

1.3.3. Kefil Olması

Mükâtebin kefâleti caiz olmadığı halde, mükâteb hürriyetine kavuşursa bağlayıcılık kazanır. Nitekim sıradan bir kölenin (kınn) kefâleti de geçerlidir. Sıradan köle efendinin izniyle kefil olursa, borç rakabesine taalluk eder ve ödenmediği takdirde kölenin satılması gündeme gelirdi. İzin almadan kefil olduğu takdirde ise, kefâlet azadından sonra bağlayıcı olurdu. Mükâtebin kefâletinde ise, efendinin izin vermiş olup olmaması ehemmiyet arz etmez. Zira ne mükâteb teberruât nevi tasarruflara ehildir, ne de efendi mükâtebin kazancı üzerinde hak sahibidir. Dolayısıyla mükâtebin kefâleti, her hâlükârda, efendinin hakkına taalluk etmez. Buna binaen kitâbet akdi devam ederken veya mükâteb acze düşüp köleliğe döndüğünde, köle veya efendisi herhangi bir talebe maruz kalmaz. Mükâteb bâliğ değilse, kefâleti hür olduktan sonra da bağlayıcı olmaz.⁸⁰⁵

Bahsi geçtiği üzere, mükâtebin kefâleti iki halde geçerlidir. Birincisi, mükâtebin kefil olmasının kitâbet bedelinin kendisi olmasıdır. Kitâbet bedeli olarak mükâtebin efendisine kefil olmasının kararlaştırılması böyledir. Zira mükâtebin kitâbet bedelini ödemesi teberru değildir.⁸⁰⁶ İkincisi ise beraber kitâbete kesilen aynı efendiye ait kölelerin, birbirlerine kefil yapılmasıdır.⁸⁰⁷

1.3.4. Mufâvaza veya İnan Şirketi Kurması

Mükâteb kefâlete ehil olmadığından, mufâvaza şirketi kurması batıl olur. Buna binaen önceden kurduğu mufâvaza şirketi, azadıyla sahih bir şirket haline gelmez. İnan şirketi kurması ise caiz kabul edilmiştir. Zira bu şirkette ortaklar birbirine sadece vekil olur, kefil olmazlar. Mükâteb hürriyetine kavuşursa, inan şirketi devam eder. Acze düşüp köleliğe dönerse, kendi adına hareket etme salahiyetini kaybedeceğinden, şirket sona erer.⁸⁰⁸

Mükâtebin vekâletinin sahih olması iki farklı şekilde izah edilmiştir. İlki vekâletin ticaretin gereklerinden olmasıdır. İkincisi ise bazı tasarrufların hukukunun vekile raci olmasıdır. Mükâteb vekâleten bir şey satın aldığı anda, her ne kadar semen ödese de teberru etmiş olmaz. Zira mebinin mülkiyeti kendisine ait olur. Müvekkile intikali ise daha sonradır.⁸⁰⁹

⁸⁰³ Enderpetî, C.16, s.123-124; Fetâvâ-i Hindîyye, C.5, s.9.

⁸⁰⁴ Mâlik, Mükâteb, 1 (3).

⁸⁰⁵ Serahsî, C.8, s.7-8, 95-96; Kâsânî, C.5, s.447.

⁸⁰⁶ Serahsî, C.8, s.7; Kâsânî, C.5, s.441.

⁸⁰⁷ Kâsânî, C.5, s.447.

⁸⁰⁸ Serahsî, C.7, s.336, C.8, s.127-129.

⁸⁰⁹ Kâsânî, C.5, s.447.

1.3.5. Vasiyet Etmesi

Vasiyet teberru mahiyetinde bir tasarruf olduğundan, mükâtebin vasiyeti caiz değildir. Bununla beraber, mükâteb hürriyetine kavuştuğunda, vasiyetinin sıhhat bulup bulmayacağı ihtilaflıdır. Köleliğe dönerse, kölelik böyle bir tasarrufa mâni olacağından, vasiyeti batıl olur. Mükâteb azat olmadan vefat eder, ancak terekeden hürriyetine kavuşursa, vasiyeti yine batıldır. Zira bu halde son nefesinde azat olduğuna hükmedilmiştir. Bu denli mahdud bir vakit, vasiyet etmeye kâfi gelmemektedir.⁸¹⁰

Mükâteb hayattayken, bedeli ödeyerek veya azat edilerek hürriyetine kavuştuğunda, vasiyeti nasıl yaptığının bakılır: **1.** Mükâteb malının 1/3'ünün veya daha azının vasiyetini azat olmasına ta'lik ettiyse, vasiyeti gerek Ebu Hanife'ye gerek İmameyn'e göre caizdir. Zira vasiyet hürriyete izafe edilmiştir ve hür kimse vasiyete ehildir. **2.** Mükâtebin malvarlığının 1/3'ünü veya daha azını hürriyetine izafe etmeden vasiyet etmesi, İmameyn'e göre caizken, Ebu Hanife'ye göre değildir. Mebsût'ta, Ebu Hanife'ye göre bu vasiyetin "batıl" olduğu zikredilmiştir. **3.** Mükâtebin aynları mevzu edinen vasiyeti ise ittifakla caiz değildir. Mebsût'ta bunun "batıl" olduğu, zira aynları vasiyet edebilmek için vasiyet esnasında aynların hakiki mülkiyetine sahip olmak gerektiği ifade edilmiştir.⁸¹¹

Bedâi'de ise, hürriyetine kavuşan mükâtebin, aynların vasiyetine ve Ebu Hanife'ye göre hürriyet şartına izafe edilmeden yapılan vasiyete icâzet verebileceği söylenmiştir.⁸¹² İbn Âbidîn de bunu nakletmiştir.⁸¹³

1.3.6. Vasî Tayini

Mükâteb vasî tayin ettikten sonra acze düşüp köleliğe dönerse, bu vasî tayini batıl olur. Zira kölelik böyle bir tasarrufa mânidir. Hürriyetine kavuştuğu takdirde ise, vasî tayini sahih olur. Mamafih vasînin salahiyetinin sınırları, mükâtebin bedeli hayatında ödemesi veya bedelin terekeden karşılanması arasında farklılık arz eder. Mükâteb bedeli hayatında ödeyerek azat olduğunda tayin ettiği vasî hür kimsenin vasîsinden farklı olmaz. Bedeli ödemedi vefat eder ve bedel terekeden karşılanır ise tayin ettiği vasî annenin vasîsi (vasiyyu'l-üm) gücünde olur. Dolayısıyla sadece hıfza ehil olur, alım-satım yapamaz.⁸¹⁴

1.3.7. Zî Rahm-i Mahremine Mâlik Olması

Hür kimsenin "zî rahm-i mahrem"ine mâlik olması "Kendiliğinden İtk" başlığı altında tetkik edilmiş, bunların hürriyetlerine kavuşacakları ifade edilmişti. Bu başlık altında ise, mükâteb tarafından iktisap edilmeleri ele alınmıştır. Mükâteb azat etmeye ehil olmadığından, hasıl olan netice azat olmamıştır. Diğer bir sebep de mükâtebin hür olmamasıdır. Zira bir kimsenin sahip olduğundan daha fazlasını başkasına vermesi tasavvur edilemez. Dolayısıyla burada, mükâtebin mâlik olduğu akrabalarının onun kitâbet dairesine dahil olması bahis mevzuu olmuştur. Ancak kanuni azat bahsinin

⁸¹⁰ age. C.5, s.449; Bilmen, C.5, s.123.

⁸¹¹ Serahsî, C.8, s.80. Bâliğ olmayan mükâtebin azattan sonrasına izafe ettiği vasiyet geçersizdir. Çocuğun (ve delinin) vasiyeti için bkz. Mevsilî, C.5, s.329.

⁸¹² Kâsânî, C.5, s.449-450.

⁸¹³ İbn Âbidîn, C.6, s.103.

⁸¹⁴ Kâsânî, C.5, s.450-451; Bilmen, C.4, s.54.

aksine, bunların hangi “zî rahm-i mahrem” olacağı hususunda, ihtilaf vaki olmuştur.⁸¹⁵ Ayrıca mükâteb azat etmeye ehil olmadığı halde, kölelerini kitâbete kesmeye ehildir. Dolayısıyla zikredilecek akrabaların mükâtebe tabi olarak kitâbetine dahil olması mümkündür. Aslen mükâteb olmadıkları için de asıl mükâteb acze düşüp köleliğe döndüğünde, bu akrabaların devam eden bir kitâbeti olmaz.⁸¹⁶

Ebu Hanife’ye göre mükâtebin mâlik olduğu akrabalarından sadece mükâteble aralarında doğum bağı olanlar (usul ve fûru akrabalar) kitâbet dairesine dahil olur. Buna binâen satılamaz ve mükâteb azat olunca ona tabi olarak hür olurlar. Geri kalanlar ise satılabilir. Bunlar arasında kardeş ve amca gibi yakınlar vardır. Bu akrabaların mükâteble aynı âkıbeti paylaşmamalarının sebebi, mükâteb kölenin mülkiyet hakkının nâkıs olması, dolayısıyla bunların azadına gücünün yetmemesidir. Doğum bağı olan akrabaların mükâtebe tabi olmaları ise kitâbet akdinin bir gereğidir.⁸¹⁷

Lübâb’da mükâtebin kesbi olduğu, ancak mülkü olmadığı ifade edilmiştir. Şüphesiz mülkünün olmaması ile, kazandıkları üzerinde hakiki mülkiyete sahip olmaması kastedilmiştir. Kesbi yani kazancı ise, sadece doğum bağıyla bağlı olduğu akrabalarının daireye dahil olmasına kâfi gelir.⁸¹⁸ Zira kazancı olan bir kimse zengin olmasa dahi anne, baba ve çocuklarının nafakası ile mükellef olurken; zengin olmadıkça kardeşlerinin nafakası ile mükellef olmaz. Kardeşine bakmakla mükellef olmadığı için, Ebu Hanife’ye göre, kardeş kitâbete dahil olmaz ve satılması mümkün olur.⁸¹⁹

İmameyn kanuni (kendiliğinden) azat meselesi ile paralellik kurarak, “zî rahm-i mahrem” in tamamının kitâbete dahil olacağını söylemiştir. Onlara göre, hür bir kimse bu akrabalara mâlik olduğunda aralarında tefrike gidilmiyorsa, mükâteb mâlik olduğunda da gidilmemelidir.⁸²⁰

1.3.8. Eşine Mâlik Olması

Mükâteb cariyesiyle (veya mükâtebe kölesiyle) evlenemediği halde, eşine mâlik olduğunda nikahları devam eder. Zira mükâteb, onun hakiki mülkiyetine sahip olmamaktadır. Eş, “zî rahm-i mahrem”den olmadığı için, mükâtebin kitâbet dairesine de dahil olmaz. Mamafih, bahis mevzuu cariyenin mükâtebten bir çocuğu varsa, onun ümmü veledi olur.⁸²¹

Mükâteb bu cariyeden olan çocuğuna mâlik değilse, Ebu Hanife’ye göre bu ümmü veledin satılması caiz olur. Zira mükâtebin tekrar köleliğe dönmesi ihtimal dahilindedir. Bu takdirde ümmü veledinin bir hususiyeti kalmaz. Dolayısıyla onun ümmü veledliği kesinlik kazanmış değildir. Mamafih, mükâteb çocuklarına da mâlikse, bu cariyeyi satması caiz olmaz. Zira çocuğu mükâtebin kitâbet dairesine dahildir. Anne satılamama hususunda çocuğuna tabi olur. Mükâteb hürriyetine kavuştuğunda, ümmü veledlik statüsü kesinleşir. Buna binaen mülkiyetten ihraç edilemez ve efendisinin vefatıyla azat olur. İmameyn’e göre ise, yanında çocuğu olsun veya olmasın, mükâtebin ümmü veledini satması caiz değildir.⁸²²

⁸¹⁵ Mevsilî, C.4, s.194-195, 244-245.

⁸¹⁶ Tahtâvî, C.10, s.215; İbn Âbidîn, C.6, s.104.

⁸¹⁷ Kâsânî, C.5, s.465-466; Mevsilî, C.4, s.194-195.

⁸¹⁸ Meydânî, C.3, s.129.

⁸¹⁹ Serahsî, C.7, s.114; Molla Hüsrev, C.2, s.12.

⁸²⁰ Kâsânî, C.5, s.465-466; Mevsilî, C.4, s.194.

⁸²¹ Serahsî, C.7, s.335.

⁸²² Dâmâd, C.4, s.11-12.

Mükâteb bahis mevzuu eşini rici talakla boşadığında, ona dönebilir. Bain talakla boşadığında ise tekrar nikah kıyması gerekeceğinden, bu mümkün olmaz. Zira bahsi geçtiği üzere, mükâtebin cariyesiyle nikah kıyması caiz değildir.⁸²³

1.3.9. Efendisinin Akrabasına Mâlik Olması

Mükâteb efendisinin annesine, babasına veya çocuğuna mâlik olursa, bu kimseler mükâtebin efendisinin mülkü üzerinden azat olmazlar. Bunun sebebi, efendinin mükâtebin kazancında hak sahibi olmamasıdır. Diğer taraftan efendinin mükâtebin kölelerini azat etme salahiyeti de yoktur. Mükâteb diğer köleleri gibi bunları da satabilir.⁸²⁴

Mükâtebin efendisi mükâtebin cariyesiyle evlenemediği halde, mükâteb efendisinin eşini satın aldığı anda nikahları devam eder.⁸²⁵

1.3.10. Evliliğe Dair Hükümler

1.3.10.1. Mükâtebin Evliliği

Mükâteb, yed hürriyetine sahip olduğundan, efendisi onu rızasının hilafına evlendiremez. Bununla beraber mükâtebin de efendisinin rızasını almadan evlenmesi caiz olmaz.⁸²⁶ Zira yed hürriyeti ticaret ve onun gereklerinden olan hususlara dairdir. Bunun haricinde kalan hususlarda ehliyet kısıtlılığı devam eder. Evlilik de buna dahildir. Mükâtebe cariyenin mehir ve nafaka alacak olması nikahın niteliğini değiştirmez. Zira evliliğin gayesi mal kazanma değildir. Mükâteb cihetinden ise, evlilik mal kazandıracak bir muamele dahi değildir. Dolayısıyla mükâtebin (ve mükâtebenin) efendiden izin almadan evlenmesi caiz olmaz. Efendi izin verdiği takdirde, evliliğe dair kısıtlama son bulur.⁸²⁷

Mükâteb efendisinin izni olmadan evlenirse, mehrin ifası mükâtebin azadından sonraya ertelenir. Zira efendi bu evliliğe razı olmamıştır. Buna binaen mehrin onun hakkına taalluk etmesi mümkün değildir. Efendi bu evliliğe izin veriyse veya icazet verirse, mehrin ifası derhal talep edilebilir.⁸²⁸

Mükâtebe efendisinden izin almadan evlenir ve efendisi onu eşinden ayırmadan evvel hürriyetine kavuşursa, nikahı nâfiz olur. Ancak bu takdirde itk muhayyerliğine sahip olmaz.⁸²⁹ İtk muhayyerliği, sıradan kölede olduğu gibi, efendisinden izin alarak evlenmiş olması halinde mevzubahis olur.⁸³⁰

Mükâtebin efendisi mükâtebi kıızıyla evlendirdikten sonra vefat etse, nikahları devam eder. Zira mezkûr kız, mükâtebin rakabesine dahi mâlik olmayıp, kitâbet akdinden gelecek alacağa (kitâbet

⁸²³ Haddâd, C.2, s.111.

⁸²⁴ Serahsi, C.7, s.351-352.

⁸²⁵ Fetâvâ-i Hindiyîye, C.5, s.26.

⁸²⁶ Mevsilî, C.3, s.405.

⁸²⁷ Serahsi, C.7, s.332-337, 357-358; Tahtâvî, C.10, s.212.

⁸²⁸ Dâmâd, C.4, s.13; Bilmen, C.2, s.63.

⁸²⁹ Serahsi, C.7, s.358.

⁸³⁰ Kâdîhân, C.1, s.526; Halebî, s.236.

bedeline) mâlik olur.⁸³¹ Mamafih, mükâteb acze düşüp köleliğe dönerse, eşinin mülkiyetine dahil olacağından, nikahları batıl olur.⁸³²

Mükâtebin hürre zannıyla evlendiği cariyeden doğan çocuğun akıbeti hususunda ihtilaf vaki olmuştur. Hür kimsenin böyle bir evliliğinden doğan çocuğun vaziyeti ise, bu çalışmanın birinci bölümünde, “Köle Bir Anneden Doğma” başlığı altında tetkik edilmişti. Sahâbe icmainsine binaen bu kimsenin çocuğunun kıymeti mukabilinde hür olduğu ifade edilmiş, sahâbe icmasının kocanın köle olduğu hale şamil olup olmadığı noktasında ihtilaf vaki olduğundan bahsedilmiştir.⁸³³

Şeyhayn bu evlilikten doğan çocuğun köle olduğunu söylemiştir. Zira o, iki köleden hasıl olmuştur ve hür olması için bir sebep yoktur. Diğer taraftan çocuk kıymeti mukabilinde hür kabul edildiğinde, ödemenin mükâtebin azadından sonra yapılması icap eder. Bu ise cariyenin efendisinin hakkını geciktirir. Mükâteb efendisinin izniyle evlendiyse de böyledir. Zira o sadece mezkûr nikaha izin vermiştir. Doğacak çocukların kıymetinin ödenmesi hesapta yoktur. Buna binaen ifanın onun hakkına taalluk etmesi mümkün değildir. İmam Muhammed’e göre ise sahâbe icması babanın mükâteb olduğu hali de ihtiva eder. Zira ikisi de hür bir kadınla evlendiği hususunda aldatılmış ve çocuklarının hür olacağını ümit etmiştir. Dolayısıyla mağrûr mükâtebin çocuğu da kıymeti mukabilinde hür kabul edilir.⁸³⁴

1.3.10.2. Mükâtebin Kölelerinin Evliliği

Mükâtebin cariyesini evlendirmesi iktisap mahiyetinde olduğundan caiz olur. Zira mükâteb bununla mehir elde eder ve cariyenin nafaka mükellefiyetinden kurtulur. Mamafih, (erkek) kölesini evlendirmesi caiz olmaz. Bunun sebebi, bu tasarrufla kölenin rakabesine mehir ve nafaka borcu taalluk edecek olmasıdır. Ayrıca bununla köle ayıplı hale gelir ve kıymeti azalır.⁸³⁵

İhtiyâr’da, mükâtebin kendi kölesi ve cariyesini birbirleri ile evlendirebileceği zikredilmiştir. Bu takdirde cariyeye mehir verilmez. Zira aksi takdirde, efendi kendi kendine mehir vermiş olur.⁸³⁶ Kenzu’l-Dekâik’te de mükâtebin kölesiyle cariyesini evlendirmesinden bahsedilmiştir.⁸³⁷ Mebsût’ta ise mükâtebin kölesiyle cariyesini birbirleriyle evlendiremeyeceği ifade edilmiştir. Zira bu tasarruf efendiye bir kazanç getirmediğinden, iktisap kabilinden olmaz. Ayrıca böylelikle köle ve cariyeye ayıplı hale gelir ve fiyatları azalır.⁸³⁸ Fetâvâ-i Tatarhâniyye’de ve Reddül-Muhtâr’da da caiz olmadığı ifade edilmiştir. Bununla beraber Ebu Yusuf’tan gelen bir rivayete göre caiz olduğu nakledilmiştir.⁸³⁹

⁸³¹ Haddâd, C.2, s.114.

⁸³² Kâdîhân, C.1, s.527.

⁸³³ Dâmâd, C.2, s.219.

⁸³⁴ Merğînânî, C.2, s.590-591; Dâmâd, C.4, s.12-13. İmamların mağrûr müdebbir ve mağrûr köle hakkındaki düşünceleri mağrûr mükâteb ile aynıdır. Dâmâd, C.2, s.219.

⁸³⁵ Molla Hüsrev, C.2, s.10; Dâmâd, C.4, s.9-10.

⁸³⁶ Mevsîlî, C.3, s.405.

⁸³⁷ Nesefî, s.561.

⁸³⁸ Serahsî, C.8, s.114.

⁸³⁹ Sırasıyla bkz. Enderpetî, C.16, s.125-126; İbn Âbidîn, C.6, s.103.

Mükâtebin izinsiz evlenmesi mevkuf olduğu halde, kendi kölesini evlendirmesi mevkuf olmaz (batıl olur). Bunun sebebi nikahın yapıldığı esnada izin verme makamında bir kimsenin bulunmamasıdır.⁸⁴⁰

1.3.10.3. Mükâtebin Çocuklarının Evliliği

Mükâteb hala köle olması hasebiyle, hür kızının ve oğlunun velâyetine sahip olmaz. Dolayısıyla onları evlendiremez.⁸⁴¹ Kitâbet dairesine giren çocuklarını da kız olsun erkek olsun evlendirmesine izin verilmemiştir. Cariyesini evlendirebildiği halde kızını evlendirememesinin sebebi, çocukları üzerindeki salahiyetinin köleleri üzerindeki salahiyetinden daha mahdut olmasıdır. Bunun delillerinden biri de efendinin mükâtebin kölelerini azat edemediği halde çocuklarını azat edebilmesidir. Dolayısıyla mükâtebin kızı bu mevzuda efendinin kölesi mesabesinde. Buna binaen efendi izin verdiği takdirde evlenebilir.⁸⁴²

1.3.11. Mükâtebin Cariyesine Dair Meseleler

1.3.11.1. Cariyenin Çocuk Doğurması

Bahsi geçtiği üzere, mükâteb nikahlı eşine mâlik olursa hakiki mülkiyetine sahip olmadığı için nikahları bozulmaz. Dolayısıyla mükâtebin bu cariyesiyle cimâsı caiz olur.⁸⁴³ Mükâtebin nikahlı olmayan cariyesiyle cimâ etmesinin caiz olup olmadığı ise ihtilafıdır.⁸⁴⁴ Gurur'de mükâtebin efendisinin izniyle bile olsa odalık edinemeyeceği ifade edilmiştir. Zira mükâteb rakabe cihetinden hür değildir. Buna binaen sahip olduğu şeylerde tam manasıyla mülk ahkamı cereyan etmemektedir.⁸⁴⁵ Fetâvâ-i Kâdîhân'da da caiz olmadığı ifade edilmiştir.⁸⁴⁶ Bununla beraber, mükâteb cariyesinin doğurduğu çocuğun nesebini iddia ederse, sahih kabul edilir. Zira mülkiyet şüphesi nesebin sübutuna imkân verir.⁸⁴⁷

Mükâtebin cariyesinden olan çocuğu, mükâtebin kitâbet dairesine dahil olur. Nitekim hür bir kimsenin cariyesinden olan çocuğu da onun gibi hür olurdu. Burada da benzer bir netice mevzubahistir.⁸⁴⁸

1.3.11.2. Cariyenin Mülkiyetinde Hata

Mükâteb cariyesiyle cimâ eder, sonrasında cariyenin başkasına ait olduğu ortaya çıkarsa, mükâtebin cariyenin efendisine ukr ödemesi gerekir. Ukr talebi derhal yapılabilir. Cariyenin satın alındığı akdin fâsit olması ve buna binaen feshedilmesi de aynı neticeyi doğurur. Mükâtebin efendisinden izin almadan bir cariyeyle evlenmesi, sonrasında cariyenin başkasına ait olduğunun ortaya

⁸⁴⁰ İbn Âbidîn, C.6, s.105.

⁸⁴¹ Bilmen, C.4, s.54.

⁸⁴² Serahsî, C.7, s.357-358.

⁸⁴³ Haddâd, C.2, s.111.

⁸⁴⁴ Haskefî, *ed-Dürri'l Müntekâ*, C.4, s.9.

⁸⁴⁵ Molla Hüsrev, C.2, s.11.

⁸⁴⁶ Kâdîhân, C.1, s.526.

⁸⁴⁷ Tahtâvî, C.10, s.217; İbn Âbidîn, C.6, s.113.

⁸⁴⁸ Mevsilî, C.4, s.245; Dâmâd, C.4, s.12.

çıkması ise böyle değildir. Bu takdirde mükâteb efendisinin rızasını almadan evlendiğinden, ukr efendinin hakkına taalluk etmez. Dolayısıyla mükâtebin azadından önce talep edilebilmesi mümkün olmaz. Mükâtebin cariye satın alması ise ticari mahiyettedir. Mükâteb ticaret ve onun gereklerinden olan hususlara izinlidir. Cariyeyle cimâsı ticaretin gereklerinden olmasa da sebebi (cariyenin satın alınması) ticaret olduğundan, ukr talebinin derhal yapılması mümkün olur.⁸⁴⁹

Sadrüşşerîa mevzuu şu şekilde izah etmiştir: “Bir kimse çıkıp, şöyle diyebilir: Ukr satın alma ile değil, cimâ ile sabit olur. Satın almaya verilmiş izin, cimâyâ verilmiş izin olmaz. Zira cimâ, ticari mahiyette değildir. Dolayısıyla ukr, efendinin hakkına taalluk etmez. O zaman ben de derim ki, bunun cevabı şudur: Biz, ukrun ibtidaen satın alma ile değil, cimâ ile sabit olduğunu kabul ediyoruz. Ancak, mükâtebin cariyesiyle olan cimâsı, satın almaya istinad eder. Satın alma olmasaydı, cimâ mülkiyet şüphesi dahi olmadan haram olurdu. Bu takdirde mükâtebe had vurulur ve ukr gerekmezdi. Dolayısıyla satın almaya verilmiş izin, aynı zamanda mükâtebin o cariyeyle cimâ etmesine de verilmiş izin olur. Cimâ ticaret nevinden olmasa da cariyenin satın alınması ticaret nevindendir. Dolayısıyla ukr efendinin hakkına da taalluk eder.”⁸⁵⁰

Dürerü’l-Hükkâm’a haşiye yazmış olan Kadı Mehmed Vâni Efendi, “Satın almaya verilmiş izin, cimâyâ da verilmiş izin olur.” ibaresinin doğru bir ifade şekli olmadığını söylemiştir. Zira mükâteb, ticarete taalluk eden her şeye değil, ticaretin gereklerinden olan hususlara izinlidir. Cimâ ise ticaretin gereklerinden değildir.⁸⁵¹

Bu meselenin en veciz şekilde ifade edilişi ise şudur: “Kitâbet satın almayı gerektirir, satın alma haddin düşmesini, haddin düşmesi de ukru gerektirir. Dolayısıyla kitâbet ukru gerektirmiş olur.”⁸⁵²

2. Ceza Hukukuna Dair Meseleler

Mükâteb, üzerinde bir dirhem bile kaldığı müddetçe köle olmaya devam ettiğinden⁸⁵³ kölelik ahkamına tabi olmaktadır. Dolayısıyla bölünebilen had cezalarının yarısı tatbik edilmekte, muhsan kabul edilmediğinden recmedilmemektedir.⁸⁵⁴ Mükâtebe zina iftirası atan kişiye had vurulmamaktadır.⁸⁵⁵ Mükâteb efendisinin, onun eşinin, efendiye ait kölelerin veya rahim akrabalarının malını çaldığında had tatbik edilmemektedir. Zira mükâteb efendinin mülkiyetinden henüz çıkmadığından bu mallar muhrez değildir. Efendi ve yakınlarının mükâtebin malını çalmaları da aynı hükme tabidir.⁸⁵⁶

Mükâtebin rakabesi efendisine ait olmakla beraber sahip olduğu yed hürriyeti, bazı meselelerde sıradan köleden (kınn) farklı çözümlerin benimsenmesine yol açmıştır. Bu başlık altında daha ziyade bu meseleler ele alınmış olup, mükâtebin ceza hukukuna dair her husus bahis mevzuu yapılmamıştır.

⁸⁴⁹ Merğînânî, C.2, s.591-592; Dâmâd, C.4, s.13-14.

⁸⁵⁰ Molla Hüsrev, C.2, s.13-14.

⁸⁵¹ İbn Âbidîn, C.6, s.106.

⁸⁵² Tahtâvî, C.10, s.220.

⁸⁵³ Ebû Dâvûd, Sünen, Itk, 1 (3926).

⁸⁵⁴ Kâsânî, C.5, s.463; Mevslî, C.4, s.404, 433.

⁸⁵⁵ Kâdîhân, C.1, s.526.

⁸⁵⁶ Serahsî, C.8, s.129-132.

2.1. Mükâtebin Amden Katl Etmesi

Mükâteb veya kitâbet dairesine dahil olan yakını bir kimseyi amden öldürürse, sıradan kölede olduğu üzere kısas edilir.⁸⁵⁷ Mamafih mükâtebin kendisi veya bu yakınları için mağdur tarafla sulh yapması caiz kabul edilmiştir. Zira mükâteb yed hürriyetine sahip olarak kendi kazancında söz sahibi olmuştur. Mükâteb köleliğe döndüğü takdirde kısmen veya tamamen ödediği sulh bedelinin iadesi mevzubahis olmaz. Efendi bunların iadesini isteyemez. Mükâteb köleliğe döndükten sonra, ödenmeyen sulh bedelinin mağdur tarafça talep edilip edilemeyeceği hususu ise ihtilaflıdır. Ebu Hanife'ye göre, bu halde sulh bedeli ancak ıttan sonra talep edilebilir. Zira ona göre mükâtebin bu muamelesi ticaret nevinden değildir. Dolayısıyla efendisinin hakkına taalluk etmez. İmameyn ise bunu mükâtebin diğer borçlarından farklı görmemiş ve köleliğe dönen mükâtebin bu borç için satılabileceğini söylemiştir.⁸⁵⁸

Mükâteb, amden katl suçunu işleyen kölesi için mağdur tarafla sulh yapabilir. Bu tasarrufu teberru mahiyetinde olmaz. Zira böylelikle kölenin kendisinde kalmasını temin etmiş olur. Mükâteb köleliğe dönerse, sulh akdi sebebiyle doğan mesuliyeti devam eder. Bir başka deyişle, borç ödenmezse satılması mevzubahis olur. Bu netice acze düşen mükâtebin, satın aldığı malın semenini ödeme borcunun devam etmesinden farklı değildir.⁸⁵⁹

2.2. Mükâtebin Kısas Gerekmeyen Cinayeti

Bir kimse cinayet işlediğini bilmediği kölesini kitâbete keser, sonrasında mükâteb acze düşüp köleliğe döner ve cinayetin gereği yerine getirilmemiş olursa, efendi kölesini mağdur tarafa vermek ve diyetini ödemek arasında muhayyer olur. Zira bir kölenin işlediği cinayetin hükmü budur. Efendi köleyi kitâbete kesmekle diyet ödemeyi seçmiş olmaz. Zira o kölenin işlediği fiilden haberdar değildir.⁸⁶⁰

Mükâtebin kitâbet esnasında işlediği hataen cinayetlerin hükmü ise farklıdır. Mükâtebin yed hürriyetine sahip olması ve mülkiyet devrinin mümkün olmayışı normal köleye tatbik edilen hükümden ayrılmayı gerektirmiştir. İlk olarak, mükâteb kendi kazancına mâlik olduğundan ifa talebine bizzat muhatap olur. İkinci olarak, rakabesinin teslimi mümkün olmadığından rakabenin kıymetinden söz edilir. Dolayısıyla mükâtebin kıymeti ve diyetten hangisi az ise onun ödenmesi icap eder. Ümmü veled ve müdebbera tatbik edilecek hüküm de böyledir. Ancak bunlardan farklı olarak mükâtebin acze düşüp köleliğe dönmesi ihtimal dahilindedir. Mükâteb köleliğe döndüğünde, rakabesine ilişkin borçtan dolayı mağdur tarafa teslim edilmesi mümkün olur. Borç zimmete geçtiğinde ise eski mükâtebin bu borç için satılması gündeme gelir.⁸⁶¹

Diyetten daha fazlasının ödenmemesinin sebebi, mağdur tarafın daha fazlasını hak etmemiş olmasıdır. Borç rakabeye iliştiği için, rakabenin kıymetinden daha fazlası da ödenmemektedir.⁸⁶²

⁸⁵⁷ Kâsânî, C.5, s.461.

⁸⁵⁸ Serahsî, C.7, s.353-354.

⁸⁵⁹ age. C.7, s.347.

⁸⁶⁰ Molla Hüsrev, C.2, s.21.

⁸⁶¹ Serahsî, C.7, s.352-355; C.27, s.78-82.

⁸⁶² İbn Âbidîn, C.6, s.117.

Mükâtebin kitâbet dairesine giren yakınlarının mülkiyeti de devredilemediğinden kitâbet akdi devam ettiği müddetçe mağdur tarafa teslim edilemezler.⁸⁶³ Kölesi ise bunun hilafıdır. Zira onun devredilmesine bir mâni yoktur.⁸⁶⁴

Mükâteb diyet gerektiren bir suç işlediğinde borç rakabesine taalluk eder. Rakabesine ilişkin borcun zimmetine geçmesi üç şekilde olabilir. Bunlardan ilki mahkemenin hüküm vermesidir. İkincisi, mükâtebin hürriyetine kavuşması ve mağdur tarafa teslim edilme ihtimalinin kalmamasıdır. Üçüncüsü, mükâtebin geride kitâbet bedelini ödeyecek kadar mal bırakarak vefat etmesidir. Bu halde mükâtebin son nefesinde azat olduğuna hükmedilir. Mükâteb geride yerine siâyet edecek çocuk bırakarak vefat ettiğinde, diyet ve mükâtebin kıymetinden hangisi az ise, bu çocukların üstüne olur.⁸⁶⁵

Mükâteb geride kitâbet bedelini ödeyecek mal veya çocuk bırakmadan vefat ettiğinde kitâbet akdi sona erer. Mükâtebin geride bıraktığı mallar efendinin olur. Bu halde mükâtebin zimmetinde sabit olan borç terekasinden karşılanır. Rakabesine taalluk eden ise mükâtebin ölümüyle düşer. Zira rakabenin teslimi imkânsız hale gelmiştir.⁸⁶⁶

Mükâtebin hataen işlediği cinayet mahkeme kararı ile zimmetinde deyn olarak sabit olduktan sonra, yeni işlediği bir cinayet tekrardan rakabesine taalluk eder. Zira rakabe boşalmıştır. Dolayısıyla yine diyet ve kendi kıymetinden az olanı öder. Daha önceki cinayetini ödemediyse, deyn olarak zimmette sabit olduğundan, toplam borç rakabesinin kıymetini aşabilir. Bununla beraber cinayet zimmetine henüz geçmemişken yeni bir cinayet daha işlerse, rakabesine taalluk etmiş birden fazla cinayet bahis mevzuu olur. Dolayısıyla ödeyeceği toplam miktar rakabesinin kıymetini aşamaz.⁸⁶⁷

İmam Züfer mahkemenin hüküm vermesi ve vermemesi arasında fark görmemiştir. Ona göre mükâtebin kıymeti ve diyetten hangisi az ise mükâtebin zimmetinde kendiliğinden sabit olur. İmam Züfer mükâtebin cinayet anında tesliminin imkânsız oluşunu yeterli görmüştür. Ancak sahih olan görüş borcun rakabeye ilişmesidir. Zira mükâteb acze düşüp köleliğe dönebilmektedir.⁸⁶⁸

Bir köle hatâen öldürülürse diyeti kendi kıymeti olur, ancak bu kıymet hür kimsenin diyetiyle eşit olamazdı. Aksi takdirde 10 dirhem düşülerek bu eşitliğe mâni olunurdu. Mükâtebin rakabesinin kıymetini ödemesi gereken haller de buna kıyas edilir. Zira bu takdirde de rakabenin kıymetinin ödenmesi mevzubahistir. Mükâteb hala köle olduğundan, rakabesinin kıymeti hür kimsenin diyetine eşit olamaz. Aksi takdirde 10 dirhem indirilerek, buna mâni olunur.⁸⁶⁹

Mükâteb diyet gerektiren bir cinayetini ikrar ettiği takdirde, kitâbet akdi devam ettiği müddetçe, bu ikrarının gereklerini yerine getirebilir. Acze düşüp köleliğe dönerse Ebu Hanife'ye göre diyete hükmedilmiş olsun veya olmasın cinayetin gereği ancak azadından sonra onu bağlar. Zira ticari olmayan hususlardaki bir ikrardır. İmameyn ise hüküm verilmediği takdirde böyle olduğunu söyler. Hüküm verilmişse ikrar köleliğe dönüldüğünde de bağlayıcı olur. Dolayısıyla mükâtebin borcunu

⁸⁶³ Serahsî, C.7, s.347.

⁸⁶⁴ Fetâvâ-i Hindiyye, C.5, s.22.

⁸⁶⁵ Serahsî, C.27, s.79-82.

⁸⁶⁶ age. C.27, s.81

⁸⁶⁷ Kâsânî, C.5, s.460-461.

⁸⁶⁸ age. C.5, s.460. İmam Ebu Yusuf'un ilk görüşü de böyledir. Serahsî, C.7, s.355.

⁸⁶⁹ Serahsî, C.7, s.354.

ödemesi derhal talep edilebilir.⁸⁷⁰ Mamafih gerek Ebu Hanife'ye gerek İmameyn'e göre, mükâtebin efendisi mükâteb olunan müddet zarfında mağdur tarafa yapılan ödemelerin iadesini talep edemez.⁸⁷¹

2.3. Mükâtebin Tesebbüben Katl Etmesi

Mükâtebin yol ortasına kazdığı kuyuya bir kimse düşerek vefat ederse, mükâtebin kendi kıymetini ödemesi gerekir. Mezkûr kuyuya daha sonra başkaları da düşerse, hâkim hüküm vermiş olsun veya olmasın, mükâtebin kendi kıymetinden daha fazlasını ödemesi mevzubahis olmaz. Zira fiil tektir ve buna binâen tek cinayetden söz edilir.⁸⁷²

2.4. Mükâtebin Amden Katli

Mükâtebin amden öldürülmesi halinde katile kısas gerekip gerekmeyeceği terekenin ve varislerin vaziyetine göre değişiklik arz eder. Bunun sebebi kısas hakkının kime ait olduğunun meçhul olmasıdır. Bu husus şüphe oluşturmakta ve kısas düşmektedir. Mükâtebin amden öldürülmesi üç kısımda tetkik edilir.⁸⁷³

1. Mükâteb geride kitâbet bedelini karşılayacak miktarda mal bırakmayarak vefat ederse, köle olarak ölmüş olur. Bu halde kısas hakkı efendisine aittir.
2. Mükâtebin terekesi kitâbet bedelini karşılar ve geride mevlâyla beraber mükâtebin mirasçıları da varsa, kısas sakıt olur. Zira kısas hakkının efendiye mi mirasçılara mı ait olduğu hususu bilinmemektedir. Bunun sebebi mükâtebin vefatının kitâbete son verip vermeyeceği hususunda sahâbenin ihtilaf etmiş olmasıdır. Hür olarak vefat ettiği takdirde, kısas hakkı varislere ait olur. Köle olarak vefat etmiş olursa, efendiye ait olur. Bu hal şüphe hasıl eder ve kısas sakıt olur. Efendi ve mirasçıların kısasın kime ait olduğu hususunda ittifak etmeleri de neticeyi değiştirmez. Zira ittifakları şüpheyi kaldırmaz.
3. Terekenin bedeli karşıladığı ihtimalde mevlâyla beraber mirasçı yoksa, kısasın sakıt olup olmayacağı hususunda ihtilaf vaki olmuştur. Şeyhayn'a göre efendi kısas hakkına sahip olur. Zira onlara göre şüphe ortadan kalkmıştır. İmam Muhammed ise, efendinin kısas hakkına hangi sebeple sahip olduğu hususunda ihtilaf olduğunu, bu halin şüphe hasıl ederek kısası düşürdüğünü söylemiştir. Mükâtebin köle olarak öldüğü kabul edilse mülkiyet sebebiyle, hür olarak öldüğü kabul edilse mirasçılık (velâ-i itâka) sebebiyle kısas hakkına sahip olur. Bununla beraber Şeyhayn'ın görüşü daha sahih kabul edilmiştir. Bu netice, efendinin kısas hakkına sahip olduğu hususunda bir şüphe olmadığı, kısas hakkına sahip olma sebebinin meçhul olmasının nizaya sebebiyet vermeyeceği, ayrıca velânın da mülkiyetin neticelerinden bir tanesi olmasıyla izah edilmiştir.

⁸⁷⁰ Serahsî, C.7, s.353-356. Sıradan bir köle (kınn) amden katlini ikrar ettiğinde kısas edilir, hatâen katlini ikrar ettiğinde ise bu ikrarı efendisini bağlamaz, dolayısıyla ikrarının gereğini azattan sonra yerine getirirdi. Haddâd, C.2, s.127.

⁸⁷¹ Serahsî, C.7, s.357.

⁸⁷² Kâsânî, C.5, s.461.

⁸⁷³ Serahsî, C.7, s.347-348; Kâsânî, C.5, s.461-462.

2.5. Mükâtebin Kölesinin veya Yakınının Katli

Mükâtebin kölesini veya kitâbet dairesine dahil olan yakınını amden öldüren kimse kısas edilememekte, dolayısıyla maktûlün kıymetini mükâtebe vermesi gerekmektedir. Zira kısas hakkının kime ait olduğu hususunda şüphe mevcuttur. Mükâteb acze düşse kısas hakkı efendisine ait olacak, azat olsa mükâtebe ait olacaktır. Efendinin veya mükâtebin bu kimseyi affetmesi de batıl olur. Efendinin affının batıl olmasının sebebi bu tasarrufunun mükâtebin yed hürriyetine müdahale mahiyetinde olmasıdır. Mükâtebin affının batıl olmasının sebebi ise bu tasarrufun teberru mahiyetinde olmasıdır.⁸⁷⁴

2.6. Efendinin Mükâtebi veya Yakınını Katletmesi

Efendi, mükâtebini amden öldürdüğü takdirde, kısas edilmez. Zira mükâtebinin rakabesine mâlik olması şüphe hasıl eder. Böyle bir halde efendi kölenin kıymetini borçlanmış olur. Hataen öldürmesinin hükmü de budur. Bahis mevzuu borç, mükâtebin kitâbet bedeliyle takas edilir.⁸⁷⁵ Terekeden arta kalan mükâtebin mirası olur. Mamafih mükâtebin kendi mirasçısı yoksa, mevlâsı mirasçı olamaz. Zira o murisini öldürmüştür. Onun yerine mirasçı olacak kişi ise, asabeden en yakın erkek akrabasıdır.⁸⁷⁶

Efendi mükâtebin kitâbetine dahil olan yakını öldürürse, mülkiyet şüphesi sebebiyle kısas edilmez. Bu takdirde çocuğun kıymetini mükâtebe üç sene içinde verir. Bu müddet zarfında kitâbet bedelinin vadesi gelirse, kitâbet bedeli ve çocuğun kıymeti takas edilir. Aksi takdirde diyet mükâtebe verilir. Maktûl, beraber kitâbete kesilen anne ve babadan dünyaya geldi ise kıymeti anneye verilir. Zira bahsi geçtiği üzere bu mevzularda anneye tabi olunur. Kıymet anneye verilmeden kitâbet bedelinin vadesi gelirse, bedeller takas yapılır ve kıymetten artan miktar anneye verilir. Çocuk anne veya babasıyla beraber kitâbete kesildiğinde, yani akde sonradan dahil olmadığında netice farklıdır. Bu halde diyetin vadesi gelirse, kitâbet bedelinin vadesi gelmiş olsun veya olmasın takas vuku bulur. Zira bu takdirde çocuk akitte maksat olarak yer almış, buna binaen efendinin bedel talebine bizzat muhatap olmuştur.⁸⁷⁷

⁸⁷⁴ Kâsânî, C.5, s.462-463.

⁸⁷⁵ age. C.5, s.463.

⁸⁷⁶ Serahsî, C.7, s.363.

⁸⁷⁷ age.C.7, s.349-350, C.8, s.28-29.

SONUÇ

İslâm dini kölelik müessesesini realist bir şekilde ele almış, kölelere tatbik edilecek hukuku tafsilatlı bir şekilde tanzim etmiştir. Kölelerin hürriyetlerine kavuşması için muhtelif usuller kabul etmiştir. Fıkıh kitaplarında köle azadına dair ayrı bahisler yer alır. Bunlardan bir tanesi de bu çalışmanın mevzuu olan kitâbet akdidir.

Kitâbet akdiyle köle, muayyen bir bedel mukabilinde hürriyetini kazanır. Mezkûr akit efendi ve kölesi arasında cereyan eder. Kitâbete kesilen köleye mükâteb denilir. Kitâbet akdiyle mükâteb, mal veya menfaat olabilen bir bedeli efendisine ödemeyi borçlanır. Bedel ödenene kadar köle olmaya devam eder. Bununla beraber efendi mükâtebini mülkiyetinden ihraç edemez. Zira kitâbet akdi efendi cihetinden lâzım (bağlayıcı) bir akittir.

Kitâbete kesilen köle, teberruât (karşılıksız kazandırma) harici tasarruflara ehil hale gelir ve kazancı üzerinde mülkiyet sahibi olur. Dolayısıyla efendisi onu çalıştıramaz ve kazancına el koyamaz. Mükâteb köle mülkiyet hakkına sahip olduğu için, kitâbet akdi azat ile neticelendiğinde elinde kalanlar kendisine ait olur.

Muayyen müddet hizmet etmesi mukabilinde kitâbete kesilen kölenin hali ise hususiyet arz eder. Onun kazancı hizmet borcunun içinde değerlendirilir. Dolayısıyla efendisi onu çalıştırabilir ve kazancına el koyabilir. Azat olmadan önce iktisap ettikleri efendisine ait olur.

Kitâbet bedelini ödeyemeyen mükâteb her hâlükârda köleliğe geri döner. Bu takdirde ona ait malların mâliki efendisi olur.

Bu azat usulünü diğerlerinden ayıran, kölenin hürriyetini elde etmede oynadığı aktif roldür. Zira bu usulde köle azat olmayı beklememekte, buna ulaşmak için çalışıp gayret sarf etmektedir. Hatta bazen akdin yapılmasına önyak olabilmektedir. Kölenin bir bedel mukabilinde azat olmak istemesi, bedelsiz azat olmak istemesine nispetle efendi nezdinde daha kabul edilebilirdir. Diğer taraftan köleden gelen kitâbet teklifine efendinin müspet cevap vermesi mecburi değildir.

Kitâbet, köleye yardım gayesiyle yapıldığından, bazı meselelerde diğer muâvazât (karşılıklı kazandırma) türü akitlerden farklı hal çareleri kabul edilmiştir. Akdin mümkün mertebe ayakta kalmasına gayret edilerek, kölenin hürriyetine kavuşması temin edilmiştir. Diğer taraftan akdin bu gayeyle yapılması, kitâbet bedelinin taksitlendirilmesini veya vade tayin edilmesini mecburi kılmamıştır.

Kitâbet akdi İslâmiyet'ten önceki devirlerde de tatbik edilen bir köle azat usulüdür. Nitekim kölelerin bir bedel mukabilinde hürriyetlerini elde etmelerine Roma'da da rastlanılır. Tevrat'ta İbrani kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için takip edilen usul kitâbete bir hayli benzemektedir.

Kitâbet akdi gerek İslâm'ın ilk devirlerinde gerek sonraki devirlerinde kölelerin azat edilmesinde sıklıkla müracaat edilen bir usul olmuştur. Mahkeme sicillerinde, tarih ve siyer kitaplarında yer alan misaller buna delildir. Kitâbet akdi ile efendinin bir bedel elde edecek olması, kitâbetin köle azat etmeye teşvik eden bir usul olmasına yol açmıştır. Bir kimseden karşılıksız olarak mal veya menfaatinden vazgeçmesi beklenemez. Ancak bu, kitâbet akdinin köleye yapılan bir yardım olduğu

hakikatini değiştirmemektedir. Zira efendi, kitâbet akdinden önce de kölesinin hizmetinden istifade etmekte, çalıştırıp kazancına el koyabilmektedir. Buna rağmen o, kölesinin menfaatinden ömür boyu vazgeçme yolunu seçmiştir. Ancak tabiatı veya ihtiyaçları bunu bir bedel mukabilinde yapmasına sebebiyet vermiştir. İslâm hukuku da insan tabiatına münasip bu usulü kabul ve tavsiye etmiştir. Diğer taraftan kitâbet akdi, efendi ve kölesi arasında vuku bulan bazı huzursuzlukların nihayete ermesi için de hal çaresi olarak görölmüştür. Zira bu akitle iki taraf da menfaat elde etmekte, dolayısıyla neticeden hoşnut ayrılmaktadır.

İslâmiyet'in ilk devirlerinde yapılan kitâbet akitlerinde bedel olarak umumiyetle mal, bilhassa para kararlaştırıldığı mülâhaza edilir. Muhtemeldir ki bu sebeple fıkıh kitaplarında bedelin hizmet olduğu kitâbet akdinin bahsi çok az geçmiştir. Bununla beraber zamanla bedelin muayyen müddet hizmet olduğu kitâbet akitlerine de sık müracaat edilir olmuştur. Nitekim Osmanlı şer'îye sicillerinde ve fetva mecmularında buna dair bir hayli misal vardır. Kitâbet bedelinin mal olmasına dair hükümler, münasip düştöğü nispette hizmet olmasına da tatbik edilmiştir.

Kitâbet akdinin yapıldığını veya kölenin bedeli ödeyerek hürriyetine kavuştuğunu ihtiva eden sicil kayıtları, akdin feshedildiğine dair kayıtlara nispeten bir hayli fazladır. Buna binaen kitâbet akitlerinin umumiyetle azatla neticelendiğini söylemek mümkündür. Kitâbete kesilen köleler canla başla çalışmıştır. Sadece kendilerinin hürriyetlerini temin etmekle kalmamış, istihsale yaptıkları katkıya binaen cemiyet de hizmetlerinden istifade etmiştir. Diğer taraftan azatların ve kitâbet akdine dair kayıtların bu kadar çok olması, cemiyetteki köle sayısının çokluğuna da bir delil teşkil etmektedir.

KAYNAKLAR

Abdurrezzâk, Ebû Bekr. **Musannef**, C.6, Beyrût: Dâru't-Te'sîl, 2016.

Ahmet Şefik Bey. **L'esclavage au point de vue musulman**, Kahire: Imprimeri Nationale, 1891.

Ahterî, Mustafa Efendi. **Ahterî-i Kebîr**, Haz. Ahmet Kırkklıç ve Yusuf Sancak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Akgündüz, Ahmet. **İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik ve Harem Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.

_____. **Şer'îye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, C.1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.

Akkirmânî, Mehmed b. Hamid el-Kefevî. **Fetâvâ-i Akkirmânî**, Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş no: 002197. (yazma)

Aktan, Hamza. "İstîlâd", **DİA**, C.23, İstanbul: TDV, 2001, s.361-362.

Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, C.1-4, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Ali Efendi. **Fetâvâ-i Ali Efendi**, Haz. ve Şrh. H. Necati Demirtaş, C.1, İstanbul: Kubbealtı, 2014.

Ankaravî, Mehmed Emin Efendi. **Fetâvâ-i Ankaravî**, C.1, İstanbul: Matbaa-i Âmire, h.1281.

Apaydın, Hacı Yunus. **İslâm Hukuk Usulü**, 7. Baskı, Ankara: Bilay, 2019.

Aristo. **Politika I-III**, Terc. Niyazi Berkes, İstanbul: Maarif Matbaası, 1944.

Arsal, Sadri Maksudi. **Umumi Hukuk Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948.

Askalânî, İbn Hacer. **Fethu'l-Bârî (Muhtasar)**, Terc. Soner Duman vd. Arapça ihtisarı yapan ve notlar ekleyen: Ebû Suheyb Safâ ed-Davî Ahmed el-Adevî, C.5, İstanbul: Polen Yayınları, 2007.

_____. **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, C.5, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, h.1415.

Atar, Fahrettin. "Mükâtebe", **DİA**, C.31, İstanbul: TDV, 2006, s.530-532.

_____. "Tedbir", **DİA**, C.40, İstanbul: TDV, 2011, s.258-259.

Aydın, Mehmet Âkif ve Muhammed Hamîdullah. "Köle", **DİA**, C.26, İstanbul: TDV, 2002, s.237-246.

Aynî, Bedreddin. **Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi Buhârî**, C.13, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

Bayramzâde, Yahya b. Zekeriya. **Fetâvâ-i Yahya**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Sıra no: 1468. (yazma) https://yazmalar-divinity.ankara.edu.tr/yazmalar/36068_14-1269179.pdf

Beyhakî, Ebû Bekr. **Sünenü'l-Kübrâ**, C.7, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Beyzâvî, Kadı Nasîrüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer. **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Terc. Abdülvehhab Öztürk, C.3, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011.

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, 2. Baskı, C.2-5, 7, İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, Terc. Mehmed Sofuoğlu, C.4-6, İstanbul: Ötüken, 1987.
- Bursevî, İsmail Hakkı. **Rûhu'l-Beyân Tefsiri**, Terc. Osman Şen, C.18, İstanbul: Fatih Yayınevi, 2013.
- Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali Râzî. **Ahkâmu'l-Kur'ân**, C.5, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996.
- Çelebican, Özcan. **Roma Hukuku**, 17. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2014.
- Dâmâd (Şeyhizâde) Abdurrahman İbn Muhammed İbni Süleyman. **Mecmau'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur**, Tahric: Halil İbrahim Mansur, C.2, 4, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Dârekutnî. **Sünenü Dârekutnî**, C.3, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2001.
- Dârimî. **Müsned**, C.4, Riyâd: Dâru'l-Muğnî Li'n-neşr, 2000.
- Davudoğlu, Ahmed. **Selâmet Yolları**, C.4, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967.
- D'Ohsson, I. Mouradgea. **Tableau Général de l'Empire Ottoman**, C.4/1, Paris: Chez Firmin Didot Père et Fils, 1824.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. es-Sicistânî. **Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi**, Haz. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, C.10, 14, 16, İstanbul: Şamil Yayıncılık, 2000.
- _____. **el-Merâsîl maa'l-Esânîd**, Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1986.
- Ebussuûd Efendi. **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Terc. Ali Akın, C.9, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2007.
- Ekinci, Ekrem Buğra. **Osmanlı Hukuku**, 6. Baskı, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2019.
- _____. **Asya'dan Avrupa'ya Türkler**, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2020.
- Enderpetî, Ferîdüddin Âlim b. Alâ. **Fetâvâ-i Tatarhâniyye**, C.16, Mektebetü'l-Hanefiyye, 2010.
- Erdem, Y. Hakan. **Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909**, Terc. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- _____. **Sözden Kalanlar**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Erdoğan, Belgin ve Bülent Tahiroğlu. **Roma Hukuku Dersleri**, 10. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2014.
- Es'ad Efendi. **Fetâvâ-i Es'ad Efendi**, İstanbul Müftülük Kütüphanesi, Demirbaş no: 157, 1. Şeyhülislâmlık Devri Fetvaları. (yazma)
- Fetâvâ-i Hindiyye**. Derleyen: Burhânî, Şeyh Nizam, C.5, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Fetâvâ-i Ebussuûd. **Şeyhü'l-İslâm Ebussuûd Efendi Fetvâları**, Haz. Ahmed Akgündüz, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018.
- Feyzullah Efendi. **Fetâvâ-i Feyziye**, Haz. Süleyman Kaya, İstanbul: Klasik, 2009.
- Gedûsî, Hâfız Mehmed b. Ahmed b. Şeyh Mustafa. **Zeyl-i Fetâvâ-i Çatalcalı Ali Efendi**, Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş no: 001254. (yazma)
- Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 15. Baskı, İstanbul: Beta, 2015.

Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî. **el-Cevheretü'n-Neyyire Alâ Muhtasari'l-Kudûrî**, C.1-2, Mısır: Matbaatu'l-Hayriyye, h.1322.

Haskefî, Alâüddin Muhammed b. Ali b. Muhammed. **ed-Dürri'l-Müntekâ fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur**, Tahric: Halil İbrahim Mansur, C.2, 4, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998. (Bu çalışmada istifade edilen diğer bir kaynak olan Mecmâu'l-Enhur'la aynı kitapta basılmıştır.)

_____. **ed-Durru'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ebsâr**, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.

Halebî, İbrahim. **Mültekâ'l-Ebhur**, Şam: Dâru'l-Beyrûtî, 2005.

İbn Âbidîn. **Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, 2. Baskı, C.6, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992.

İbn Habîb. **El-Muhabber**, Terc. Adem Apak ve İsmail Güler, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

İbn Hişâm. **Sîret-i İbn Hişâm Tercemesi**, Terc. Hasan Ege, C.1-4, İstanbul: Kahraman, 2006.

İbn Kudâme. **Muğnî**, C.9, 14, Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kutubi, 1997.

İbn Kuteybe. **el-Maârif**, C.1, Kâhire: Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme Li'l-kitâb, 1997.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. **Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi**, Terc. ve Şrh. Haydar Hatipoğlu, C.7, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafid. **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Terc. Ahmed Meylânî, C.2, 4, İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.

İbn Sa'd. **Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr**, Editör. Adnan Demircan, Terc. Heyet, C.2, 7, İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.

İbnü'l-Arabî. **Ahkâmu'l-Kur'ân**, C.3, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

İbnü'l-Hümâm. **Fethu'l-Kadîr**, C.9, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Kâdîhân, Ebu'l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Mansur. **Fetâvâ-i Kâdîhân (Fetâva-i Haniyye)**, C.1, 3, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.

Kâmûs, **el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît**, Terc. Mütercim Âsım Efendi, Haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, 1. Baskı, C.1-6, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013-2014.

Kâsânî. **Bedâ'i'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâ'i'**, Tahkik: Ali Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmet Abdülmevcut, C.5, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Kitâb-ı Mukaddes, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1976.

Kudûrî. **el-Muhtasar**, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Kur'ân-i Kerîm

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. **El-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Terc. M. Beşir Eryarsoy, C.8, 12, İstanbul: Buruc Yayınları, 2001.

Larousse. **Grand Larousse Universel**, C.6, Paris: Larousse, 1991.

Le Bon, Gustave. **La Civilisation des Arabes**, Paris: Librairie de Firmin-Didot et Cie, 1884.

Mâlik b. Enes. **Muvatta'**, Terc. Ahmet M. Büyükçınar vd. C.2, İstanbul: Al-Tuğ Yayınları, 1982.

_____. **Müdevvene**, C.1-2, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

Menteşzâde, Abdürrahim Efendi. **Fetâvâ-i Abdürrahim**, C.1, İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Ma'mûre, h.1243.

Mergînânî, Şeyhu'l-İslâm Burhânüddin Ebu'l Hasan. **Hidâye Tercemesi**, Terc. Hasan Ege, C.1-2, İstanbul: Şelâle Yayınları, 1984.

Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd. **el-İhtiyâr lî ta'fîlî'l-Muhtâr**, Terc. Ahmet Oğuz vd. C.1-5, İstanbul: Nuh Yayıncılık, 2017.

Meydânî, Abdûlgani el-Guneymî. **El-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb**, C.3, Beyrût: Mektebetu'l-İlmiyye, tarihsiz.

Molla Hüsrev. **Düreru'l-Hukkâm Şerhu Ğureri'l-Ahkâm**, C.1-2, Beyrut: Dâru's-Sâder, 2018.

Moltke, Feldmareşal Helmuth. **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Terc. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

Muslim b. Haccac Ebu'l Huseyin. **Sahîh-i Muslim ve Tercemesi**, Terc. Mehmet Sofuoğlu. C.4, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. **es-Sünenü'l-Kübrâ**, Terc. Hüseyin Yıldız, 1. Baskı, C.5, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011.

Nesefî, Ebu'l-Berekât. **Kenzu'd-Dekâik**, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 2011.

Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, Haz. Kemal Gurulkan vd. İstanbul: Seçil Ofset, 2012.

Özen, Şükrü. "Velâ", **DİA**, C.43, İstanbul: TDV, 2013, s.11-15.

Sahillioğlu, Halil. "On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", **Atatürk Yıllık Konferansları 8 (1975-1976)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s.217-229.

Semerkandî, Ebu'l Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. **Tefsîru'l-Kur'ân (Bahru'l-Ulum)**, 1. Baskı, C.2, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.

Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr. **Mebûsû**, Editör. Mustafa Cevat Akşit, Terc. Heyet, 1. Baskı, C.5, 7, 8, 10, 20, 27, 28, İstanbul: Gümüşev, 2008.

Şirbînî, Hatîb. **Delilleriyle Büyük Şâfiî Fıkhi Muğni'l-Muhtâc**, Terc. Soner Duman, 1. Baskı, C.19, İstanbul: Mirac Yayınları, 2017.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. **Taberî Tefsiri**, Terc. Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin, C.6, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail. **Hâşiyetu't-Tahtâvî alâ'd-Durri'l-Muhtâr**, C.10, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2017.

Tehânevî, Eşref Ali ve Zafer Ahmed el Osman. **Hadislerle Hanefî Fıkhi**, Terc. Heyet, C.17, 19, İstanbul: Misvak Neşriyat, 2014.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, Terc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, C.3, 4, 6, İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, tarihsiz.

Toledano, EHUD R. **Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890**, Terc. Y. Hakan Erdem, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

_____. **Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları**, Terc. Y. Hakan Erdem, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Ûşî, Sirâceddîn Ebû Muhammed b. Ali. **Fetâva-i Sirâciyye**, Lenasia: Dâru'l-Ulûmi'z-Zekeriyya, 2011.

Vâfi, Ali Abdulvâhid, "İslâmiyet'e Göre Kölelik", Terc. Kemal Işık, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.9, Sayı 1, 1961, s.207-212.

Yenişehirli Abdullah Efendi. **Behcetü'l-Fetâvâ**, Haz. Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik, 2011.

Zeydân, Corcî. **İslâm Uygarlıkları Tarihi**, Terc. Nejdî Gök, C.2, İstanbul: İletişim, 2015.

Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen. **Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik**, C.3, Bulak: El Matbaatu'l-Kubra'l-Emiriyye, h.1313.

Zuhaylî, Vehbe, **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu**, C.4, Şam: Dâru'l-Fikr, 1997.

ŞER'İYE SİCİLLERİ

Atabey, Halil. "Manisa'nın 79 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri (h.1049-1050) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Aygün, Sevgi. "692 No'lu Balıkesir Şer'iyye Sicil Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)", **Yüksek Lisans Tezi**, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Bahçeci, Gönül. "h.1284 / m.1867-1868 (35 Nolu) Antakya, Şer'iyye Sicili, (Transkripsiyon ve Değerlendirme)", **Yüksek Lisans Tezi**, Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2014.

Çoban, Leyla. "1 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili, (970-1019/1563-1610)", **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Demirtaş, Kenan, "B/157 Numaralı Bursa Şer'iyye Siciline Göre Bursa'da Sosyal ve Ekonomik Hayat", **Yüksek Lisans Tezi**, Batman, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Gökbuğa, Ferdi. "h.1075-1076 / m.1665-1666 Tarihli 124 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", **Yüksek Lisans Tezi**, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Gözen, Ramazan. "Beşiktaş Mahkemesi 62 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri (h.1061-m.1651)", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.

Habib, Habibullah. "h.1008-1009/m.1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicilinin Tasnifi ve Fıkıh İlmi Açısından Tahlili", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Köse, Zeynep Özdem. "Kırım Hanlığı'nda Kölelik (1648-1699)", **Doktora Tezi**, Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Özdemir, İbrahim. “78 Numaralı Sinop Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Sinop, Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Sak, İzzet. “Şer’iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)”, **Doktora Tezi**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

Taşın, Mustafa Fıratlı. “32 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1096-1110 / 1685-1699), Değerlendirme ve Transkripsiyon”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, (h.1063-1064 / m.1652-1653), Haz. Sabri Atay, Nedim Pakırdağ, Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, (h.1077 / m.1666-1667), Haz. Rıfat Günelan, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul: İSAM, 2011.

Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (h.1096-1097 / m.1685-1686), Haz. Sabri Atay vd. Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul: İSAM, 2011.

Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (h.1102 / m.1691), Haz. Hüseyin Kılıç vd., Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul: İSAM, 2011.

Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil, (h.1120-1121 / m.1709), Haz. Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ, Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (h.1162-1163 / m.1749-1750), Haz. Nedim Pakırdağ, Abdullah Sivridağ, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, (h.970-971 / m.1563), Haz. Mehmet Akman, Osmanlıca metin: Murat Uluskan vd., Kontrol: M. Akif Aydın, İstanbul: İSAM, 2011.

Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, (h.966-968 / m.1558-1561), Haz. Yılmaz Karaca, Sinan Satar, Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil, (h.1061-1062 / m.1651-1652), Haz. Nedim Pakırdağ, Yılmaz Karaca, Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 3 Numaralı Sicil, (h.993-995 / m.1585-1587), Haz. Baki Çakır vd., Arapça Metin ve Kontrol: Tahsin Özcan, İstanbul: İSAM, 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 37 Numaralı Sicil, (h.1047 / m.1637-1638), Haz. Salih Kahrıman vd., Arapça metin: Mehmet Akman, İstanbul: İSAM, 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia), 82 Numaralı Sicil, (h.1081 / m.1670-1671), Haz. Talip Mert, Rıfat Günelan, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul: İSAM: 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil, (h.1090-1091 / m.1679-1680), Haz. Fuat Recep vd., Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul: İSAM, 2011.

Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, (h.983-984 / m.1575-1576). Haz. Mehmet Akman, Kontrol: M. Akif Aydın, İstanbul: İSAM, 2011.

Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (h.985-986 / m.1577-1578), Haz. Mehmet Akman ve Fethi Gedikli, Kontrol: M. Akif Aydın, İstanbul: İSAM, 2011.

Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (h.981-1000 / m.1573-1591), Haz. Rıfat Günelan, Talip Mert, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul: İSAM, 2012.

Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil, (h.1005-1007 / m.1596-1599), Haz. Mehmet Akman ve Fethi Gedikli, Kontrol: M. Akif Aydın, İstanbul: İSAM, 2012.

Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil, (h.1015-1016 / m.1606-1607), Haz. Mehmet Akman, Osmanlıca metin: Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Kontrol: M. Akif Aydın, İstanbul: İSAM, 2012.

Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil, (h.1022-1024 / m.1613-1615), Haz. Rasim Erol, Yılmaz Karaca, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul: İSAM, 2012.

Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil, (h.1051-1053 / m.1641-1644), Haz. Sabri Atay, Rasim Erol, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul: İSAM, 2012.

Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil, (h.1073-1074 / m.1663), Haz. Fuat Recep, Salih Kahriman, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul: İSAM, 2012.

Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil, (h.1083-1085 / m.1672-1674), Haz. Rıfat Günelan, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil, (h.1137-1138 / m.1724-1725) Haz. Hüseyin Kılıç ve Salih Kahriman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, (h.1023-1081 / m.1615-1670), Haz. Mustafa Kırış, Salih Kahriman, Arapça çeviri: Tahsin Özcan, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (h.1085-1090 / m.1674-1679), Haz. Tahsin Özcan, Arapça Metin: Tahsin Özcan, Kontrol: Feridun Emecen, İSAM, 2011.

İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, (h.1072-1073 / m.1661-1663), Haz. Yılmaz Karaca vd., Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, (h.1073-1074 / m.1663-1664), Haz. Rasim Erol vd., Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul: İSAM, 2010.

İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil, (h.1086-1087 / m.1675-1676), Haz. Salih Kahriman vd., Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul: İSAM, 2010.

İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (h.1099-1100 / m.1688-1689), Haz. Abdullah Sivridağ vd., Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil, (h.1107-1108 / m.1695-1697), Haz. Ali Coşkun vd., Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

İstanbul Mahkemesi 191 Numaralı Sicil, (h.1000-1027 / m.1591-1617) Haz. Abdullah Sivridağ, Ali Coşkun, Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri 1/A Numaralı Kıbrıs Şer'iyye Sicili, (h.988-1003 / m.1580-1595), Hazırlayan, Tahsis eden: Soyalp Tamçelik ve M. Kemal Kasapoğlu, Türkçeye Aktaran: Mustafa Serin vd., Ankara: Sata Design, 2018.

Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil, (h.1109-1110 / m.1698-1699), Haz. Rasim Erol vd., Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Konya Kadı Sicili 42 Numaralı Defter, (h.1118-1119 / m.1706-1707), Haz. İzzet Sak, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.

Konya Kadı Sicili 47 Numaralı Defter, (h.1128-1129 / m.1716-1717), Haz. İzzet Sak, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

Konya Kadı Sicili 50 Numaralı Defter, (h.1138-1139 / m.1726-1727), Haz. İzzet Sak ve Cemal Çetin, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil, (h.1002-1003 / m.1594-1595), Haz. Rasim Erol, Hüseyin Kılıç, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul: İSAM, 2011.

Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil, (h.1057-1059 / m.1647-1649), Haz. Fuat Recep, Rasim Erol, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul: İSAM, 2011.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (h.1067-1069 / m.1656-1658), Haz. Yılmaz Karaca vd., Arapça çeviri: Mehmet Akman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil, (h.1115-1116 / m.1704), Haz. Coşkun Yılmaz, Salih Kahriman, Kontrol: M. Âkif Aydın vd., İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, (h.919-927 / m.1513-1521), Haz. Bilgin Aydın, Ekrem Tak, İstanbul: İSAM, 2008.

Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, (h.924-927 / m.1518-1521), Haz. Rıfat Günelan vd., Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mahmut Ak, Mustafa Oğuz, İstanbul: İSAM, 2010.

Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, (h.930-936 / m.1524-1530), Haz. Yasemin Dağdaş, Zeynep Berktaş, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul: İSAM, 2010.

Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (h.956-963 / m.1549-1556), Haz. Orhan Gültekin, Arapça metin: Mehmet Akman, Kontrol: Mustafa Oğuz, İstanbul: İSAM, 2010.

Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil, (h.987-988 / m.1579-1580), Haz. Rıfat Günelan, Arapça metin: Mehmet Canatar, Mehmet Akman, Kontrol: Feridun Emecen, İstanbul: İSAM, 2010.

Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, (h.990-991 / m.1582-1583), Haz. Hilal Kazan, Kenan Yıldız, Arapça metin: Mehmet Akman, Tahsin Özcan, Kontrol: Mahmut Ak, İstanbul: İSAM, 2010.